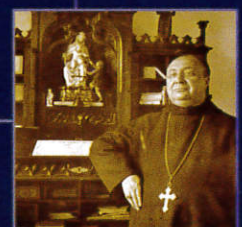
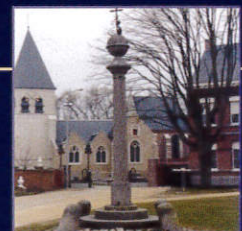
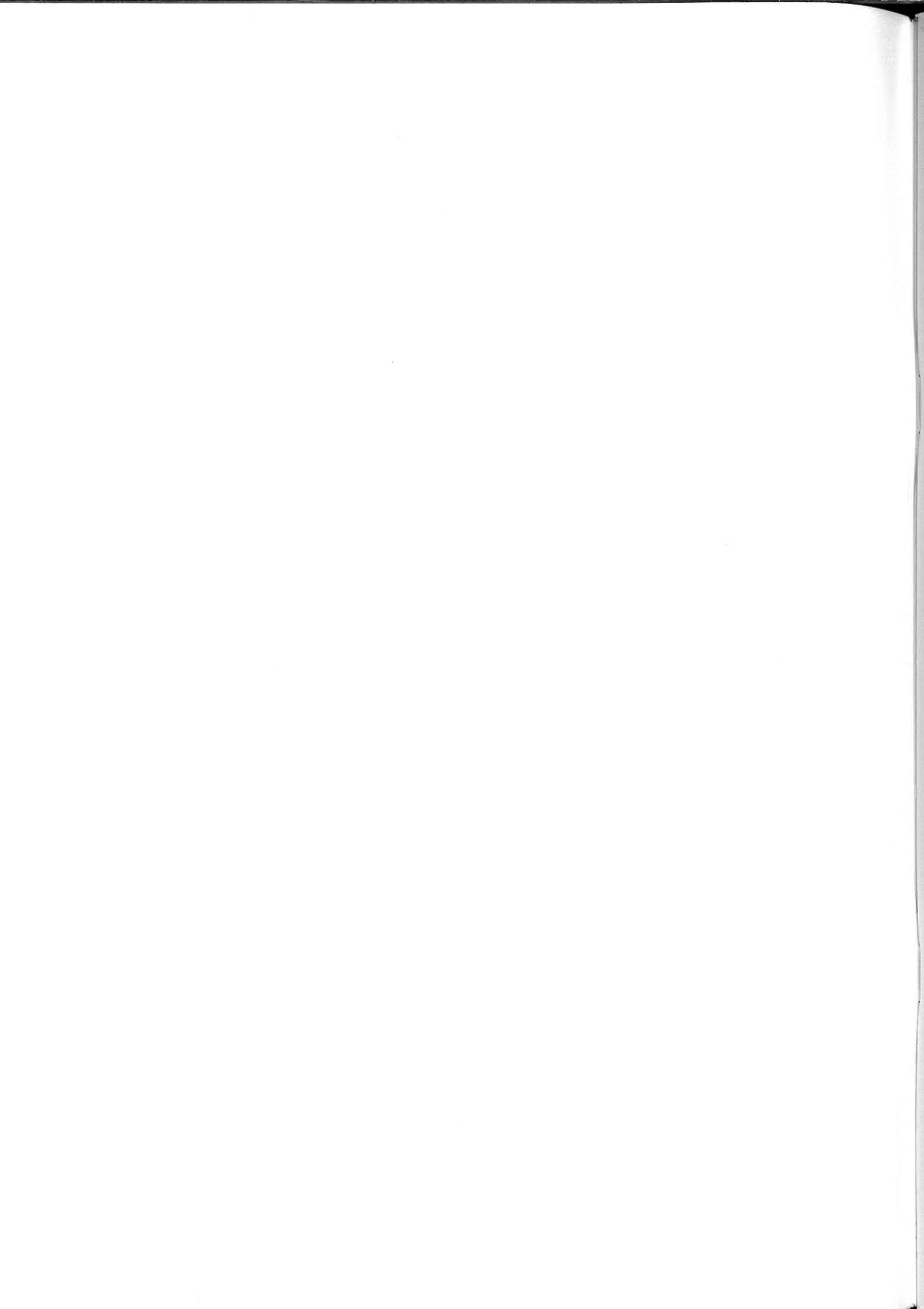

Ons Heem

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 57, nr. 4
oktober-november-december 2004
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
 Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
 jaargang 57, nummer 4
 oktober-november-december 2004

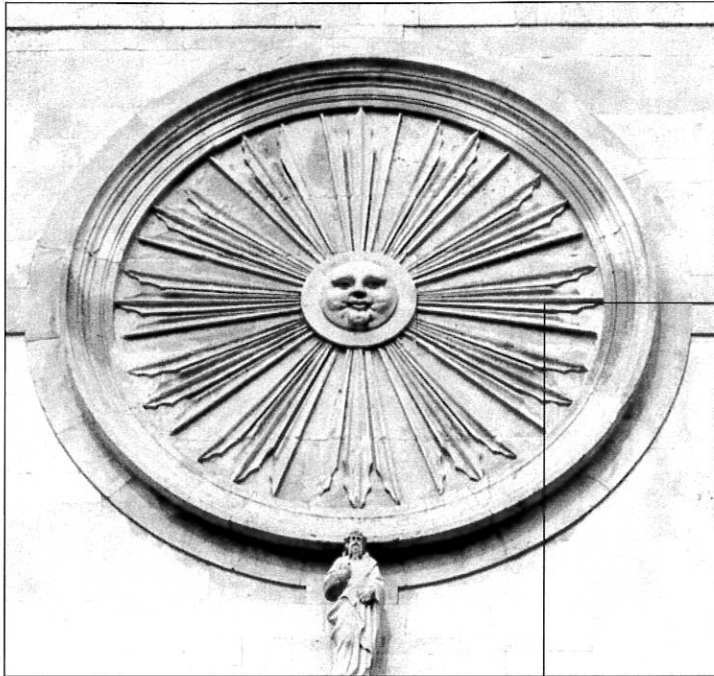
ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
 P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst	Luc Van de Sijpe
Fons Dierickx	Karel van den Bossche
Rudy Janssens	Luc Van Driessche
Jean-Marie Lermyte	Luc Van Eeckhoudt
Didier Stragier	Eva Van Hoye
Henri Vannoppen	Harry Vermeir
Dominique Vanpée	

Iedere auteur is verantwoordelijk voor zijn eigen bijdrage. Overname van artikelen is slechts toegestaan na toestemming van de redactie en met bronvermelding.

Tolentino, basiliek, voorgevel: de 'ster' van Nikolaas van Tolentijn.
Verz. Luc Van Eeckhoudt

De iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen

Repertorium

Luc Van Eeckhoudt

Inleiding

Nikolaas van Tolentijn (1245-1305)¹, een augustijner monnikpriester leefde in Italië (Tolentino) niet ver van de Adriatische kust op 180 km. van Rome. Hij wordt algemeen aanzien als 'dé Grote Wonderdoener' na de apostelen. In zijn canonisatieproces werden 301 wonderen (mirakelen) weerhouden². Hij is vooral een voorbeeld door zijn vurig niet aflatend gebed, zijn eindeloos apostolaat, bemiddeling en voorspraak en bij ons is hij vooral gekend als pestheilige³. Via de eremieten van Augustinus werd

zijn verering in Vlaanderen ruim verspreid, voornamelijk in de 17de en 18de eeuw. In elk augustijnenklooster en -college werd hij bijzonder vereerd⁴. Vandaar zijn rijke en fel verspreide iconografie die we nog op tal van plaatsen in Vlaanderen terugvinden.

Met de afschaffing van de kloosters (Franse Revolutie) en sinds het begin van de 20ste eeuw met de opkomst en de bloei van de verering van de Heilige Rita van Cascia⁵, werd de verering van Nikolaas van Tolentijn stilaan naar de achterban geschoven.

¹ *Acta Sanctorum, sept. t. III*, Paris en Roma, 1868, p. 636-743.

G. DOMENICO, *Un Asceta e un Apostolo. S. Nicola da Tolentino*, Tolentino, 1978.

R. TOLLO en E. BISACCI, *San Nicola da Tolentino e le Marche. Culto e arte*, Tolentino, 1999.

A. TRAPE, *San Nicola da Tolentino*, Cinisello Balsamo, 1985.

² *Il processo per la Canonizzazione di S. Nicola da Tolentino*, Roma, 1984. Paus Eugenius IV gaf hem deze titel.

³ A. VAN DEN BORN, *H. Nikolaas van Tolentijn. Grote Wonderdoener van de Orde der Augustijnen*, Gent, 1950.

N. TEEUWEN, De eredienst van St.-Nikolaas in het Vlaamsche land, in : *O.L.Vrouw van Goeden raad*, s.l., jg. 18, 1946, p. 108-111.

⁴ E. BRAEM en N. TEEUWEN, *Augustiniana Belgica Illustrata. Septimo Exacto Saeculo a Magna Ordinis Eremitarum S. Augustini Unione MCCLVI-MCMLVI*, Lovanii, 1956.

⁵ D. TRAPP, *Il volto veritiero di Santa Rita*, in : *Documentazione Ritiiana Antica*, Vol. II, Cascia, 1968.

Tolentino, basiliek van Nikolaas van Tolentijn.
Verz. Luc Van Eeckhoudt

Nochtans kennen we heden in Vlaanderen nog vier omgangingen die de belangrijkste gebeurtenissen uit zijn leven weergeven (Tielt, Schuiferskapelle, Zonnegem en Doorslaar) en vinden we her en der een hele reeks afbeeldingen van deze bijzondere heilige terug (beelden, schilderijen, grafiek). Hij werd bij ons in Vlaanderen in het bijzonder vereerd als beschermer tegen ziektes, voornamelijk de pest bij mens en dier (pestheilige)⁶. Vandaar de wijd verspreide traditie van de gewijde kleine broodjes, een traditie die vooral in Vlaanderen voorkomt, die men aan de zieke mensen of dieren geeft of ter voorkoming van ziektes⁷.

We herdenken en vieren zijn naamfeest op 10 september. In 2005 vieren we de 700ste verjaardag⁸ van zijn overlijden.

Iconografisch kunnen we Nikolaas van Tolentijn omschrijven als volgt: de Heilige Nikolaas van Tolentijn staat afgebeeld in een zwart augustijns habijt met schouderkap en een riem hangend tot op de grond. Vaak wordt hij nogal jong afgebeeld, baardloos en met een brede tonsuur. Op zijn borst draagt hij de ster, soms houdt hij deze vast in

zijn hand. Aan zijn voeten (soms in een mandje) liggen kleine broodjes die hij uitdeelt. Hij draagt in zijn handen een kruisbeeld en/of een lelietak, soms een boek. De duivel ligt geketend aan zijn voeten. Vaak is er ook het vagevuur bij afgebeeld.

Hierbij een eerste repertorium van de iconografie van Nikolaas van Tolentijn (N.v.Tol.) in Vlaanderen.

Repertorium

I. Gent, Augustijnenklooster Sint-Stefanus

1. Gaspar DE CRAYER (ca. 1650); schilderij boven altaar: N.v.Tol. celebreert de H. Mis (346 x 243 cm.)⁹
2. Anoniem, beeld van N.v.Tol. met aan de ketting de duivel, hout (XVIIIde eeuw) (160 cm.) in de pandgang¹⁰

⁶ Te Gent ging eertijds de Processie ter Ere van Nikolaas van Tolentijn uit en werd de Pestkaars megedragen. L. VAN EECKHOUDT, De Verering van Nikolaas van Tolentijn (1305 – Jubeljaar 2005). Een vermaarde volkshelinge in Vlaanderen, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, nr. 3, 2004, p. 17-33; *Feeststoet H. Nikolaas van Tolentijn*, s.l., 9 september 1973 (brochure).

⁷ Het wijden van broodjes van Nikolaas van Tolentijn was uitsluitend aan de augustijnen voorbehouden per pauselijke bul (Eugenius IV met de formula, Gregorius XV (30 sept. 1622), Urbanus VIII (16 juli 1627). E. ESTEBAN, *Rituale Ordinis Eremitarum Sancti Augustini cum Formulario nonnullorum actuum*, Romae, 1927, p. 315, caput VIII, art. I: Benedictio panis S. Nicolae a Tolentino.

⁸ In Tolentino worden grote voorbereidingen getroffen voor de feestelijkheden, zo ook op wetenschappelijk vlak. Het internationale studiecentrum Centro Studi "Agustino Trapè" Tolentino (Biblioteca Egidiana) bereidt een driedelig standaardwerk voor i.v.m. de iconografie van Nikolaas van Tolentijn, waarvan het eerste deel (1305-1550) gepland is voor november 2004.

⁹ *Zeven Eeuwen Augustijnen. Een kloostergemeenschap schrijft geschiedenis*, Gent, 1996, p. 82.

N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *Sint-Nikolaas van Tolentino. Een Volksheilige in Vlaanderen*, Gent, 1946, p. 58.

H. VLIEGHE, *Gaspar de Crayer, sa vie et ses oeuvres*, Bruxelles, 1972, t. I, p. 188, nr. A141 en t. II, afb. 136.

¹⁰ Dit beeld werd volledig afgeloofd behalve het kruisbeeld dat hij in zijn hand vasthoudt.

Gaspar DE CRAYER, Nikolaas van Tolentijn celebreert de H. Mis, Gent, Sint-Stefanusklooster, kerk Verz. Provinciaal Archief van de Augustijnen van België, Gent (l. 1)

3. Anoniem, beeld van N.v.Tol. met de broodjes, hout, gepolychromeerd (18de eeuw) 72 cm.
4. Romain MALFLIET, N.v.Tol. deelt broodjes uit voor het klooster van Gent, schilderij (ca. 1960) (52 x 65 cm.) - dit werd ook in bidprentje uitgegeven (met herdrukken)
5. Daniel LANDSOCHE (Brugge, 1619) cilindermonstrans (zilver, goud, glas, diamant), vier ordeheiligen waaronder Augustinus en Nikolaas (h. 74,5 cm.)
6. Hendrik VERBRUGGEN, Reliekschrijn met borstbeeld en guirlande van wonderen; hout, gepolychromeerd (17de eeuw) (afkomstig van het opgeheven klooster te Hasselt)¹¹
7. Anoniem, sacristiepoort, borstbeeld (18de eeuw)
8. Zegel van het Broederschap van Nikolaas van Tolentijn, ovaal, messing (voor 1796)¹²
9. Anoniem, schilderij (borstbeeld) (17de eeuw) (50 x 35 cm.) 'Vera effigies S.N.T. ...'
10. Anoniem, schilderij, 18de eeuw: de H. Maagd Maria verschijnt aan N.v.Tol. (67,8 x 60,2 cm.)

Hendrik VERBRUGGEN, reliekschrijn met borstbeeld, hout, Gent, Sint-Stefanusklooster, Ritakapel (l. 6) Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹¹ Zie het nog te verschijnen artikel van L. VAN EECKHOUDT, De decaloog van Nikolaas van Tolentijn. Het Hasselts reliekschrijn te Gent en het sacristiepoortaal van Hendrik Verbruggen te Antwerpen, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2005.

¹² Een afbeelding vinden we in: A. KEELHOFF, *Geschiedenis van het klooster der eerv. Paters Eremijten Augustijnen te Gent*, Gent, 1864, p. 181. Ook andere kloosters en parochiekerken van de augustijnen hadden mooie zegels met de afbeelding van N.v.Tol., zo bijvoorbeeld de parochiezegel van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen, afgebeeld in N. TEEUWEN, *De credienst van St.-Nikolaas in het Vlaamsche land*, in : *o.c.*, p. 50 en de zegel van het klooster van Dendermonde (p. 107).

Maurice VAN DER MEEREN, Nikolaas van Tolentijn geeft broodjes aan zieke. Tielt, Sint-Pieterskerk, ommegang (II. 2)

Verz. Luc Van Eeckhoudt

11. Leo COPPENS OESA, N.v.Tol. met ordeheiligen (Ritakapel), schilderij
12. Leo COPPENS OESA, N.v.Tol., schilderij (46 x 95 cm.)
(afkomstig van het opgeheven klooster van Kontich, 2004)¹³
13. Anoniem, glas-in-loodraam: N.v.Tol. in borstbeeld (pand) (54,3 x 40,8 cm.): N.v.Tol. met lelietak en open boek
14. Anoniem, glas-in-loodraam (1951) (181 x 80 cm.) (oude N. kapel): Al wie lijdt vraagt zijn brood
15. Anoniem, glas-in-loodraam (1951) (181 x 80 cm.) (oude N. kapel): H. Nikolaas zegen onze boeren
16. COPPEJANS Frans, N.v.Tol., glasraam (ca. 1920) (kerk N.v.Tol.-altaar)

Verder kenden we nog een reeks plaasteren beelden (twee types) die een kopie waren enerzijds van het beeld van Nikolaas van Tolentijn uit de kerk van Diest (thans Predikerkerk) (bv. te Gent St.-Stefanuskerk, bovenkoor, te Marchienne-au-Pont) en anderzijds van een slank beeld (Sint-Stefanuskerk Gent, De kerk van Nikolaas van Tolentijn in De Pinte, De Sint-Augustinus en St.-Ritakerk te Sint-Truiden). In het klooster te Gent worden ook nog verschillende kleinere plaasteren beelden bewaard (sprekkamer, ornamentenkamer).

II. Tielt (West-Vlaanderen), Sint-Pieterskerk

1. Anoniem, beeld, gepolychromeerd (ca. 1850), in de kerk, links
2. Maurits VAN DER MEEREN, (Tielt 1934-1935),

omwegang, witsteen, halfverheven beeldhouwwerk (5 staties)¹⁴: St.-Nikolaas ontvangt van O.-L.-Vrouw het wonderbare brood

3. idem: St.-Nikolaas geneest een ziek kind met het gewijd brood
4. idem: St.-Nikolaas strijdt met de duivel
5. idem: St.-Nikolaas zijn tussenkomst voor de zielen van het vagevuur
6. idem: St.-Nikolaas op zijn sterfbed met Augustinus en Maria, voordien: Max LOOBUYCK, schilderijen (5x), 1802, verdwenen?, en vervolgens Felix BOBBERECHT, schilderijen (5x), 1867, verdwenen?
7. anoniem, altaar van N.v.Tol.: witte steen, halfverheven beeldhouwwerk: Nikolaas draagt de H. Mis op, met onderaan het vagevuur
8. idem, Nikolaas op zijn ziekbed ontvangt in een visioen Maria en Augustinus, onderaan rechts een mand vol broodjes
9. Max WEISS (Roermond), glas-in-loodraam: N.v.Tol. in priester gewaad geneest de zieken
10. Max WEISS (Roermond), glas-in-loodraam: N.v.Tol. deelt broodjes uit

III. Antwerpen, Sint-Augustinuskerk¹⁵

1. Pieter Paul RUBENS, N.v.Tol. naast Maria onderaan, schilderij: Madonna met Kind aanbeden door Heiligen (1628)
2. Anton VAN DIJCK, N.v.Tol. knielend naast St.-Augustinus, schilderij: Het Visioen van de H. Augustinus (1628)(1 en 2 thans in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen¹⁶)

¹³ Dit schilderij is afkomstig van het opgeheven klooster te Kontich (Sint-Ritacollege) en behoort sinds juli 2004 tot het kunstpatrimonium van het Sint-Stefanus klooster te Gent. In dezelfde reeks zijn meerdere ordeheiligen van de augustijnen weergegeven.

¹⁴ N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *o.c.*, p. 90.

¹⁵ F. PEETERS, *L'Eglise Saint-Augustin à Anvers*, Antwerpen, 1930, p. 104 e.v.

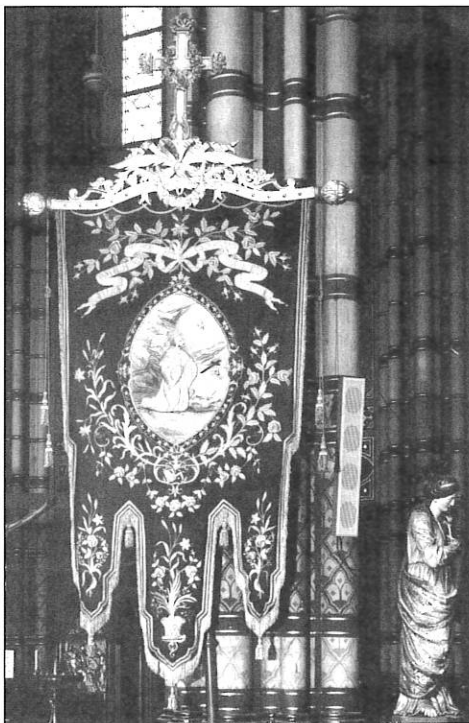
D. LEYDER, *De Augustijnen te Antwerpen (1608-1797)*, Heverlee, 1996, p. 64-69. Deze kerk werd voor de eredienst gesloten op 14 mei 1973. Nadien gebeurde er een ware kerkroof...

¹⁶ Van het schilderij van Rubens werd een grote gravure gemaakt (Hendrik SEGHERS) met onderaan een opdracht aan E. P. Joh. MERTENS OESA, toenmalige provinciaal van de Eremijten van Augustinus. Van het schilderij van Van Dijck werd eveneens een gravure gemaakt (Peter de Jode de Jonge). A. WHEELOCK jr., S. BARNES en J. HELD, *Van Dijck. Schilderijen*, Antwerpen, nr. 46, 1991, p. 201-203: de schenker P. Martinus Jansenius is weergegeven als Nikolaas van Tolentino.

3. Hendrik VERBRUGGEN, beeld met boek en kruis, hout (18de eeuw)
4. Hendrik VERBRUGGEN, medaillon van N.v.Tol. boven sacristiedeur, marmer en hout (br.: 240 cm.)
- 5 Hendrik VERBRUGGEN, beeld (gekleed) met kelk en liele
6. Hendrik VERBRUGGEN, reliëf, buste van N.v.Tol., marmer (51 x 25 cm.)
7. Hendrik VERBRUGGEN, muurkast met acht-puntige ster, arm, torso en attributen
8. anoniem, medaillon met borstbeeld (naar Rubens), onblote voorarmen, schilderij, onderaan twee engeltjes die de schotel met de twee wegvliegende patrijzen en een mandje met broodjes vasthouden
9. anoniem, processievaandel: N.v.Tol. (borduurwerk, roodfluweel), 19de eeuw
10. anoniem, processievaandel: N.v.Tol. en de gelovige zielen (vagevuur), 19de eeuw
11. H.F. VERBRUGGEN, Ontwerp voor de gelegenheidsversiering van het hoofdaltaar van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen (1709), tekening¹⁷
12. F. DELAHAYE, schilderij: medaillon met buste (58 x 55 cm.)
13. B. GERRITS, beeld (1921) - 140 cm., marmer
14. E.J. WATLE, boekband versiering met afbeelding van N.v.Tol. (zilvermerken 1831-68)

Frans VERBRUGGEN, altaar van Sint-Augustinus, zijkant onderaan. Buste van Nikolaas van Tolentijn, marmer, Antwerpen, Sint-Augustinuskerk (Ill. 3)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

Anoniem, processiebanier, 19de eeuw, borduurwerk.
H. Nikolaas van Tolentinen, Patroon in allen nood.
Bid voor ons. Antwerpen, Sint-Augustinuskerk (Ill. 9)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

Anoniem, processiebanier, 19de eeuw, borduurwerk.
Nikolaas van Tolentijn redt de zielen uit het vagevuur.
Antwerpen, Sint-Augustinuskerk (Ill. 10)
Copyright IRPA-KIK - Brussel

¹⁷ Antwerpen, Stedelijk Prentenkabinet, inv. 2173, afb. in : *De Beeldhouwkunst in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, Brussel, 1977, p. 273, nr. 239. Dit ter gelegenheid van het feest van de miraculeuze verheffing van het Bloed van Nikolaas van Tolentijn op 4 januari 1709. F. PEETERS, *o.c.*, p. 101.

IV. Bouge (Namur), kerk van Nikolaas van Tolentijn¹⁸

1. Maurits VAN DER MEEREN (ca. 1935), in witsteen: N.v.Tol. geneest kindje, rechthoekige gevelsteen boven ingangsddeur
2. Leo COPPENS OESA, schilderij op plaat, zieke N.v.Tol. ontvangt broodje
3. 41 marmeren ex-voto's met vergulde letters (begin 20ste eeuw), crypte
4. BRESSERS, atelier, schilderij op doek, levensgroot uitgesneden beeld van N.v.Tol.
5. Anoniem, plaasteren beeld, gepolychromeerd

V. Brugge

1. Pieter POURBUS (toegeschreven), 16de eeuw, schilderij: verso: N.v.Tol., recto = portret van R. DE JONGHE oesa (29 x 24 cm.) (Groeninge Museum)¹⁹
2. Wandtapijt met vita (1521), verdwenen (Salvatoriekathedraal), (afkomstig van het opgeheven klooster te Brugge)
3. Jan Erasmus QUILLINUS (?), schilderij (Minderbroeders), 1665 (235 x 208 cm.)
4. anoniem, schilderij, 18de eeuw, N.v.Tol. met gesel (105 x 75 cm.) (St.-Gilliskerk)
5. anoniem, schilderij, 18de eeuw, N.v.Tol. met lelie, boek en broodje (111 x 75 cm.) (St.-Gilliskerk)

Erasmus QUELLINUS, schilderij, 1665. Nikolaas van Tolentijn, Augustinus (in extase) en Monnica.
Brugge, Minderbroedersklooster (V3)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

Anoniem, schilderij, 17de eeuw.
Nikolaas van Tolentijn in visioen, met gesel en mandje broodjes.
Brugge, Sint-Gilliskerk (V. 4)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

¹⁸ Zowel de kerk als het klooster zijn toegewijd aan Nikolaas van Tolentijn.

¹⁹ D. DE VOS, *Brugge. Musées Communaux. Catalogue des Tableaux 15e et 16e siècle*, Brugge, 1982, p. 188: Pierre Pourbus entourage.

Anoniem, schilderij, 17de eeuw.
Nikolaas van Tolentijn in visioen, met boek, broodje en lelie.
Brugge, Sint-Gilliskerk (V. 5)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

Erasmus II QUELLINUS, schilderij.
Nikolaas van Tolentijn verlost de zielen uit het vagevuur.
Kontich, Sint-Martinuskerk (VII. 1)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

VI. Brussel²⁰

1. A. BLANCK, moderne fresco, 1958 (St.-Magdalenakerk, St.-Ritakapel)
2. M. DEVOS, preekstoel: medaillon links op de kuip: N.v.Tol. met ster voor hem (O.-L.-Vrouw van de Zavelkerk) (afkomstig van de opgeheven augustijnenkerk te Brussel)
3. J.B. VAN DER HAEGHEN, koorgestoelte, eik, 18de eeuw: N.v.Tol. celebreert de H. Mis voor de verlossing van de zielen uit het vagevuur (St.-Niklaaskerk); halfverheven beeldhouwwerk.

VII. Kontich (Antwerpen), Sint-Ritakerk²¹

1. Jan Erasmus QUELLINUS, St.-Nikolaas als patroon van de gelovige zielen, biddend voor O.-L.-Vrouw, schilderij, oud-collectie: Deken J. VAN HERCK, Kontich, thans St.-Martinuskerk

2. Leo COPPENS, fresco (St.-Ritakerk - hoofdaltaar) N.v.Tol. met ordeheiligen

VIII. Roeselare, Onze-Lieve-Vrouwerk²²

1. DELAFONTAINE (Menen), stenen beeld (h. 80 cm.): N.v.Tol. zegenend (boven inkomdeur, linker zijde van de kerk)
2. anoniem, beeld, hout (ca. 1743): N.v.Tol. in smekende houding, Italiaans (h. ca. 90 cm.), N.v.Tol.-altaar: sokkel in art déco met tekst: H. Nikolaas van Tolentijn BVO, onderaan in halfverheven beeldhouwwerk: de mand met broodjes en de wegvliegende patrijzen
3. Gaston VALLAEYS, brooduitdeling, fresco (1941)
4. Kunstatelier PEENE (Brugge), driedelig groot glas-in-loodraam: taferelen uit het leven van de heilige (zijbeuk)²³

²⁰ In de St.-Magdalenakerk is thans geen devotie meer tot N.v.Tol. Enkel kun je er nog een prentje met litanie bekomen (1941) waarop het beeld van de heilige staat afgebeeld. Dit beeld is thans verwijderd uit deze kapel.

Eglise Notre Dame au Sablon, Bruxelles. Trésor Artistique, Brussel, 2003, p. 10 : afbeelding van deze preekstoel (ook als afzonderlijke postkaart).

P. FIERENS, *Chaires et Confessionaux Baroques*, Bruxelles, 1943, nr. IV: Marc De Vos (1697).

H. VAN HAEVERMAET, *Le temple des Augustins à Bruxelles*, Bruxelles, 1890, p. 19 : foute identificatie van deze heilige als Thomas van Aquino, het is wel degelijk N.v.Tol.!

²¹ N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *o.c.*, p. 75-76.

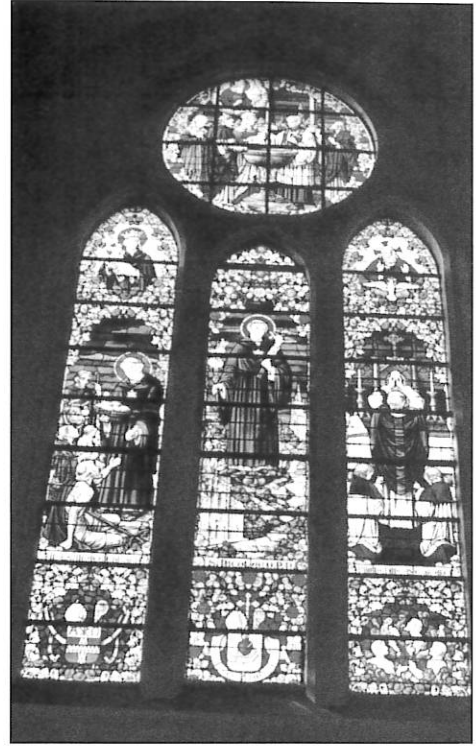
²² In de kerk is een plooi folder te bekomen met een summere uitleg. De overlijdensdatum van Nikolaas van Tolentijn dient wel aangepast te worden. De bedevaarders kunnen er een gebedskaart en een boekje bekomen *Gebeden ter ere van de Heilige Nikolaas van Tolentijn vereerd in de O.L.Vrouwerk te Roeselare*, s.l., s.d.

M. DE BRUYNE, *De Augustijnenkerk van het Klein Seminarie te Roeselare*, Roeselare, 1975, met afbeeldingen.

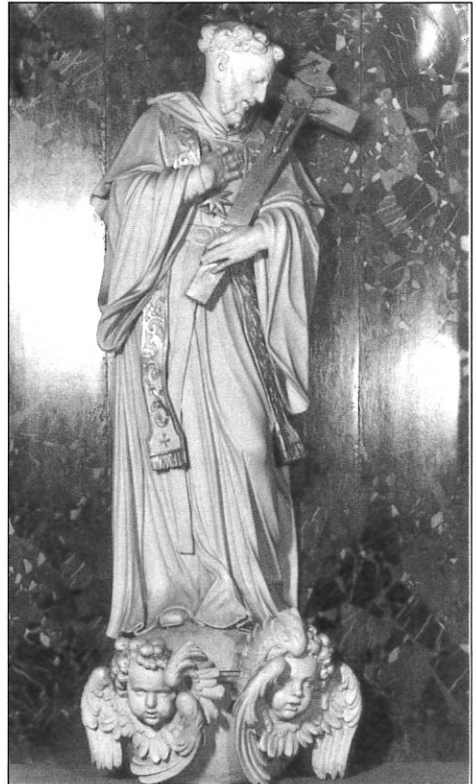
²³ H. CLAEYS, *Leven van Sint-Nikolaas van Tolentijn*, Pitthem, 1901, p. 125-126. Eigenlijk zijn dit drie verschillende glasramen (4a-b-c).

Anoniem, gepolychromeerd houten beeld, Italiaans, 18de eeuw, Nikolaas van Tolentijn. Onze-Lieve-Vrouwkerk, Roeselare (VIII. 2) Verz. Luc Van Eeckhoudt

Kunstatelier PEENE uit Brugge, glas-in-loodraam. Taferelen uit het leven van de heilige Nikolaas van Tolentijn. Onze-Lieve-Vrouwkerk, Roeselare (VIII. 4) Verz. Luc Van Eeckhoudt

Arthus QUELLINUS, houten beeld, 1680 Nikolaas van Tolentijn met kruisbeeld Diest, Sint-Barbarakerk (Kruisheren) (IX. 1) Copyright IRPA-KIK – Brussel

IX. Diest, Sint-Barbarakerk (Augustijnenkerk, thans Kruisheren)²⁴

1. Artus QUELLINUS, Altaar met beeld van N.v.Tol. (evangeliekant), hout, gepolychromeerd, 1680. Dit beeld werd in plaaster meermaals gekopieerd en verspreid
2. anoniem, kuip van de preekstoel, medaillon, half-verheven beeldhouwwerk (deurtje rechts)
3. anoniem, deur, hout, 17de eeuw: ovalen medaillon bovenaan met N.v.Tol. (linker koordeur)
4. Somers WIERICK III, kelk, verguld zilver, Antwerpen 1686-87, N.v.Tol. op de knoop

²⁴ W. SANGERS en G. VAN DER LINDEN, *De Kruisheren te Diest 1845-1945*, Diest, 1945, afb. VIII, IX en X. E. RAYMAEKERS, *Historische Oogslag op het voormalig Augustijnen-klooster te Diest*, Brussel, 1861, (46 p.).

Anoniem, houten medaillon in deur van het koor (vooraan in de kerk). Buste van Nikolaas van Tolentijn. Diest, Sint-Barbarakerk (Kruis-heren) (IX. 3)
Verz. Luc Van Eeckhoudt

X. Aalst, Sint-Jozefskerk²⁵

1. anoniem, beeld, gepolychromeerd (neogotiek, ca. 1895) (zolder) onderaan zijn voeten ligt de vertrapte duivel

XI. De Pinte (Gent), kerk van Nikolaas van Tolentijn²⁶

1. Jozef CAUWE (Ronse), schilderij (gerestaureerd), 1840
2. plaasteren beeld van N.v.Tol. met broodjes en aan zijn voeten een ossekop (slanke type)

XII. Laarne, Kerk van St.-Denijs

1. beeld, gepolychromeerd, 19de eeuw: N.v.Tol. met open boek en lelie

XIII. Zonnegem (Aalst), Sint-Stefanuskerk²⁷

VAN DE WEGHE (Beernem), ommeegang, tegelschilderijen (6 staties)(27 x 33 cm.)

1. H. Nikolaas, bid voor ons
2. idem, H. Nikolaas, genees onze zieken
3. idem, H. Nikolaas, bescherm ons vee
4. idem, H. Nikolaas, sta ons bij in de doodstrijd
5. idem, H. Nikolaas, sterk ons in de bekoring
6. idem, H. Nikolaas, verlos de zielen uit het vagevuur
7. anoniem, schilderij (1860): N.v.Tol. geeft een broodje aan de dieren
8. Albert DHAVE, beeld, hout (1955): N.v.Tol. met kruisbeeld
9. anoniem, processievaandel (ca. 1950) rechthoekig: N.v.Tol. met broodjes, dieren en duivel. Rechts herkennen we de kerk van Zonnegem.

Anoniem, gepolychromeerd houten beeld, 19de eeuw. Nikolaas van Tolentijn met boek, lelie en duivel (XII. 1) Laarne, Sint-Denijskerk
Copyright IRPA-KIK – Brussel

²⁵ J. GIJSEN, *Heiligenverering te Aalst*, Deinze, 1973, p. 349, afb. 115 en p. 221, afb. 82.

²⁶ Het grote schilderij hangt vooraan in de rechterbeuk. Het werd recent gerestaureerd.

²⁷ G. DE SMET, *Geschiedenis van Zonnegem*, Zonnegem, 1970, p. 64-67.

L. VAN EECKHOUDT, *De Verering van Nikolaas van Tolentijn (1305 – Jubeljaar 2005)*. Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, nr. 3, 2004.

XIV. Heverlee (Leuven), Augustijnenkerk, Onze-Lieve-Vrouw van Troost²⁸

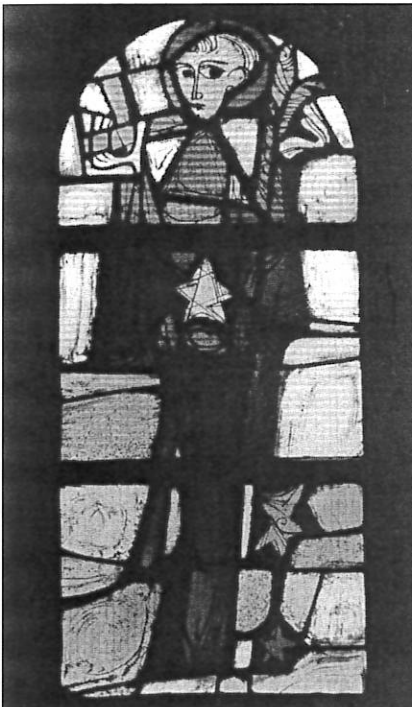
1. Frans COX (Maasniel), N.v.Tol., glas-in-loodraam, koor (ca. 1960) linker kant vooraan (121 x 53 cm.)
2. Frans COX (Maasniel), Ritakapel: tweede glas-raam: H. Rita met Johannes de Doper, H. Augustinus en H. Nikolaas van Tolentijn, glas-in-loodraam, (ca. 1960) (153 x 53 cm.)
3. Frans COX (Maasniel), koor, Antonio da Amandola met N.v.Tol., glas-in-loodraam (ca. 1960)
4. anoniem, plaasteren beeld (klein type Diest), h. 72 cm.

XV. Tienen, Paters Dominicanen²⁹

1. anoniem, schilderij op hout, XVIIIde (verdwenen? nog aanwezig in 1970)

XVI. Bree, Sint-Michielscollege, kapel³⁰

1. Englebert FISEN (Luik), schilderij (1714): N.v.Tol. redt de zielen uit het vagevuur met Kanunnik A. Nuyens
2. Anoniem, schilderij: N.v.Tol. bloeding der voorarmen

Frans COX, glas-in-loodraam, 1955. Nikolaas van Tolentijn (XIV. 1). Heverlee, Onze-Lieve-Vrouw-van-Troostkerk (Paters Augustijnen)
Verz. E.P. Provinciaal W. JOOSTEN OSA, Heverlee

XVII. Haasdonk, kerk van Sint-Jacob³¹

1. Karel DUJARDIN, schilderij, 1650; N.v.Tol. omringd door enkele medebroeders deelt broodjes uit; neogotisch altaar door Ed. DUJARDIN (in restauratie, augustus 2004)
2. anoniem, beeld (1812), hout (ca. 30 cm.) (in restauratie, augustus 2004)

XVIII. Leuven, Sint-Pieterskerk: kapel van St.-Nikolaas³²

1. Jan Baptist VAN KERCKHOVEN, schilderij (18de eeuw): Taferelen uit het leven van de heilige N.v.Tol. (273 x 140 cm.)

XIX. Edingen, Augustijnenkerk³³

1. Artus QUELLINUS (Antwerpen), beeld (eik)
2. anoniem, beeld (boven altaar)
3. Theodoor VERHAEGEN, reliekschrijn (1711) met buste (halfverheven beeldhouwwerk) (h. 172 cm.). Dit bevindt zich thans in de Sint-Nikolaaskerk.

Anoniem, reliekschrijn, verguld hout, 1711.
Buste en reliekarm van Nikolaas van Tolentijn.
Edingen, Sint-Niklaaskerk (XIX. 3)
Copyright IRPA-KIK – Brussel

²⁸ H. HENDRIX, *Heverlee. O.-L.-Vrouw van Troost. Onze kerk 25 jaar*, Leuven, 1980, p. 23 en p. 25.

²⁹ L. VAN EECKHOUDT, *De Augustijnen-Eremieten te Tienen (1615-1796)*, in: *Oost-Brabant*, s.l., nr. 2, 2003, p. 87. Na de brand van hun kerk hebben de dominicanen Tienen verlaten.

³⁰ *Het Ezendröpke. Haljaarlijks tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring van Groot Bree*, s.l., jg. 20, nr. 40 (Jubileumnummer): Van Augustinusklooster tot St.-Augustinusinstituut, afb. p. 160.

³¹ N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *o.c.*, p. 73-75.

R. WEEMAES, *Sint-Jacobskerk en Parochiewezenen 1150-1990*, Beveren, 1993, p. 175: afbeelding van het grote schilderij in het neogotische retabel en p. 177 beschrijft. P. 208: de reliekhouder (afbeelding).

³² U. THIEME en F. BECKER, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, s.d., t. XX, p. 171, tw. J.B. van der Kerckhove. Thans is dit doek niet meer aanwezig in de St.-Pieterskerk en werd de St.-Nikolaaskapel herdoopt. Stads museum Leuven: S-95-V.

³³ N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *o.c.*, p. 119-121.

XX. Doorslaar - Eksaarde, Onze-Lieve-Vrouwerk³⁴

1. anoniem, schilderij (ca. 2 x 3 m.)
2. anoniem, glas-in-loodraam, D. VERSCHRAE-
GEN, ommegang, levenstaferelen (vita) N.v.Tol. (8
staties), ca. 1890, schilderijen (ca. 60 x 80 cm.)
3. N.v.Tol. in gebed met engelen
4. N.v.Tol. op zijn sterfbed, bezoek van Maria,
Augustinus en Monica
5. N.v.Tol. verlost de zielen uit het vagevuur
6. N.v.Tol. biddend voor het kruis met aan zijn voe-
ten een verstoten vrouw
7. N.v.Tol. met levend geworden patrijzen en mede-
broeder
8. N.v.Tol. celebreert de H. Mis, met boven hem
een witte ster
9. N.v.Tol. in gesprek met Maria en heeft broodje in
de hand
10. anoniem, beeld van N.v.Tol., gekleed in nieuwe
witte kazuifel - volksbeeld (90 cm.)
11. anoniem, processievaandel

Anoniem, houten gepolychromeerd beeld, 17de eeuw.
Nikolaas van Tolentijn (XXI. 2)
Mechelen, Sint-Pieters en Pauluskerk
Copyright IRPA-KIK – Brussel

D. VERSCHRAEGEN, ommegang, tweede statie, Niko-
laas van Tolentijn ontvangt in een visioen Maria, Monnica
en Augustinus. Vooraan het kapelletje staat P. Louis
GOEGHEBUER OSA uit Gent (XX. 4)
Doorslaar, Onze-Lieve-Vrouwerk
Verz. Luc Van Eeckhoudt

XXI. Mechelen³⁵

1. G. DE CRAYER, schilderij, ca. 1649: De Heilige
Maagd omringd door heiligen (St.-Rombouts-
kathedraal) (afkomstig van het opgeheven
Augustijnenklooster van Leuven)
2. anoniem, beeld, hout, geschilderd, 170 cm.
(wordt gekleed zoals in Antwerpen), 17de eeuw,
sierlijke beweging, vrije handen, afbrokkelende
polychromie (St.-Pieterskerk)

³⁴ Deze zeer verzorgde ommegang staat in prachtig gemetste kapelletjes omheen de kerk. Het is de meest omvangrijke ommegang die we kennen: acht staties! Waarvan de achtste statie een diepe kapel is die het aangeklede beeld van deze heilige bevat. Alles is keurig achter glas opgesteld. Ook werd aldaar een levensschets uitgegeven: *Levensschets van den H. Nikolaas van Tolentijn vereerd en aanroepen te Doorslaar*, Gent, s.d. en een bidprentje met afbeelding van het aangeklede beeld.

³⁵ M. SMEYERS, Een altaarstuk van Gaspar De Crayer uit de voormalige Augustijnenkerk te Leuven, in : *Arca Lovaniensis I*, s.l., 1972, p. 111-142 met afbeelding p. 116 (St.-Romboutskathedraal, Mechelen).

E. VAN EVEN, *Louvain dans le Passé et dans le Présent*, Louvain, 1895, p. 477; ook hier werd N.v.Tol. niet correct geïdentificeerd, hij wordt er beschreven als 'saint Paul l'ermite'.

Houten beeld: gegevens bekomen in het K.I.K. (IRPA) te Brussel, fotonummer B 45064.

XXII. Nevele, kerk van Sint-Mauritius en Gezellen³⁶

1. anoniem, beeld, plaaster

XXIII. Schuiferskapelle (Tielt), kerk van Sint-Antonius Abt³⁷

Ommegang (kerkhofmuur) (vier staties) vita, in keramiek, anoniem:

1. H. Nikolaas van Tolentijn B.V.O. Redt ons uit het vagevuur
2. H. Nikolaas van Tolentijn B.V.O. In het uur van onze dood
3. H. Nikolaas van Tolentijn B.V.O. Geneest de zieken
4. H. Nikolaas van Tolentijn B.V.O. Hoop der landbouwers

Deze ommegang bestaat uit negen taferelen waarvan de eerste vijf Antonius Abt uitbeelden en de volgende vier N.v.Tol.

5. plaasteren beeld (achteraan de kerk): d.i. een Antonius Abt in 't zwart geschilderd, hij draagt een koord (franciscaans) in de plaats van een riem

XXIV. Sint-Truiden, Kerk van St.-Augustinus en St.-Rita³⁸

1. plaasteren beeld, mooi geschilderd (slanke type) met broodjes onderaan links

XXV. Niel-bij-As, kerk van Nikolaas van Tolentijn

1. beeld, gepolychromeerd, hout, h. 102 cm., 17de eeuw

XXVI. Beervelde, kerk van Sint-Daniël Profeet³⁹

1. preekstoel met onderaan een levensgroot beeld, N.v.Tol. met de duivel aan zijn voeten (afkomstig van het opgeheven augustijnenklooster van Dendermonde)

XXVII. Waasmunster, Abdij Rozenberg⁴⁰

1. anoniem, schilderij (XVIIIde): N.v.Tol. biddend voor kruis (met ontblote armen) (afkomstig van het opgeheven augustijnen-klooster van Dendermonde)

Anoniem, levensgroot houten beeld, 18de eeuw (steunpilaar van de preekstoel). Nikolaas van Tolentijn met boek, kruis en duivel aan zijn voeten.

Beervelde, Sint-Daniël Profeetkerk (XXVI. 1)
Verz. Luc Van Eeckhoudt

Anoniem, ommegang in de buitenmuur van de kerk, keramiektegels. H. Nikolaas van Tolentijn. Redt ons uit het vagevuur (XXIII. 1)
Schuiferskapelle, Sint-Antonius Abtkerk
Verz. Luc Van Eeckhoudt

³⁶ Hier worden enkel nog broodjes gewijd. Er zijn geen prentjes, litanieën, noch medailles.

³⁷ Deze ommegang is in de buitenmuur van de kerk ingebouwd, in keramiek uitgewerkt en omboord en voorzien van een opschrift. Zowel Antonius Abt als Nikolaas van Tolentijn worden er vooral door de landbouwers vereerd.

³⁸ Deze kerk is een augustijnenkerk. Het klooster werd opgeheven in 1990. Thans is er nog een bloeiende Rita-verering in de grote Rita-kapel, links van de kerk. In het documentatiecentrum kan men menig devotionalia bekomen over Rita doch niets over Nikolaas van Tolentijn (29 juli 2004).

³⁹ Deze preekstoel (eik, barok) heeft één trap. De kuip wordt ondersteund door een levensgroot beeld van N.v.Tol. die de duivel vertrapt. Hij draagt een kruisbeeld en houdt een open boek vast. Hij is als een aantrekkelijke jonge monnik uitgebeeld in perfecte anatomie: een visitekaartje voor de roepingen voor de augustijnen!

⁴⁰ M. DE MEULEMEESTER, *De Abdij van Rozenberg te Waasmunster*, Westmalle, 1930.

XXVIII. Diksmuide, kapel Zwartzusters-Augustinessen⁴¹

1. beeld, weggenomen in 1980 - thans geen devotie meer

XXIX. Nieuwpoort, O.-L.-Vrouwkerk

1. anoniem, beeld, hout, 18de eeuw: N.v.Tol. en engeltje met mandje broodjes (verdwenen in 1968?)

Anoniem, klein houten beeld, gepolychromeerd, 18de eeuw. Nikolaas van Tolentijn met lelie en engeltje met mandje broodjes (XXIX. 1)

Nieuwpoort, Onze-Lieve-Vrouwkerk
Copyright IRPA-KIK – Brussel

XXX. Veurne, klooster der Zwartzusters-Augustinessen⁴²

1. beeld, hout, gepolychromeerd (ca. 1 m. hoog) (in de inkomhal) vinger gebroken

XXXI. De Haan (aan zee), kerk van Sint-Monica (augustijnenklooster)

1. anoniem, plaasteren beeld (hier is geen bijzondere verering meer)

Anoniem, houten beeld, gepolychromeerd, 18de eeuw. Nikolaas van Tolentijn met boek en twee broodjes (XXX. 1)

Veurne, Klooster der Zwartzusters-Augustinessen
Verz. Luc Van Eeckhoudt

⁴¹ N. TEEUWEN en G. DEKESEL, *o.c.*, p. 50-51.

⁴² In Veurne is er zoals bij de Zwartzusters te Diksmuide geen verering meer sinds 1980.

Lambert BLENDEFF, schilderij, 17de eeuw.
Nikolaas van Tolentijn ontvangt in een visioen een broodje van Maria (XXXII. 1)
Sint-Joost-ten-Node, Sint-Joostkerk
Copyright IRPA-KIK – Brussel

XXXII. St.-Joost-ten-Node, kerk van Sint-Joost

1. L. BLENDEFF, schilderij, 17de eeuw (205 x 133 cm.): N.v.Tol. ontvangt broodje van O.-L.-Vrouw, links het vagevuur

XXXIII. Herentals, Begijnhofmuseum

1. Anoniem, beeld, 18de eeuw

XXXIV. Drukwerk

Oude iconografie:

1. Adriaan COLLAERT, devotieprent (Antwerpen, 1609): N.v.Tol. met vita
2. Joan IENET, *Obitus et Miracula Nicolae Tolentina-tis*, in: N. CRUSENIUS, *Monasticon Augustinianum, Joan Hertsroy Monachii 1623*, p. 140.

3. Abraham van Diepenbeke, gravure naar schilderij van P.P. Rubens (69,5 x 47cm.)⁴³: N.v.Tol. met een broodje staat aan de linkerzijde
4. Peter DE JODE jr., Visioen van de H. Augustinus, met onderaan N.v.Tol., gravure (52 x 30,2 cm.)⁴⁴
5. J.L. WAUTERS, devotieprent (koperplaat), Gent (1710), N.v.Tol. patroon van de Goede Dood

Neogotiek:

6. Anoniem: Apothéose van N.v.Tol., Brugge, Desclee De Brouwer, 1886 (12,5 x 20 cm.) titelpagina in A. TONNA-BARTHET, *Vie de S. Nicolas de Tolentino*
7. Desclée (Tournai), bidprentje, N.v.Tol. rechstaand met broodjes en duivel (11,4 x 7,2 cm.)

⁴³ Een goede afdruk bevindt zich in het Sint-Stefanus klooster te Gent.

⁴⁴ A. WHEELOCK, S. BARNES en J. HELD, *o.c.*, p. 202.

Egrato D. Virgo, panis mendicanti re-
medio, cum D. P. Augustino succurrit.

Suspensum et submersum
vitæ restituit.

Imocatus naufragantes
sospitat.

Demonum viris plaris pene
exanimatur.

Ignis purgatorio, Sacrificans,
animas complures liberat.

Trati Numinis tela pro
Pisana civitate excipit.

Eremit. D. Augustini Ordini
initiatum.

Angelico concentu sex ante obitum
mensibus quotidie recreatur.

S. NICOLAUS DE TOLLENTINO,
ORD. FRATR. EREMIT. D. AVGVSTINI.

Admodum R^{do} in Chro Patri
F. CORNELIO DE BYE, S. Theol. Mgro,
Ord. F. Eremitar. D. Augustini
vicario Gnali, et per Indias
Occidentales, Christianæ fidei, annis
amplius xx. laborioso propagatori

Ex Canonico, Augustini Concionatoris
sermone incensus, fit Augustinianus.

Virides hinc infans importunus oblata, facto
Sano, crucis, auolant.

Eiusdem Ordinis
Antuerpiana familia.
CVPIDISSIMI
in signum
affectus
DD.

Paroxisibus artus eius
a D. Nicolao Bary in
omnia vincitur

A Christo in Sacra Hostia
apparet, quod multa bona
ante et recte adhibentur

Adrian. Collaert
fecit et
excudit

Christo ante
mortis articulum

ad caelum inuolante
felicitate obdormit.

Adriaan COLLAERT, gravure, devotieprent, Antwerpen 1609
H. Nikolaas van Tolentijn met vita (kleine medaillons) (XXXIV. 1)
Verz. Luc Van Eeckhoudt

8. K. Van de VYVERE-PETYT, bidprentje, steendruk, kleur (Brugge) (12 x 7,6 cm.)

Bedevaartvaantjes⁴⁵:

9. Sigrid JOOSEN, Bedevaartvaantje N.v.Tol. 1305-2005 (Zoutleeuw, 2004) (24 x 40 cm.) drie varianten: rood, blauw, groen, N.v.Tol. geeft broodjes aan de dieren met achteraan het torentje van het St.-Stefanus klooster te Gent
10. Guillaume MICHIELS, Bedevaartvaantje Zonnegem (1952) (15 x 25,5 cm.)
11. Guillaume MICHIELS, Bedevaartvaantje, Gent (1952) (15 x 25,5 cm.)
12. Anoniem, Bedevaartvaantje, Tielt, 1730, ets (18,5 x 32,5 cm.)

Oude Vlaamse bidprentjes:

13. Joan VAN SANDE, Aenroeping (bevruchte vrouwpersoon) (6,9 x 9,5 cm.) (ca. 1700)
14. Anoniem, '... verlos ons land van dierentydt, oorlog, pest en ander quaet ...' (ca. 1700)
15. Theodoor VAN MERLEN, ovaal, N.v.Tol. biddend voor kruis (11,2 x 7 cm.)
16. anoniem, santje, rechtstaande N.v.Tol., 18de eeuw (10 x 6,5 cm.)
- 14 en 16: werden opnieuw, doch verkleind uitgegeven in de 19de eeuw als een foto op een prentje

17. anoniem, santje 'Brugge valt voor uwe voeten' (1681): N.v.Tol. staat voor zijn eigen altaar in de Brugse augustijnenkerk en kijkt naar O.-L.-Vrouw van Regula (koperplaat: O.-L.-Vrouw ter Potterie, Brugge)

Bidprentjes:

18. WEIGEL, N.v.Tol. (Leuven, St.-Gertrudisabdij - G91) (ca. 1930) (10,7 x 7 cm.)
19. L. PILET, bidprentje, litho (ca. 1935) (6,6 x 12,2 cm.). Deze afbeelding werd ook als briefhoofd gebruikt.
20. anoniem, blokdruk (vier kleuren), Eindhoven ca. 1950: uit reeks van zes ordeheiligen (11,5 x 7,1 cm.)
21. anoniem, fotoprentje: aangekleed beeld Doorslaar (vouwprentje) (11,5 x 7 cm.) + nieuw
22. anoniem, fotoprentje van plaasteren beeld van Marchienne-au-Pont (11,6 x 7,1 cm.)
23. anoniem, fotoprentje van marmeren medaillon (Antwerpen, Sint-Augustinuskerk, boven sacristie-deur) (10,6 x 7,2 cm.)
24. anoniem, fotoprentje van schilderij: N.v.Tol. voor de stad Tielt (kerk, belfort, trein) en vooraan een tafeltje met broodjes en het vagevuur (1963) (12 x 7,6 cm.)
25. R. MALFLIET, fotoprentje: N.v.Tol. voor het klooster te Gent (broodjes, dieren, zieken) (11,5 x 7 cm.), vouwprentje en varianten
26. anoniem, fotoprentje, N.v.Tol. met wegvliegende patrijzen en broodjes (Brussel, 1941) (12,4 x 8,2 cm.)

Guillaume MICHIELS, bedevaartvaantje, Zonnegem, 1952.
H. Nikolaas van Tolentijn geeft broodjes aan de dieren (XXXIV. 10)
Verz. Luc Van Eeckhoudt

⁴⁵ Zie het nog te verschijnen artikel van L. VAN EECKHOUDT, Een nieuw bedevaartvaantje van Nikolaas van Tolentijn (1305-2005), in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2005.

Anoniem, fotoprentje (van schilderij), 1963.
 Nikolaas van Tolentijn voor de stad Tielt (kerk, belfort, trein)
 Vooraan een tafeltje met broodjes en het vagevuur (XXXIV.
 24)
 Verz. Provinciaal Archief van de Augustijnen van België,
 Gent

Staalgravuren⁴⁶:

27. J.B. VANDENNEST, relikmonument in de St.-Augustinuskerk, Antwerpen (15,7 x 9,7 cm.)
28. anoniem, gekleed beeld van N.v.Tol. te Antwerpen en het vagevuur (15,7 x 9,7 cm.)
29. anoniem, N.v.Tol. celebreert de H. Mis met onderaan het vagevuur (15,7 x 9,7 cm.)

XXXV. Vlaamse medailles⁴⁷

1. koperen medaille, 19de eeuw (geelkoper) (16 x 23 mm.)
2. koperen medaille, 19de eeuw (geelkoper) (16 x 23 mm.)
3. aluminium medaille, ca. 1900 (20 x 28 mm.)
4. aluminium medaille, ca. 1900 (20 x 28 mm.)
5. aluminium medaille, ca. 1900 (20 x 28 mm.)
6. aluminium medaille, ca. 1900 (19,5 x 27 mm.)

XXXVI. Relieken en relikhouders⁴⁸

1. Gent, Sint-Stefanusklooster
 relikstaander (zilver, verguld, guirlande naam N.v.Tol.)
 relikhouders in zilver (barok, modern ...)
 bloed-, stof- en beenrelikwieën
2. Aalst, Bouge, Brugge, De Haan, De Pinte, Diksmuide, Doorslaar, Edingen, Haasdonk, Mechelen, Nevele, Roeselare, Tielt, Zonnegem

Reeks Vlaamse medailles van Nikolaas van Tolentijn (19de en 20ste eeuw) (XXXIV. 1-6) en twee Italiaanse medailles met zelfde verso zijde (O.-L.-Vrouw van de Riem van Troost).
 Verz. Luc Van Eeckhoudt

⁴⁶ P. SCHOOF, *Vie de St. Nicolas de Tolentin avec des Réflexions morales et des Prières nouvelles pour la messe*, Anvers, s.d., waarvoor deze drie staalgravuren werden vervaardigd.

⁴⁷ L. VAN EECKHOUDT, *De Vlaamse Medailles van Nikolaas van Tolentijn (1245-1305) in de 19de en 20ste eeuw*, in : *Jaarboek EGMP*, s.l., 2004.

⁴⁸ A. KEELHOFF, *o.c.*, p. 182-184. In het boek van N. TEEUWEN, *De eredienst van St.-Nikolaas in het Vlaamsche land*, in : *o.c.*, zijn diverse plaatsen aangegeven (toestand: 1946).

Besluit

De verering van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen heeft nog vele sporen nagelaten. Zo kennen we nog vier omgangingen omheen de kerk (kapelletjes): Tielt, Schuiferskapelle, Doorslaar, Zonnegem en op drie plaatsen vonden we nog een gekleed beeld terug: Antwerpen, Doorslaar en Mechelen.

'Nikolaas die de broodjes uitdeelt' en 'Nikolaas die de duivel overwint' zijn de meest voorkomende uitbeeldingen van deze heilige in Vlaanderen. Nikolaas van Tolentijn is in onze gewesten voornamelijk vereerd als 'pestheilige', beschermheilige tegen zieken (pest) bij mens en dier. De gewijde broodjes worden nog verkocht o.a. te Gent, Zonnegem en Kontich.

Er zijn geen actuele Vlaamse medailles meer in omloop. Als er nog medailles zijn, dan is dit steeds de dubbelmedaille; recto Nikolaas van Tolentijn en verso Rita van Cascia en dit met Latijnse tekst: O.P.N. (Italiaans).

In Vlaanderen kennen we geen devotieschilderijtjes zoals in Italië (Tolentino)⁴⁹. Wel kennen we een twintigtal verschillende bidprentjes, vaak met zeer locale iconografie. De traditie van de bedevaartvaantjes is typisch Vlaams. We kennen er vier verschillende.

Na Italië is Vlaanderen het belangrijkste land in verband met de iconografie van deze heilige. Het is merkwaardig hoeveel beeldmateriaal we alhier nog aantreffen en dit in de meest uiteenlopende zin van het woord: schilderijen, beelden en kopieën (plaaster), glas-in-loodramen, edele metalen, keramiek, textiel (vaandels) en drukwerk (grafiek).

Onze beste kunstenaars hebben deze heilige vereeuwigd in alle materialen (Rubens, Van Dyck, De Crayer, Pourbus (schilderijen), Verbruggen, Quellinus ... (beeldhouwkunst), Coppejans, Weiss ... (glas-in-loodramen) ...). Dit alleen al is een bewijs van zijn populariteit en belangrĳheid in onze gewesten.

Heden is Nikolaas van Tolentijn een minder gekende figuur in ons land. Wel zijn er nog enkele lokale devoties in voege (Gent, Zonnegem, Doorslaar). Vooral oudere mensen uit boerenmilieus kennen deze heilige nog via het 'Beestenpaterken' van Gent die als augustijns bedelbroeder van boerderij tot boerderij rondtrok. Evenwel zijn dit vervlogen tijden ...

Opvallend is dat heden bij de augustijnen er nog weinig promotie is omheen deze grote wonderdoener. De laatste 60 jaar werd hier omtrent niets meer gepubliceerd.

De huidige oorden van devotie kunnen we omheen het moederhuis van de augustijnen te Gent plaatsen. Dit was het belangrijkste uitstralingscentrum voor deze verering. Zo ontstonden Tielt met Schuiferskapelle, Roeselare, Zonnegem, Doorslaar en De Pinte.

De respectieve kloosters 'van toen' brachten de verering naar de mensen. Na de Franse Revolutie, met de opheffing van de kloosters, werd deze verering vaak in de parochiekerk verder gezet zoals te Hasselt. Anderzijds verdwijnen heden nog zo'n tradities door de actuele sluiting van bepaalde augustijnenkloosters zoals De Haan aan Zee (2003) en Kontich (2004). Te Kontich werden op 10 september 2003 de laatste maal de Nikolaas Broodjes gewijd.

Ook al hebben we meer dan 150 items, verspreid over meer dan dertig locaties, bij elkaar kunnen brengen, dit repertorium is niet volledig. Hier en daar zullen nog wel interessante gegevens opduiken ... elke suggestie blijft in ieder geval welkom. Ik denk voornamelijk aan Wallonië waar we reeds enkele items mochten bij elkaar brengen⁵⁰ en aan de kloosters van de Zwartzusters-Augustinessen. Dank in het bijzonder aan mijn erudiete leermeester E. P. Louis GOEGHEBUER OSA van het Sint-Stefanus klooster te Gent die mij als trouwe reisgezel onverlaten steeds te woord stond en mij zijn gespecialiseerd archief en bibliotheek ter beschikking stelde, aan het Augustijns Historisch Instituut te Heverlee (E. P. Jozef VAN HOUTEM OSA) en aan het Provinciaal Archief van de Augustijnen te Gent (E. P. Werner GROOTAERS OSA).

Voor de betekenis en de verering van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen vandaag, verwijs ik naar mijn bijdrage in *Ons Heem* 2004, nr. 3.

Luc Van Eeckhoudt,
ten Langveld
3300 Hakendover

⁴⁹ *Gli ex voto per San Nicola a Tolentino*, Tolentino, 1972: d.i. een prachtig boek dat de 394 ex-voto's, geschilderd op hout, weergeeft (378 plus 16). Het is een unieke verzameling.

⁵⁰ Mons, anoniem, schilderij: N.v.Tol. ontvangt een visioen, links een engel met een mandje broodjes (248 x 194 cm.) (Ancien Couvent des Soeurs Noirs, sinds 1987 FUCUM); Mons, LEGRAIN, beelden aan tabernakel (1900), oud klooster van de Zwartzusters (vergulde brons); Liège, médaillon in stukwerk van A.P. FRACK, 1766 (Eglise du Saint Sacrement); Bouge, voormeld, waar onze Vlaamse paters en Vlaamse kunstenaars werkten.

Achter het masker van carnaval *

Julien De Vuyst

Sinds eeuwen behoort carnaval tot een steeds weerkerend element in de jaarcyclus. Het is de aanloop voor de vastentijd en draagt niet altijd de goedkeuring mee van de geestelijkheid, die de wulpse gedragingen, de overdreven braspartijen en drinkgelagen met klem en in alle bewoordingen afkeurt. Vroeger was het wel de gewoonte dat er ook een stuk cultuur mee samenhing, want sommige gezelschappen voerden wagenspelen of esbattementen¹ op, maar dan wel tegen betaling in baar geld of in stopen wijn.

De vastenavondviering werd in alle tijden gekenmerkt door losbandigheid waarbij men sterk afweek van het normale levenspatroon en alle welvoeglijke regels opgeheven werden gedurende de drie dagen die Aswoensdag voorafgingen. Allerhande buitenissigheden als schelden, beledigingen en losbandige omgang tussen de geslachten, waren oorzaak dat de Kerk en haar bedienaars tegen de vastenavondvieringen gekant waren. Dat de tegenstand van de Kerk soms navolging kreeg bij de burgerlijke overheid is logisch als men weet dat niemand gespaard bleef

bij de gemaskerde carnavalsvierder. Vooral het masker was vaak een doorn in het oog van de tegenstanders van carnaval, ook al heeft dit gebruik nog maar weinig of niets meer te maken met de oeroude oorsprong. Een vastenavondzot denkt niet meer aan geestenafdrijving e.d., maar hij zet het masker op om zich ongedwongen tussen de feestvierders en de menigte te bewegen om zijn mening te uiten als een naamloze spreekbuis van de gemeenschap.

Een geslaagde carnavalsviering kan men alleen maar realiseren als men er de actualiteit zoveel mogelijk bij betreft. Dit gebeurde in het verleden en ook nu nog tracht men dit concept na te streven. Hoe duidelijker deze actualiteit tot uiting komt, hoe hoger het aanzien van de vastenavondviering. Het is en blijft een feestelijk volksgebruik dat aan uitbundigheid gekoppeld is, maar niettemin blijft het tijdsgebonden. De evolutie in de manier van aanpassen is er een treffend bewijs van.

Carnaval is een overwegend collectief gebeuren want zowel vroeger als nu werden er groepen gevormd om sa-

* Alle afbeeldingen bij deze tekst komen uit de verzameling van Julien De Vuyst.

¹ Esbattement: 'kluchtspel bij de rederijkers'. Uit: GUIDO GEERTS en TON DEN BOON, e.a., *van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht en Antwerpen, 1999, p. 911.

UILENZANGERSKRING VAN GENT.

ONDER KENSPREUK : LEVE 'T PLEZIER EN 'T GOED BIER

(TWEEDE JAARGANG 1869.)

KARNAVALLIED.

(WIJZE : *Koekoek.*)

I.

Wie is de domste beest van al?

(Koor) 'nen uil

En wien bespot men overal?

(Koor) 'nen uil

Wie is er altijd heel serieus

Wie maakt er nooit van zijnen neus?

(Koor) 'nen uil, 'nen uil, 'nen uil,
'nen uil, 'nen uil, 'nen uil.

II.

Wie ziet er 't beste binst den nacht?

(Koor) 'nen uil

Wie slaapt er als een ander lacht?

(Koor) 'nen uil

Wie vlucht den dag wie schuwt het licht

Wie sluit bij zonschijn d'ooogen dicht?

(Koor) 'nen uil, 'nen uil, 'nen uil,
'nen uil, 'nen uil, 'nen uil.

III.

Maar 'lijk die uilen zijn wij niet

(Koor) O! neen

Wij kennen zorgen noch verdriet

(Koor) O! neen

Wij gaan bij klaren dag op gang

En drinken, zingen uren lang.

(Koor) Tra la, la la la la.
tra la, la la la la.

IV.

En toch noemt men ons ook te Gent

(Koor) 'nen uil

Wij zijn wij anders niet bekend

(Koor) als uil

Maar die ons hoort op bal of feest

Zegt : 't is toch een plezante beest

(Koor) 'nen uil, 'nen uil, 'nen uil,
'nen uil, 'nen uil, 'nen uil.

V.

Wie maakt hier altijd veel plezier?

(Koor) 'nen uil

Wie drinkt er geerne lekker bier?

(Koor) 'nen uil

Wien vindt men waar te lachen is

Op festival of kerremis?

(Koor) 'nen uil, 'nen uil, 'nen uil,
'nen uil, 'nen uil, 'nen uil.

VI.

Wat staat er meest het meiskeen aan?

(Koor) 'nen uil

Wat doet haar jeugdig hartje slaan?

(Koor) 'nen uil

Wie legt dat hartken aan den toom

Wat ziet het meisje in haren droom?

(Koor) 'nen uil, 'nen uil, 'nen uil,
'nen uil, 'nen uil, 'nen uil.

VII.

Daarom wij zijn en blijven lang

(Koor) 'nen uil,

Wij leven voor den drank en zang

(Koor) als uil

Bij gentsche feest of karnaval

Daar waar men lacht vindt ge overal

(Koor) den uil, den uil, den uil,
den uil, den uil, den uil.

EEN UIL VAN BRUSSEL.

men plezier te maken en alle herbergen te bezoeken. Verordeningen en tijdelijke politiereglementen zijn soms een rem geweest op bepaalde facetten van carnaval, maar zelfs enkele oorlogen hebben nooit een einde kunnen stellen aan deze openbare uitspattingen. Trouwens, er is weinig veranderd als men vergelijkt met de vastenavondviering van een eeuw geleden.

Carnavallied voor 1890

Stemme: Jongens past op

Refr.:

Mie kom hier

Laat ons 'ne flikker geven

Wij nemen ons plezier

In 't schoonste van ons leven

Toe springt mee en trekt geen vieze gespe

't Is carnaval

Zij dansen overal.

Den carnaval is daar weerom Rechten, scheven, scheel en krom Die nemen nu eens hun plezier En gaan eens lustig op de zwier En doen de rondes van den toer Verkleed in Ariekein of boer Dansen, springen overal Leve de carnaval.

En als den toer nu is gedaan

Koeten wij bij Wanne gaan

En drinken daar een goede pint

leder is nu wel gezind

Wij vragen aan Wanne wat er is

Zij geeft ons een teloorke visch

Wij zijn nu alles vol met kracht

Om te dansen geheel den nacht.

Ons leerze is nu opgevuld

Eens de moustachen opgekruld

En trekken met ons zoete kind

Daar waar men te dansen vind

Met onze schoone Compagnie

Winnen den prijs bij Lange Mie

Daar in geheel de stad van Gent Geen schooner is gekend.

Nu dat den bal is gedaan

Moeten wij naar huis toe gaan

Want als ik het zeggen moet

Mijne beenen zijn nog goed

Den Carnaval is nog niet gedaan

Wij moeten nog al dansen gaan

Want 't ware voor ons een groot verdriet

Amuseerden wij ons niet.

Sa jongens neemt elkaar bij d'hand

Schuift de stoelen aan de kant

Keiskens pakt uwen kade

En danst eens in de ronde mee

Steekt de glazen eens omhoog

En trekt den baas maar uit den toog

En danst in ronde al te gaar

En sluiten nu tot 't naaste jaar.

Wanneer carnaval geassocieerd wordt met allerlei uitspattingen, staat carnaval ook voor vrije meningsuiting gedurende een beperkte tijd. Het is niet zozeer dankzij de maskerade dat meer gezegd wordt dan in normale omstandigheden, maar het is zowaar een ongeschreven wet dat met vastenavond veel meer veroorloofd is. Trouwens, wat dan allemaal uitgekraamd wordt, dat bovendien de waarheid sterk benadert, wordt aanvaard, maar niet altijd in dank afgenomen door de betrokkenen. Personen en toestanden zijn het voorwerp van spot en de soms daarmee gepaard gaande veroordeling door het volksgerecht. Gebods- en verbodsbepalingen, noch verordeningen of reglementen, hebben hieraan weinig kunnen verhelpen, want carnaval bestaat nog uit veel andere dingen, zoals de cavalcade waarin evenzeer de misnoegdheid of de spot tot uiting komt, maar dan aan de hand van uitgebeelde toestanden, die in het belachelijke worden getrokken. Over dergelijke aangelegenheden worden we vaak ingelicht door de liedjeszangers die de carnavalviering te baat nemen om de volksstem te vertolken.

De Kavalkade der Brugsche Poort Nieuw Lied

Stemme: Volksgezing

'T was den negentiensten maarte

Reeds van vroeger gehoord

De kavalkade moest uitrijden

Buiten de Brugschepoort

Er was van over lang

van dienen stoet gesproken

Al de menschen der stad

Waren er henen getrokken

leder was vol verlangen

En ook verheugd van geest

Om dien stoet te zien aankomen (2X)

Van dit Liberale feest. (2X)

Eindelijk on drij uren

'S namiddags kwam den stoet

Aan 't hoofd een korps muziek

Die speelden met kloeken moed

Suiters en soldaten

Kon men net moeite tellen

Het volk die riep bravo

Men zou er van verstellen

Dan voetgangers en peerden

En wagens om het meest

leder was wel te vreden (2X)

Van dit Liberale feest. (2X)

Ik zag dan eene kooi
 Die op een wagen stond
 Waar drie beesten in waren
 Die ik niet uitleggen kan
 Ik dacht wat mag dat zijn
 Het moet toch iets beduiden
 De kooi die was toe
 Zij konden er niet buiten
 Die beesten waren mager
 Z'hadden den kop van een zwijn
 Ik dacht dat zullen zeker (2X)
 De verkens der armen zijn. (2X)
 Een waschhuis op één wagen
 Was er ook bij te zien
 Kinderen waren aan het wasschen
 En zongen een litanie misschien
 Onder het toezicht
 Van twee vrome nonnen
 Moesten zij met vlijt
 Een naarstig betoonen
 Werkten zij niet voort
 Men strafte hun met spoed
 Ik dacht 't is de wasscherij (2X)
 Die hier konkurentie doet. (2X)
 De wagen der reserve
 Die zag ik ook terstond
 Soldaten binnen de muren
 Liepen daar overal rond
 Het is toch wreed
 Hoe zij worden gedwongen
 Zulk een langen tijd
 Aan de keten gevrongen
 Zij stonden in de wapens
 Om op het eerste woord
 Den vijand in te vliegen (2X)
 En slagvaerdig aan de poort. (2X)

Dan zag ik eenen wagen
 Met flesschen gevuld
 Die waren vol getrokken
 Met zorgen in papier gehuld
 En wilde men haar eens
 Met aandacht opletten
 Er was van allen drank
 Te zien op d'etiketten
 Van hooge ambtenaren
 Een ieder lacht er mee
 Ja zelfs zag ik eene flessche (2X)
 Met élixir Pourbaix. (2X)

Ik kan alles niet verklaren
 Mijn lied ware te lang
 'K moet d'andere wagens laten varen
 En eindigen mijnen zang
 De ramp van Groenendaal
 Den terugkeer van Lourdes

Die 'k niet bezingen zal
 Nogthans het hun ook snoerde
 Kaar 't volk die was voldaan
 En 't riep net blijde geest
 Lang leve de liberalen (2X)
 Met hun welgelukte feest. (2X)

Het was vroeger de gewoonte dat de feestvierders in groep aan carnaval deelnamen. Vaak waren het gelegenheids-groepen, die kort daarna uit elkaar gingen nadat zij de prijzen verdeeld hadden. Men moest trouwens een groep vormen zoniet kon men geen aanspraak maken op een eventuele prijs. Daarnaast waren er ook verschillende georganiseerde groepen, meestal van verenigingen en gilden. Het waren juist deze laatste die veel belang hechtten aan de kwaliteit van hun optreden en uiterlijk want zij waren in feite gevestigde waarden, die hun status moesten in ere houden in de stoet. Deze groepen moesten opvallen door hun houding, uitvoering van nummers en niet in het minst door hun kledij.

In de carnaval van Gent in 1861 trokken de pijnders mee in de optocht en begeleidden zichzelf met een lied waarin eens te meer de actualiteit aan bod kwam. Het was juist na de definitieve afschaffing van de stedelijke octrooien door de liberale regering van Rogier en Frère-Orban en hoe kon het anders dat zij tijdens de vastenavondviering op de korrel genomen werden. Men had het vooral op de vestingen rond Antwerpen gemunt en ook al zou de grote omheining als stelling dienen voor de regering in oorlogstijd, dan vond de gemeenschap dat acht miljoen frank toch wat te veel was voor de belastingbetaler. Op het einde van hetzelfde jaar werden zowel door de liberale als door de katholieke verenigingen protestmeetings gehouden tegen onteigeningen in de randgemeenten waar men fortten zou bouwen. Tegen politieke beslissingen is meestal weinig in te brengen en toen heeft het protest evenmin iets uitgehaald: de fortten staan er nog en de geschiedenis heeft ons geleerd dat ze als verdedigingsgordel weinig nut gehad hebben.

Carnaval van 1861

De Pynders

Stemme: 't Zijn de jongens van Gent

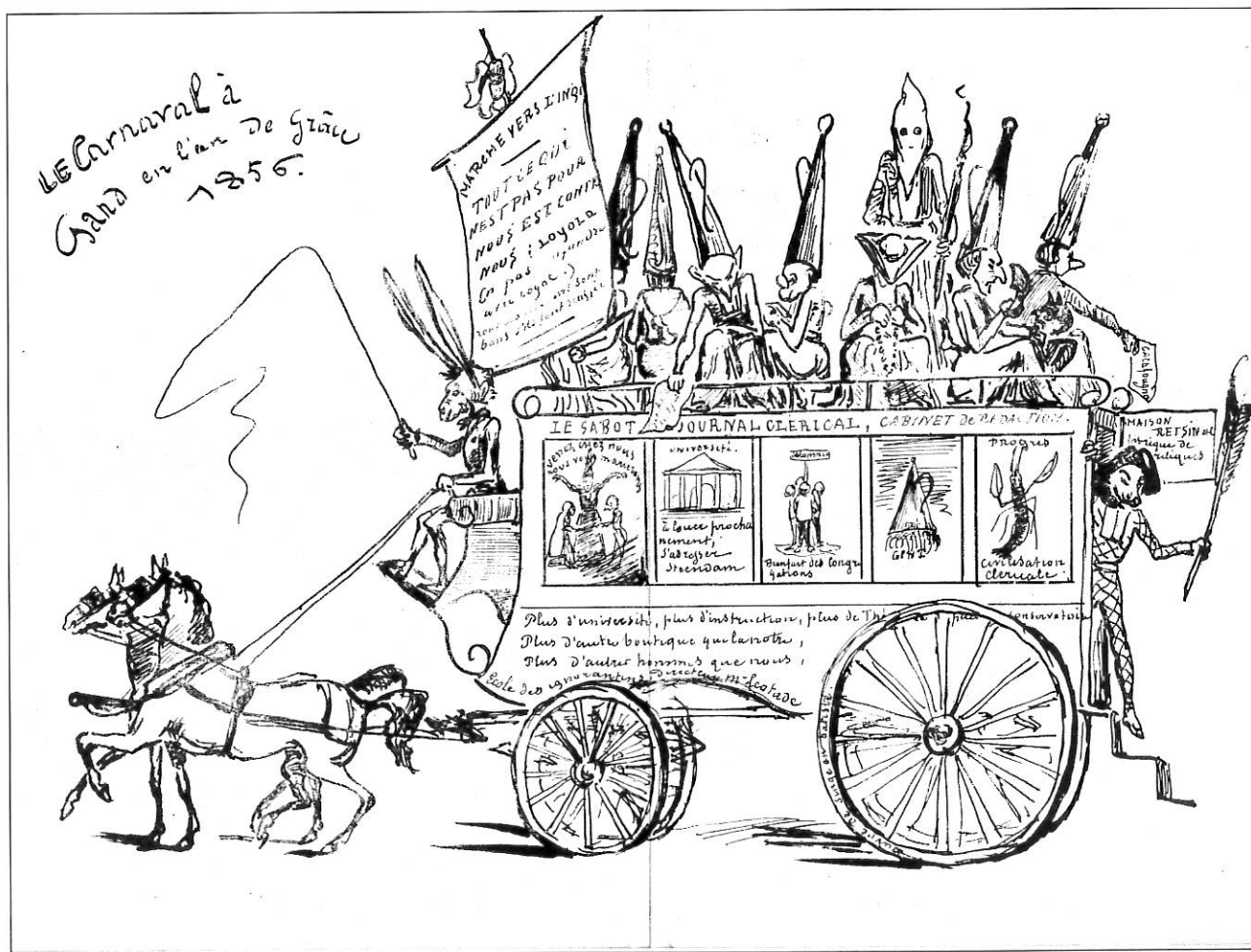
Refr.: 't Zyn de pynders van Gent
 Het zyn de zakkendragers
 Geen kriepers of geen klagers
 Ze zyn altijd kontent
 Met 'tgeen Ons Heer hen zendt
 't Zyn de pynders van Gent.
 Hun last is zwaer van alle dagen
 Maer hy verligt by 't vrolijk lied,
 En ieder die zyn pak moet dragen

En draegt het zoo gemaklyk niet
 't Zyn de pynders van Gent... enz. refr.
 Altyd by d'hand on te trekken
 Aen 't werk om vrouw en kind te voên
 Ze schudden 't nooit van hunne nekke
 Lyk politieke mannen doen
 't Zyn de pynders van Gent
 Zy stappen regt uit, ongedwongen
 Naer schip of zolder met hun graen
 Doch gaen met geen kromme sprongen
 Gelyk de loensche mannen doen
 't Zyn de pynders van Gent.
 De zakken ydlen z'alle dagen
 Maer niet lyk ons ministers doen
 Die voor de fortien durven vragen
 De kleinigheid van Acht miljoen
 't Zyn de pynders van Gent.
 Ze kunnen fyntjes parlesanten
 En zouden, al't op kampen gong
 Ons zwygers van represantanten
 'Nen neuze stellen met de tong.
 't Zyn de pynders van Gent.
 Als 't uit is met het arebeiden Liberaelkomede of paepbarak
 Waermee men 't volk zoekt te verleiden G'heel die boe-
 tiek moet in den zak
 't Zyn de pynders van Gent.

In 1890 werd het algemeen stemrecht met evenredige ver-
 tegenwoordiging ingevoerd, wat een hele omwenteling
 teweeg bracht. Het liet zich duidelijk merken in de
 verkiezingsuitslagen ten nadele van de katholieke partij
 die een groot aantal zetels, vooral aan de liberale partij,
 verspeelde maar gelukkig haar meerderheid kon behou-
 den. Ook in de steden en gemeenten hadden de politici al
 een voorsmaakje gekregen van wat het bij de parlaments-
 verkiezingen zou worden. In een carnallied maakte men
 daar trouwens allusie op, maar op gemeentelijk vlak had
 men de liberale partij toch kunnen wippen. Het was niet
 uitzonderlijk dat men na een overwinning in de gemeen-
 teraad bepaalde partijen een nog groter 'guis' voorspelde.
 In de euforie was men verzekerd over de toekomstige
 nederlaag van de tegenstander.

Met carnaval werden alle fouten en tekortkomingen nog
 eens flink opgerakeld en men verkneukelde zich uiteraard
 als men aan de winnende kant stond van een bepaalde
 partij. Het was minder aangenaam daarentegen als men
 in het verliezende kamp stond, maar dan verspreidde men
 liever geen liedteksten.

Tijdens de carnavalsviering van de eeuwwisseling was er
 alleszins één soort kiezer gelukkig dat de liberalen niet
 meer in de meerderheid zaten en men voor enkele tijd
 verlost was van de 'geuzen', zoals de katholieken hun
 politieke tegenstanders noemden. In het carnallied van

1900 zet men de praktijken van de verslagen politici nog eens op een rijtje, opdat iedereen zou weten wat ze uitgespookt hadden ten nadele van de weinig gegoede bevolking.

Lied der weggejaagde Broodrovers (1900)

*Refr.: Wel Pier het is een spel, ik weet het wel
Ge zijt er met 800 weg naar Wolverthem
En met de Kamerkaus, houd u dan struis
Want men is al aan 't zorgen voor een grooter huis.*

*'t Is carnaval wij komen kenbaar maken
Van 't geen er in ons stad is om gegaan
Drij jaar en half bestuur der liberale
Maar vraagt nu eens wat zij hebben gedaan
Hun schoonste werk was ons met taksen plagen Ach
Kleudeke, wat hebt ge toch begaan
Dan durft ge ons stem nog komen vragen
Maar in October kwaamt gij dit duur te staan.*

*280 duizend niet vergeten
D' as nog al schuld als men dit achterlaat
Ja dat mag zijn door gansch het land geweten
Als dat z' ons geld, verbraste met geweld
En jaarlijks nog zooveel taksen vragen
Neem dit eens aan, hoe kan het toch bestaan
Vraagt dan niet meer waarom 't volk komt klagen
Wel geuzenraad, gij verkwistet inderdaad.*

*Ach wat verschil als men nu eens gaat kijken
Op ons stadhuis naar de gemeenteraad
Nen hazewind die soms nog eens wilt bijten
En is hij kwaad, maakt hij wat zotte praat
Met zijn gebrul en zijn lompe manieren
Dan staat hem daar, of hij is generaal
Hij zal ach God zijn verstand nog verliezen
En 't is maar klein, maar toch wilt hij het zijn.*

*Wat hoort men in den raad soms bitter klagen
Van medelij door de broodroverij
Wie is dien man? wel dat moet ge niet vragen
Eene van Pier en die hebben hartzeer
Want gedenkt den dag van Lauwers in zijn lijden
Op zijn sterfbed, als hij werd afgezet
Waar bleef dien man toen met zijn medelijden
Was dit geen wraak, uit politieken baat.*

*Wel geuzen boel g'hebt veel fouten bedreven
En bracht zoo menig huisgezin in pijn
Gij wist nogthans dat ieder mensch wil leven
Waarom in 't schijn, die uitzondering zijn
Uw schelmerij denkt gij nu te verbergen
Met fouten die gij zelf hebt begaan
Maar die knaging zal u voor eeuwig tergen
En dankt daar aan want 't is met u gedaan.*

*Die nieuw agentjes dat waren ook schoon toeren
Korts na de keus, en al die inspecteurs
'T was gansch de klik van al hunne spioenen
Zij speelde fijn, maar toch kost het niet zijn
En dan die oude jonge invalideten
Die toch zoo gretig waren naar 't pensioen
En nen dikke zieke, zoo 't schijnt uit een moet piepen
Voor mij ook Pier, want 'k heb maar een niet meer.*

*Ach vrienden lief 'k mag hem toch niet vergeten
In de maand Mei is onze Pier er bij
Want in de kamers staat er voor hem ne zetel
Repesantant dat zal iets zijn charmant
Pier KR... 'k Gaan naar geen walen
Daar zullen z' het mij niet lappen
'K blijf in mijn stad dan krijg ik hem op 't gemak
Want ziet de proper, die kan zoo goedfransch klappen
Maar hij kreeg me daar dat was toch kolossaal*

*Voor het laatst vrienden vooruit met moed gestreden
Wij zijn reeds vrij van geuze tiranij
De propere is uit 't hospice gesmeten
En hij was zoo goed, ach God, den armen bloed Henrieke
laat uw spil maar eens goed draaien
Van Jan den Bril is ook de ketel in
Buiten de poort, daar zal hem kunnen kraaien
Ach Bastiaan, ik heb het niet gedaan.*

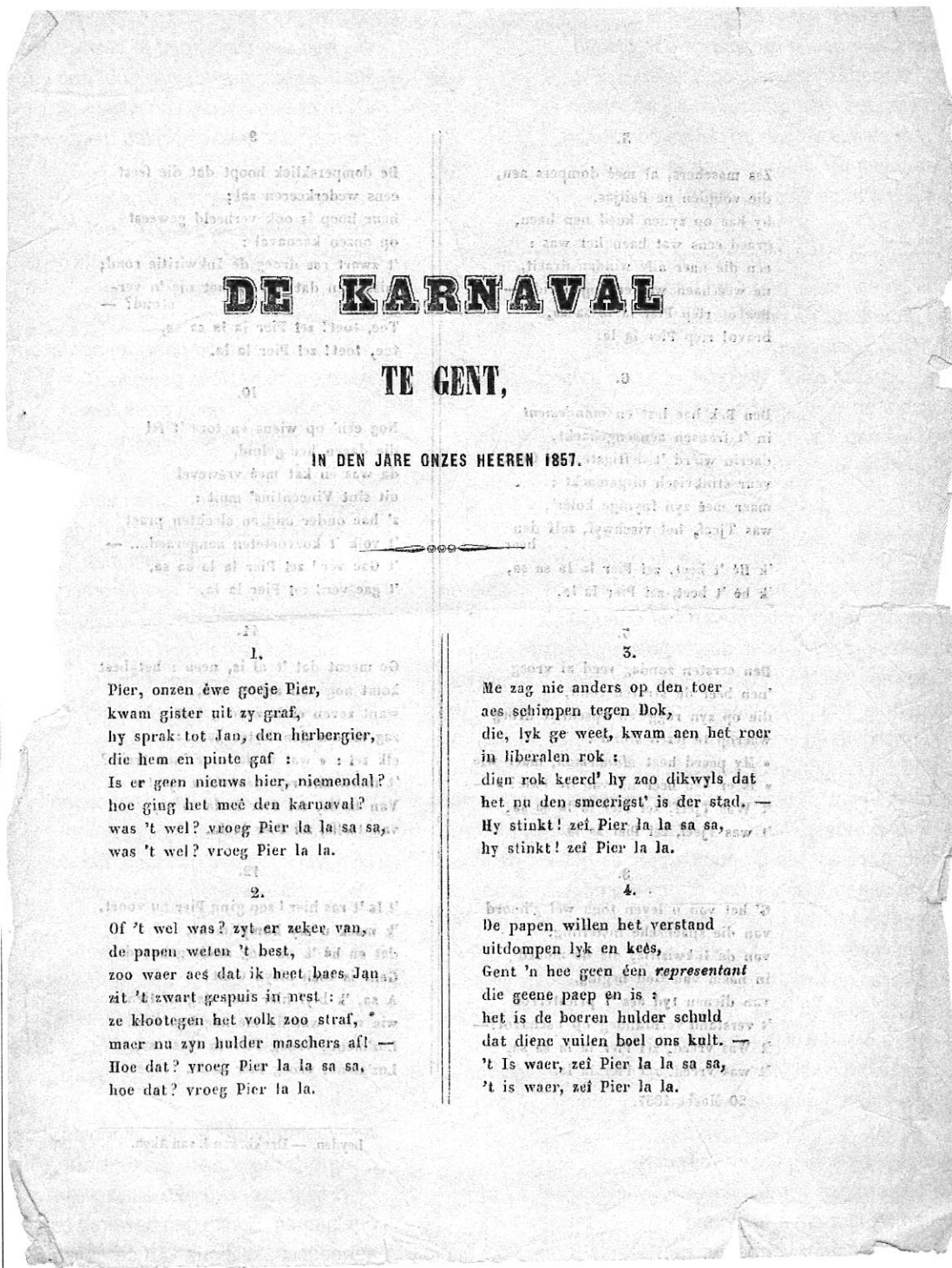
De politiek was tijdens de carnavalperiode het meest geschikte onderwerp om uit te beelden in de stoet of via gelegenheidsbladen aan de kaak te stellen. Moest men doorgaans wachten tot de verkiezingsperiode, dan kon men toch elk jaar bepaalde zaken of toestanden aanklagen met Vastenavond.

Was het vooral tijdens het Hollands Regime dat de overheid een reglementering afkondigde over het dragen van een masker gedurende de vastenavonddagen, dan kenden deze gebods- en verbodsbepalingen later ook nog navolging. Dat niet iedereen akkoord ging met sommige verordeningen, blijkt uit een feit dat in 1887 te Mechelen gebeurde. Een groepje vrouwen trok er jaarlijks, tijdens de carnavaldagen, van herberg tot herberg en zij zongen er liederen aangepast aan tijd en omstandigheden. Deze gelegenheidsliederen, meestal gericht tegen lokale politici, konden niet op de volledige sympathie rekenen en verwekten zelfs wrevel op bij de zogenaamde verdraagzame katholieken die het toen in Mechelen voor het zegen hadden. Het stadsbestuur ontbood de vrouwelijke zanggroep op het stadhuis waar ze vernamen dat sommige van hun liederen gecensureerd werden. Nochtans kon niemand het gewraakte lied als onzedig bestempen en was het geenszins opruiend of iets in die aard. Het was wel gericht tegen de katholieke partij of wat zij er in een aanhangsel aan toevoegden tegen de 'klerikale klik'. Een zekere Ed. De Poorter, die toen op de Bruul woonde

te Mechelen, tarte alle overheidswetten en verspreidde het lied toch met de caravaldagen. Dat het bepaald geen ode was aan het stadsbestuur komt sterk tot uiting in de tekst die de meerderheid van samenzwering beticht.

*Ontvangt ons groet. Mevrouwen en Mijnheren,
Schaart u in 't rond en luistert naar mijn lied,
Bevalt het u, dan zal ons vast vereeren
Uw handgeklap, maar wij vergen dit niet
Ons stemme klinkt voor dit zo machtig wapen,
De Strijdpennin, hij is ons steunpilaar,
Hij is de schriek van kwezels, nonnen, papen!
Dus na mijn lied, zijn onze bussen daar.*

*Men spreekt somtijds van politieke zaken,
En aardig is 't, door eenen klerikaal,
Wie vrijheid mint, hoort men door hun steeds laken,
Knielen moet hij, die zegt 'k ben liberaal;
Konden zij ons naar d'inkwistitie krijgen,
Door marteling, door laagheid, list of dwang,
Voor 't vrijgedacht, den brandstapel bestijgen,
'k Vlaag d'eerst van al, maar toch ben ik niet bang.
Roept het geen wraak, wanneer m'aanschouwt hun werken,
Eerbied, roept men, voor de grondwet van't land
En hij die spreekt tegen de kas der kerken,
Wordt' als een dier geboeid aan slavenband.*

DE KARNAVAL

TE GENT,

IN DEN JARE ONZES HEEREN 1857.

1.
Pier, onzen éwe goeje Pier,
kwam gister uit zy graf,
hy sprak tot Jan, den herbergier,
die hem en pinte gaf :
Is er geen nieuws hier, niemendal?
hoe ging het meê den karuaval?
was 't wel? vroeg Pier la la sa sa,
was 't wel? vroeg Pier la la.

2.
Of 't wel was? zy'ter zeker van,
de papen weten 't best,
zoo waer aes dat ik heet, baes Jan,
zit 't zwart gespuis in nest :
ze klootegen het volk zoo straf,
maer nu zyn hulder maschers af!
Hoe dat? vroeg Pier la la sa sa,
hoe dat? vroeg Pier la la.

3.
Me zag nie anders op den toer
aes schimpen tegen Dok,
die, lyk ge weet, kwam aen het roer
in liberalen rok :
dien rok keerd' hy zoo dikwyls dat
het nu den smeergist' is der stad. —
Hy stinkt! zei Pier la la sa sa,
hy stinkt! zei Pier la la.

4.
De papen willen het verstand
uitdampen lyk en kees,
Gent 'n hee geen éen **representant**
die geene paep en is :
het is de boeren hulder schuld
dat diene vuilen hoel ons kult. —
't Is waer, zei Pier la la sa sa,
't is waer, zei Pier la la.

*'t Proces Bernard, hoe heeft men daar gelogen,
Geen schamoteur speelt zo nog eenen Pas-s!
En volkenwet, hebben z'altoos bedrogen,
De vier miljoen zijn scherweg in hun kas.*

*Wij worden hier veracht door Roomsche slaven,
Met slechts één doel alles voor hunnen Paus,
Bij winterdag zoals de zwarte raven,
Zwerven zij rond en beedlen als een smaus.
Wijl het werkvolk van koude ligt te beven
Liggen zij thuis bij warm vuur en wijn,
Wat geeft het hun, zij leiden een lui leven,
't Zal eeuwig, ja, een schand voor België zijn.*

*Conspirateurs! die ik altoos veracht,
Immers hun doel is kiezers geld te bieden,
Doch opgepast, de geuzen houden wacht.
Hun stappen, ha, daar zullen wij op letten
En hun steeds volgen op de opkopersbaan,
Daar zullen wij, als ondier ze verpletten,
Dan is 't met de Conspirateurs gedaan.*

*Een oude man heeft toch soms vieze perten,
Eens op een dag zong men een aardig stuk
Een grote aap, verkleed in Sinte Merten
Werd rond gedragen hoog op ene kruk.
Ach God! Och Heer! Was dat toch een affaire!
Ja, groot en klein, elk beefde als een wis,
De oude aap trok 't haar uit van kolere
En raadt nu wie dien Sinte Merten is?*

Tijdens de carnavaldagen was de graad van feestvieren voor het grootste gedeelte afhankelijk van de sociale en economische toestanden van het ogenblik. Zo heeft de carnavalvierder vooral in de vorige eeuw vaak te kampen gehad met slechte tijden, met als gevolg een constant geldgebrek. Nochtans was het geld de eerste vereiste om te kunnen vieren en daarom moest men een heel jaar sparen om te kunnen deelnemen en tot een compagnie te behoren. Vooral dit laatste was een noodzaak, vermits men een groep moest vormen om naar de uitgeloopte prijzen te dingen. Naast die groepen waren er ook de neringen die niet alleen feestvierden of in de processie liepen op de dag van hun patroonheilige, maar ook mee opstapten in de jaarlijkse carnavalstoet. Leden van een zelfde ambacht verenigden zich naar het voorbeeld van de gilden in de vorige eeuwen. Het Vastenavondlied van de bakkers van 1879 stond wel in het teken van carnaval, maar toch had het hoofdzakelijk betrekking op hun stiel waarin vooral raadgevingen meegegeven werden.

*Komt hier bij ons, gij ware vrienden
Met deze dagen van Carnaval
Komen wij hier om u te vinden
Hetgeen eenieder vermaken zal.*

*refr.: Want in het bakken zijn wij ervaren
Wij maken broodjes, groot en klein
Die t'huis niet kunnen opgeraken
Moeten hier in ons mulle zijn.*

*In onzen stiel zijn wij ervaren
Dat is aan iedereen bekend
Laten wij toch geen moeite sparen
Daar zij er wel was van content.*

*Men hoorde somtijds veel vrouwkens klagen
Dat hunnen gist met wil opgaan
Daarom mag het den man wel wagen
Van op een ander eens te gaan*

*Als dan den gist begint te zwellen
Komt er dan een kleintje voor den dag
Daar zij er nu al drij van willen
Zo men den bakker prijzen mag.*

*Iedereen werkt op zijn eigen
Zo heeft eeniedereen zijn doel
Want voor 't gemak nog meer te krijgen
Zet hij zijn mulle op den stoel.*

*Men kan zijn brood heel wel opmaken
Als men de mulle is gewend
Daarin bestaan geen grote zaken
Al is hij maar ne kleine vent!*

*Gasten, geeft genen moed verloren
Neemt nu de pijl maar in de hand
Maar als somtijds drij uitkomen
Ziet dat er geen een van verbrandt.*

*Wij moeten overal rond rijden
Terwijl wij zijn in goeden staat
Om iedereen wat te verblijden
Zelfs tot op de Keizerstraat.*

*Nu trekken wij van hier naar buiten
Daar kennen zij dat meisje pront
Den Neckerspoel, gij moogt het weten
Daar vinden wij den hazenmond*

*Wij gaan u nu het sluiten geven
Wij, bakkersgasten hand aan hand
Dochters wilt een exempel nemen
Dat uwen oven zo niet brandt.*

De Vastenavond is wel synoniem voor zothed en sarcasme, die men kan botvieren dank zij de verdraagzaamheid van allen die aan de feestelijkheden deelnemen. Sommigen beweren echter dat het leven een aaneenschakeling is van carnavaleske gebeurtenissen.

CARNAVAL 1851.

BOEREN BRUILOFT-FEEST,

VERTOOND DOOR DE

Maetschappij Cockrill,

DEELMAKENDE VAN DE CAVALCADE.

AEN DE GOEDE HERTEN.

VOOR DEN ARMEN.

Opgesteld door Norb. V. D. V.

STEMME : *Allons, allons nous promener.*

1.

Welk eenen aengenamen stond
 Die wy Cockrills nu heden vieren,
 Wy ryden met onze bruiloft rond
 Volgens de Zeelandsche manieren.
 Ja, deze bruiloft-feest
 Zal iedereens minnegeest
 Vernieuwen en vermaek betuigen.
 Klik klak, klik klak
 De speelman gaet op 't dak } *bis.*
 Ik zie, ik zie, ik zie, dat onze twee gezellen,
 Ik zie, ik zie, ik zie, niet zyn op hun gemak;
 Zy langten, zy langten,
 Tot d' speelman zit op 't dak. } *bis.*
 Ik zie, ik zie, ik zie, dat onze twee gezellen,
 Ik zie, ik zie, ik zie, niet zyn op hun gemak;
 Zy langten, zy langten,
 Tot d' speelman zit op 't dak. } *bis.*

Elke dag wordt er ergens carnaval opgevoerd, zonder daarom het masker te gebruiken.

Tijdens de Saturnaliën kwam het enorme standensverschil niet tot uiting omdat iedereen in die periode gelijk geacht werd. De hogere sociale klasse van de bevolking vond het echter meestal te min om zich in dit volkse feest te mengen. Nochtans was reeds lang de Latijnse uitspraak 'Plena Stultorum sunt omnia' gangbaar en als men het lied mag geloven staat het duidelijk vast dat 'alles vol zoten' is. De wereld op zichzelf wordt als een zothuis beschouwd omdat er zoveel eigenaardige zaken gebeuren die als ernstig beschouwd worden, maar in feite zeer dwaas zijn en in het lied spreekt men zelfs van een 'dulhuys'. Hier wordt trouwens een zekere sociologie gevolgd waaruit blijkt dat de wereld niets meer is dan één grote maskerade. Tijdens de Vastenavondviering wordt dit echter aangevuld met de zotskap en wordt de dwaasheid ten top gedreven en nog meer veralgemeend.

In feite kan men de carnavalvierders in twee groepen splitsen met enerzijds de losse feestvierders die komen om zich op allerhande manieren te vermaken en de anderen die zich gedurende maanden voorbereid hebben om aan de stoet deel te nemen, waarin zij een actueel tafereel willen uitbeelden.

Ondanks levensnormen en opgelegde stelsels is de gemeenschap in de meest fundamentele zin een belachelijk fenomeen, die in al haar vormen op elk ogenblik aan kritiek blootgesteld wordt. Verplichte onderworpenheid aan politieke en administratieve regels wordt vooral niet nageleefd door degenen die deze regels aan de gemeenschap opleggen en dat wordt niet in dank aanvaard. Integendeel, in sommige carnalliederen wordt dit feit onverbloemd aangeklaagd.

Vasten-avond-zang

*'T moet geenen Vasten-avond zijn
Want g'heel het jaar zo groot als klein
Die maken enen gekken trein (bis)
'T is vasten-avond alle dagen
Naar al de modens die zij dragen;
Want arm en rijk is even gek
Van onder af tot in de nek.
Een boerenknecht die speelt menheer
En een boerin is al te feer (bis).*

*Gelijk men in d'oude boeken leest,
Zo is de wereld zot geweest
Die door geen medecijn geneest, (bis)*

*Wat willen wij ons dan verwondren
Als wij het horen somtijds dond'ren
't Zij in de broek of in den rok
Want ieder draagt zijn eigen jok
En heeft een zotjen in de mouw
Zo wel den man als wel de vrouw (bis).*

*Ziet ieder dorp en ieder stad
Heeft over al al iet of wat
Wat zottigheid al aangevat (bis)
Waar over s'hun niet mogen storen
Wanneer zij hier de waarheid horen
't Is met den Vasten-Avondtj
't Geen hier tot lachens wordt gezeid
Schoon ieder prijst zijn eigen kot
Hetzij hij wijs is ofte zot. (bis)*

*Den Mechelaar en den Signoor
Die kennen ook de Geelse spoor
En d'een wil d'ander altoos voor (bis)
Ja zelfs d'onnozel schape-bollen
Die spelen ook de zotste rollen
Met die van Diest en die van Gent
Door al hun zottigheid bekend
De Lovenaars en Brusselaars
Zijn ook niet min al kwispelaars (bis)*

*Het spreekwoord leert dat ieder stee
Zijn eige-wijze heeft en zé
Dit brachten hun de tijden mee (bis)
Dus luistert eens hier ondertussen
Hoe Mechelaar de maan wou blussen
Maar wat hij blust in dezen tijd
Dat wordt aan ieder niet gezeid
't Zij op de reis of op ene baan
Hij lacht nu met de volle maan. (bis)*

*Signoor met zijne Panne-broek
Kawoud zeer dikwijls in den hoek
Van zijn commercie kladder-boek (bis)
Hij doert niet als wel handel drijven
En dikwijls in zijn handen wrijven;
Hij klapt en raast van 's morgens af
En maakt zijn eigen kop zo laf
Dat hij des morgens niet meer weet
En dus zijn eigen vrouw vergeet (bis).
Gelijk men heden ziet bij Neelken in de wieg.*

*De Brusselaars met een Marmot
Die spelen dikwijls ook de zot
En lopen dus van kot tot kot (bis),
Zij schijnen door hun complimenten
Al deftig rijke venten
Civiel en gouv aan hunnen hoed
maar kaal van bors, en weinig goed,
Het poeffen is hun vrije konst
Zohaast mijnheer wat heeft begonst. (bis)*

*Den zotten Lovenaar
Die loopt den Peter-man al naar
En drinken dan eens hier en daar (bis)
Ja, drinken dat de kaken bollen
En dus van alle kanten rollen.*

LIED

Gezongen door de Vereenigde vrienden uyt de Zwaen te
Brussel.

TER GELEGENTHEYD VAN DEN VASTEN-AVOND OP DEN 23 FEBRUARY 1857.

Stemme : op een bekende wyze.

1. Het is karnaval laet ons by een vergaeren
En laet ons saemen zetten op de baen
Wy koomen zien al by de mechelaeren
Wat werk dat er moet zyn gedaen
Van als zy in Brussel buyze placeeren
Blyven al d'ander werken in agterstel
En zoo konnen wy niet meer pilotteeren
Zy ondermynen geheel de stad Brussel.
Het is een schand, enz.,

5. Mechelaers als gy eens wilt informeeren
Naer al de werken die men heeft gedaen
Komt dan eens in Brussel visiteeren
Waer dat Ste-Katelyne kerk moet staen
Dan zult gy hoore ten alle kanten
Als dat wy wonder wel ons werk verstaen
Al waer dat men pilotten heeft gaen planten
Waeren van ons ten uystersten voldaan.
Het is een schand, enz.,

5. Dikwils in 't zweet heeft men ons moeten werken
In regen, wind, en heete zonne schyn
En ons met koel water moete versterken
Om hier te drinken was onzen loon te klyn
En wy die slaeven voor die ryke heeren
Al onzen aerebyd en word niet geteld
En wy nogtans die hun fortuen vermeeren
Wy worden hoe langer hoe meerder gekweld.
Het is een schand, enz.,

4. Wat zullen wy nog lang moeten pilotteeren
Aen den basfond dat is maer een begin
Als zy nog veel waeter buyze placeeren
Dan valter de helft van de stad Brussel in
Van Ster-Goelen hoort men veel menschen klappen
Hadden zy de dikke klok niet weg gedaen
Zonder fondesel en daer by zonder trappen
Kan zoo een groote kerk niet blyve staen.
Het is een schand, enz.,

5. Vrienden laet ons daer mé den kop niet breken
Anders vergaen dees daegen in verdriet
En laet ons van meeder pleziere spreken
Want al dat klaegen dat en helpt ons niet
Ik geloof dat ons daghuer zal vermeeren
En de mond kosten beginnen af te slaen
Zag men alles eens op zyn beste keeren
Dan was welhaest al ons lyden gedaen.
Het is een schand, enz.,

11. Voor het lest wilt ons niet krevieren
Al wat gy hier in dees lied hebt verstaen
Is maer om de Mechelaers t'amuseeren
Het is niet als voor het plezier gedaen
Al die ons in Brussel wilt koomen vinde
In de Zwaen daer is ons societeyd
Daer ontfangt men de Mechelsche vrinde
Al die leeven voor de eendragtighyde.

Eynde.

REFRAIN.

Het is een schand hier in ons land,
Van zoo te pilotteeren ons jong lyf te krevieren
Het is een schand hier in ons land
Den werkmán word verstoote, en veragt ten alle kant.

6. Meyskens men komt ons hier rekommandeeren
Gy ziet wy zyn tot uwen dienst bereyd
Aen ons gereeschap en kan niets mankeeren
Wy zullen maeken dat gy te vreden zyt
Komt al die heeft eenig goed aen zyn eygen
En al was den grond niet al te vast
By ons kont gy van alle soorten krygen
Die er worden met forcen in gejest.
Het is een schand, enz.,

7. Vandaege zoeken wy hier ten alle kanten
En waer dat het meesten is vandoen
Daer willen wy ons pilotten gaen planten
Wy koomen niet als voor plezier te doen
Wy laeten ons geen twee keere vraegen
Als het is een werk naer onzen zin
Wy zouden werken nagten en daegen
Princepael voor een mechelsche vrinde.
Het is een schand, enz.,

8. Men ziet de parochie van Ste-Katelyn
Is het maer slegt om uyt werken te gaen
Daer zyn fondesels met heele dozynen
Waer den pilot niet meer wilt regt in staen
Aen ons gereeschap laeten wy niets mankeeren
Wy houden ons altyd gezond en fris
Wy zoude geeren in Brussel arriveeren
Zoo zuiver als dat men vertröcken is.
Het is een schand, enz.,

9. My denkt dat wy ons moeten versterken
Want wy doen hier wel te veel aerebyd
Want zoo straf altyd blyve te werken
Dan geraeken wy al ons kragten kwyt
Daer om wilt eens in het ronde schenke
Want u bruyn bier die staet ons wonder aen
Laet ons hier eens wel den buyk vol drenke
En dan weer al op een ander gaen.
Het is een schand, enz.,

10. Onregt is er genoeg langt alle kanten
En daegelyks komt er neg meerder by
Men heeft gehoort dat die zwarte kalante
In Mechelen hebben een brouwery
Brouwers waer van zult gy nu leeven
Als geestelyk koophandel doet in bier
Zy winne geld in plaets van geld te geeren
Is geen les die komt uyt de schriftnier.
Het is een schand, enz.,

*Een pintjen zeven, acht of tien,
Wat dunkt u van die zotte lien
Die 't meest al in de Maen van Meert
Van hier vertrekken zonder peerd. (bis)*

*Is 't dan, een Dul-huis overal
En dus een Vasten-Avondbal
Van al die volkeren in 't getal (bis)
Gelijk men ziet ter zotte wereld
Ziet d'een bescheten en bepereld
Den hond is nu voorwaar de kat
En menig dorp is als een stad
Den knecht is nu den grootsten heer
En ledereen zot speelt zijnen keer. (bis)*

Niet iedereen was dus bepaald voorstander van de Vastenavondviering. In zeker opzicht kon men nog akkoord gaan, maar dan alleen als de activiteiten in verband stonden met de voorgeschreven liturgie. De uitgelaten feestelijkheden waren echter met de banvloek bestempeld omdat zedelijkheid en volksverheffing er door geschaad werden. Men stelde echter de carnavalviering aan de kaak, verbande de schandelijke kledij en niet het minst de losbandigheid die er mee gepaard ging. De dronkenschap en de zedeloze liederen werden streng veroordeeld en de deftige burgers en werklieden raadde men aan in geen openbare lokalen te zitten waar gemaskerde bals plaatsvonden. Opdat zij het zich niet zouden moeten betreuren, moesten de ouders hun kinderen verbieden zich te maskeren. Vooral de jonge kinderen moesten tijdens de gevaarlijke carnavaldagen van de straat gehouden worden en zeker niet naar slechte filmvertoningen gestuurd worden. Voor 'eerlijke liederen' was er ander verzet, waar niets kwaad aan was en het was aangeraden de Vastenavond in de huiselijke kring door te brengen.

Men stoorde zich maar weinig aan wettelijke verordeningen en bijgevolg stoorde men zich zeker niet aan hetgeen de geestelijkheid proclameerde. Het was en is altijd de traditie geweest dat men feest vierde en niets of niemand heeft de echte carnavalist daarvan ooit weerhouden. Alle raadgevingen werden in de wind geslagen maar wie naar geen goede raad wil luisteren, komt nogal eens bedrogen uit zoals in de 'Zotte Liefde', speciaal gezongen als goede raad tegen bedriegers of losbandige vrouwen:

**Nieuw lied voor den Carnaval:
Zotte Liefde**

*Kom vrienden luistert naar dees lied,
Wat ik u gaan verkonden,
Van een mooi meisje uit de stad
Waar ik, den prot aan had, met een.*

*Refr.: Met een-en-twintig vrijers
'T is voor haar niets te veel,*

*Den ene voor den ander naar
Die zwiert zij aan de deur.*

*Zij is schoon, lang, pront van lé,
Zij doet haar fel bemerken,
Door haren hoogmoed en daarbij
Haar schoone vrijerij.*

*Zij geniet een groot vermaak,
In jongmans t'amuseren,
Die zij zegt, wat dom te zijn,
Voor haar want z'is zo fijn.*

*Maar komt zij soms ook iets te kort
Dan zou z'haar niet generen,
Van te lopen de stad rond
Tot dat zij ne minnaar vond.*

*K'weet zo ne statiemann, d'een aan haar
Zijn liefde heeft gezworen,
Dien haar koos voor zijne vrouw,
Maar tot zijn groot berouw.*

*N'en andere die zijn laatste duit,
Met haar kwam op te smeren,
Maar die dan op het slot van 't spel,
Getrokken werd van 't vel.*

*Dan nog ne zot, vol kalen wind,
Kwam haar ook te beminnen,
Maar allemans lief, kenden hem ras,
En zij speelde hem paljas.*

*Zo vree zij ook met ne coiffeur,
D'een haar op tijd kwam scheren,
Daar bij is hij goeden akteur,
Hij speelt zonder souffleur.*

*Maar nu zit zij gans in den druk,
Zij kan er geen meer krijgen,
Eertijds had zij er tien, voor een,
Maar nu blijft zij alleen.*

*Voor 't laatste jongmans past dan op,
Als gij gaat aan het vrijen,
Pakt dan toch geen van die soort,
Want 'k beklag u op het woord.*

*Refr.: Een-en-twintig vrijers is voor haar niet te veel,
D'een voor d'andere naar die zwiert zij aan de deur.*

DE KARNAVAL

TE GENT,

IN DEN JARE ONZES HEEREN 1857.

1.

Pier, onzen ewe goeje Pier,
kwam gister uit zy graf,
hy sprak tot Jao, den herbergier,
die hem en pinte gaf :
Is er geen nieuws hier, niemendal?
hoe ging het meê den karnaval?
was 't wel? vroeg Pier la la sa sa,
was 't wel? vroeg Pier la la.

2.

Of 't wel was? zyt er zeker van,
de paep weten 't best,
zoo waer aes dat ik heet baes Jan
zit 't zwart gespuis in nest :
ze klootegen het volk zoo straf,
maer nu zyn hulder maschers af!
Hoe dat? vroeg Pier la la sa sa,
hoe dat? vroeg Pier la la.

3.

Me zag nie anders op den toerd
aes schimpen tegen Dok,
die, lyk ge weet, kwam aen het roer
in liberalen rok :
dien rok keerd' hy zoo dikwyls dat
het nu den smeerigst' is der stad. —
Hy stinkt! zei Pier la la sa sa,
hy stinkt! zei Pier la la.

4.

De paep willen het verstand
uitdampen lyk en kees,
Gent 'n hee geen een *representant*
die geene paep en is :
het is de boeren hulder schuld
dat diene vuiten boel ons kult. —
't is waer, zei Pier la la sa sa,
't is waer, zei Pier la la.

De tweede helft van de 19de eeuw werd gekenmerkt door een periode van hongersnood die nagenoeg een halve eeuw de arbeidersklasse trof. Door de ernst van deze toestand moest men op nationaal vlak maatregelen nemen om de hongerige bevolking te helpen overleven. Na die periode, in het laatste kwart van de 19de eeuw, ging het wel iets beter, maar toch heerste er nog armoede ondanks de opkomst van de industrie. Regelmatig werd steun verleend via inzamelingen en ook de carnavalstoet leende zich tot dergelijke initiatieven.

Overal waar carnaval gevierd werd, deed men aan goede werken, zoals te Aalst waar in een bepaald jaar 558 fr. rond gehaald werd, dit onder toezicht van een paar commissarissen te paard, die er moesten over waken dat het geld werkelijk bij de armen terecht kwam. In 1880 trouwens hadden de organisatoren van compagnie de Catholyken Strijdersbond een drievoudig doel: de ondersteuning van het Vrij katholiek onderwijs met de op dat ogenblik heersende schoolstrijd; de logenstraffing van de liberale beschuldigingen die inhielden dat de katho-

Uitgave van de Zonder Naem. — 13.

KARNAVALLIED.

Elkeen is als uitgelaten,
Ja de vreugd heerscht overal;
Op de markt en langs de straten,
Met den Gentschen Karnaval.

Ziet, daer rydt de Kavalkade,
Ginder zwiert een maetschappy;
Slaet het al met aandacht gade,
Stelt den kommer nu ter zy'.

Hier rydt men op eenen ezel;
Daer loopt eenen witten beer;
En ik zie ook menig kwezel
Aen de zy' van eenen heer.

Ook de brave Zonder Namen
Vieren thands met blydschap mee;
Zy, die elk ter hulpe kwamen,
Die in nood was of in wee.

Ja, zy viere voor den arme
Die by hen steeds hulpe vond;
Ryken wilt hen ook erbarmen,
'n Penning uit het hert gejongd,

Kan zoo veel genoeg baren,
't Kan hen helpen uit den nood;
En, wat wil gy 't al vergaren:
't Blyft toch hier by uwen dood!

P. V. H.

Gent, 7 February 1858.

Gent, drukkerij I. S. Van Doosselaere.

lieken van plan waren om de gehele stad in een uitgestrekt begijnhof te willen omtoveren; ten laatste, de bevoordeling van de neringdoende burgerij. In nagenoeg alle optochten van carnaval waren er groepen aanwezig die met een lucratief doel voor Den Bond optraden. Op die manier werd de kas gespijsd door groepen die zich zelfs met allerhande namen betitelden, zoals de Pompiers, de Boerejongens, de Brouwersgasten en zoveel anderen.

Vastenavond voor 1874

Kom vrienden die hier staan in 't ronde
Met carnaval gaan wij weer eens op trein,
Wij rijden nu de stad geheel in het ronde
Omdat deze zaak ieder bekend zou zijn.
Zoo een echte mag zeker staan beschreven
Van een stiefvader en die zijn eigen kind,
Op zoo eene wijs heeft komen te bedriegen
Dat nu geen vader vind, dat nu geen vader vind.

Hij is weduenaar dat moogt gij wel geloven
Maar dat en doet daar toch niets aan,
Had hij nu een ander dochter bedrogen
Dan had hij nooit gehad dezen slechten naam.
Zelfs nogjalies dat was in zijn eigen
Omdat zijne dochter aan het vrijen was,
Want kwamp hij naar huis begon hij te kijken
En maakte veel ambras maar 't klein zat in de kas.

Op deze wijze zoo is het uitgekomen
Met dat mawijt dat daar was in huis,
'T is toen als dat dees meisje heeft gesproken,
Vader zwijgt stil of ik breng alles uit.
Wel zwijgt mijn kind en wil mijn eer bewaren
Ik zal voor u doen al wat kan zijn gedaan,
Hij heeft een paar goude bellen gaan halen
Omdat zij zou zijn gedaan, omdat zij zou zijn voldaan.

Nu als het dan alzoo wijd was gekomen
Als dat die vrucht moest worden afgedaan,
Zeide hij mijn kind Laat uwe boom maar snoeien
Daar is een school die dat kend aangenaam.
Maakt toch geen verdriet want het kan niet baten
Alles zal wel op zijn beste vergaan,
Want ik en zal u daarvoor nooit verlaten
En het kind draagt uwen naam (2x).

Het meisje was van droefheid ingenomen
Over hetgeen zij moest gaan onderstaan,
Was het bij mij nu niet zoo ver gekomen
Ik had een ander kunnen geven de naam.
Daarom jongmans wil niet te gauw riskeren
Om te gaan trouwen eer dat gij verzieet,
Dan moet gij u later niet berouwen

Nu voor het laatst gij vrienden Mechelaren
Met Carnaval komt alles voor het licht,
Daarom rijden wij rond met dezen wagen
Voor al die zoo eene schande verricht.
Het is juist daarom dat wij het u kenbaar maken
Een elk zal ons liedje wel verstaan,
Hij kost hem op een ander ook wel vermaken
Als dat moet zijn gedaan (2x).

Laten wij nu ons afscheid nemen
En op een ander ook eens gaan,
En om een elk te amuzeren
Met dezen blijden Carnaval.
Dan zullen wij ons wel verblijden
Met deze wagen vol plezier
Zal men geheel de stad rondrijden
Voor het vermaak van iedereen.

Alle vastenavondliederen hebben het element vrolijkheid gemeen en ze onderscheiden zich door een satirische ondergrond. Hierin komt tevens tot uiting dat men via een uitgelaten spotlust voor een paar dagen de drukkende last van het leven aan de kant wil zetten. Het is als het ware een schadeloosstelling voor de maandenlange geleverde inspanningen.

Net zoals vroeger viert men carnaval gedurende drie dagen met als hoogtepunt de stoet op zondag. Was de carnavaloptocht vroeger gekenmerkt door nabootsingen van dieren, dan schenkt men thans bijna uitsluitend aandacht aan de uitbeelding van recente gebeurtenissen van of over politici. Zij hebben in de stoet de plaats ingenomen van de volkstypen van weleer en het narrenschip uit de vroegere eeuwen door praalwagens vervangen. De narren daarentegen zijn ook vaak vervangen door verklede en vaak vieze mannen die zich over vele zaken in het leven beklagen en niet in het minst over de huiselijke toestanden waarbij de vrouw, volgens hun zienswijze, niet alleen de plak zwaait, maar vooral de oorzaak is van ondraaglijke wantoestanden.

Liedeken der vieze mannen met carnaval

*Vrienden met de vasten avond dagen
Zijn wij vieze mannen bij malkaar,
Die hier staan op dezen wagen
En wij onderzoeken alles maar.
Van de getrouwde die men hoort klagen
Die met malkanderen niet zijn tevrede,
Partikulier alle die horens dragen
Nemen wij op onzen wagen mee.*

*Wat vindt men toch met de duur tijden
Anders niet als haat en rijd,
Van huwelijken die hier lijden
Daar men niet hoort als altijd lawijt.
Zij hebben niet om den buik vol te eten
En het wijf is altijd zoo kwaad,
En boven dat wordt hij verweten
Dat hij nog op een ander gaat.*

*Men vindt veel wijven die lammeren
Hier in de stad en ook aan het fabriek
Die het doen om kunnen te smeren
Die kwade tongen zijn toch komiek.
Zoo kunnen zij van een ander wat klagen
Waar dat men somtijds is mee gekuld,
En om dat weer over te dragen
Is hunnen derm toch gevuld.*

*Als men de mannen hier hoort blaggeren
Die en doen in hun leven niet mis,
Zij doen de wijven voor slechte passeren
En onder hun geen en eenen goeden is.
Dat moet het wijf toch altijd bekoopen*

Uitgave van de Zonder Naem. 71

VASTENAVONDBIED.

STEMME: *De Boer zal 't al betalen.*

De vastenavond steekt de vlag,
Nu gauw de zotskap voor den dag,
En lustig rondgesprongen;
Wie pleegt te droomen stil en styf,
Verrekke nu eens lier en lyf,
En speel den wakkren jongen.

Gy moet niet vreezen, jonge liën!
Met vreugd kan u geen kwaed geschien,
Neem 't voorbeeld aen uwe ouders;
Wie is er die zyn jongen tyd
Gelyk een kluzenaer verslyt,
't Plezier scheidt van de schouwers?

Een glaasje bier, een goed refryn,
Daerby een meisken, net en syn,
Dat moet een kermis wezen!
Daerby een makker dry of vier
Die niet en schrikken voor 't plezier,
My dunkt, 't is uitgelezen!

Hoort gy den speelman ginder niet?
De man die krysch al van verdriet
Dat hy zoo lang moet wachten;
Ik heb gehoord, de brave vent
Heeft zich gescherpt, en is kontent
Te spelen heele nachten.

Op! ieder neme vry een lief;
't Is nu of nooit een dansgerief:
Wat meid zal daerom kwaed zyn?
Ziet rond! hare oogjens vragen 't u,
O jongen lief, toont u niet schuw,
't Moog binnen jaer te laet zyn!

FR. DE POTTER.

Gent.

*Al doet de man de laatste centen op,
Met te zuipen en op een ander loopen
En voor ons is 't een blinde soep.*

*Leelijk wijf en wilt daarvoor niet spinnen
Op het drinken van een pintje bier,
Het zijn wij die alles moeten winnen
Daarvoor nemen wij ons plezier.
En wij die hebben reden van klagen
Het werd nu tijd dat gij hier zwijgt
En 't is om dat wij horens dragen
Dat gij zooveel jongeren krijgt.*

*Ongelukkigen man die gaat uit werken
En zijn vrou die het huishouden doet
En met nen andere achter 't gat hun versterken
Dan doet den man in hun ooggen niets goed.
Want hier en daar waar wij nu passeren
Ziet men de kammemakers op de loop
Daar moet nu geen schip meer arriveren
Daar zijn hier horens genoeg te koop.*

*Ach, waren wij dan nooit niet geboren
Dan werd er van ons niet gezaagd,
Een vrouwpersoon is altijd geschoren
Zij is den ezel die het juk draagt.
En om met ome man goed te leven
Geef hem geld want zijn ander wacht,
Om daar het zijn gaan weg te geven
Waar dat ons hertjen zelf naar tracht.*

*Voor het sluiten nu met deze dagen
Ziet dat gij uit onze handen blijft,
Want zij komen hier op onzen wagen
Die met zulke dagen dan kijft.
Zoo zal men zien in onze geburen
Aan het fabriek hoe dat het zal gaan,
Daar zullen zij het moeten bezuren
En worden naar Hoogstraten gedaan.*

*Vrienden wij gaan met onze wagen
Al de vieze mannen bij malkaar,
En uitzien naar al die horens dragen
En die pakken wij bij hun haar.
Want men vindt er vele van de wijven
Dat zij naar de pens kramen dan gaan,
Voor twee drij centen hebt gij daar na kijven
Dan moet gij op een ander niet meer gaan.*

Wat minder bekend staat, is het feit dat carnaval ook het voorwerp uitmaakt van de vruchtbaarheidsrite uit vroegere tijden. Uit de teksten is gebleken - en nog steeds - dat van een ernstig karakter geen sprake is, maar dat ze zich kenmerken door een aaneenschakeling van luim en scherts en meer speciaal het belachelijk maken van personen en handelingen. Het is een innerlijke drang van de mens om zich ongebreideld uit te leven met de begeerte zich aan dwaze spot over te geven. Men drijft de neigingen om kwinkslagen te maken en de feiten op een belachelijke manier aan te klagen zo ver, dat men gerust van een prikkelende satire mag spreken.

Dergelijke vorm van satire vindt men in verschillende culturen terug en zowel met de fysieke als met de geestelijke eigenschappen wordt de spot gedreven. Deze spotfeesten komen bij de meeste volkeren aan de orde in de periode van januari tot maart, wanneer in de natuur alles en iedereen zich voorbereidt op een nieuw bruisend leven en het is de ontwikkeling van de levenskracht die vaak leidt tot overdreven uitgelatenheid en feestelijkheden. Deze stonden bij de Grieken als Bacchanaliën en bij de Romeinen als Saturnaliën of Hilariën bekend. Op deze feesten genoten de deelnemers reeds van een onbegrensde vrijheid om met alles en nog wat de spot te drijven en niemand zag er reden toe om zich beledigd te voelen, zelfs als het zijn eigen persoon aanbelangde.

Het hoogtepunt van de Bacchanaliën was een stoet waarin men de voorstelling bracht van de in triomf terugkerende Bacchus uit Indië, omstuwd door een dansende en spring-

ende menigte. Ook toen was deze feestende menigte verkleed, rinkelden ze belletjes en narren stelden ze vooral als geesten voor die nergens terecht konden. Aldus bleven zij zowel verstoken van de hel als van de hemel en moesten eeuwig door het luchtruim blijven zweven, gedoemd zonder einddoel.

Vermaekelijk Vasten-Avond liedeken ofte Heydens Bacchus Feest getrokken op den wereldschen handel der menschen

*Komt vrolyke Bacchus geesten,
Fama die steekt haer trompet
't Is nu Vasten-Avond feeste,
Neemt wel acht dit belet,
Heel de wereld is vol gecken,
Niet alleen met Carnaval,
Cupidos gloed, En Bacchus soet,
Menig aerdig spel verwecken,
Met desen tyd, 't Is al verbleyt,
In playsier en vrolyckheyd.*

*Men vind hedendaagsch veel schapen
Seer gequelt door liefdens vier,
Die door onrust niet en slapen
Als sypeysen op 't plaisier,
Men vind ook getrouwde vrouwe,
Die beminnen Carnaval,
Vulcanus Smis, Geloedig is,
Want hy is vol betrouwe
Dat Mars sijn vriend, Die hy bemind,
Venus wel en trouw bedient.*

*Wat vind men al Ipocriten,
Daer de wereld vol van is,
Die nochtans kennen genieten
Al wat goed en deugtsaem is,
De beleeftheyd en de zeden,
Passen wel aen man en vrouw,
Voor het aenschyn
Des wereld tryn
Word seer wonderlyk gestreden,
De waerheyd liegt, Als men bedriegt,
Soo word elk in slaep gewiegt.
Plutus wil het al regeren,
Want de werksters van den kant,
Kannen hun niet mentineren,
Wat fingeert dat heeft verstand,
Sondergeld is niet te krygen,
Ider doet syn meeste best
Om net en brouw, Te sijn Jonvrouw,
Eens te groeten en te neygen,
De Coopmanschap, Dat is den trap,
Van Antwerpsche beterschap.*

Carnaval te Aalst, het Vlaamsche Binche

Al meer en meer werd gedurende de verloopende carnavaldagen bevestigd, dat Aalst het Vlaamsche Binche aan 't worden is. Begunstigd met een overheerlijk weerken, is verleden Zondag door de straten der stad een bontkleurige kaivakade getrokken, welke de belangstelling getrokken heeft van duizenden en nog duizenden vreemdelingen, om te genieten van al het pittoreske dat de drieduizend verkleeden, verdeeld over 47 groepen, gekomen uit gansch het land, aanboden, en om nadien te genieten van de grootsche winterfoor, die prachtig geslaagd heeten mag. We geven hierboven twee schoone groepen die fel de aandacht trokken.

Ook Aalst heeft zijn « Gillesen » : « Ajuin-Gillesen » en Gillesen naar 't model van Binche. Er werden voor veertigduizend frank geldprijzen en verschillende kunstvlaggen, eeresmetalen en diploma's uitgereikt. Gedurende den stoet werden omhalingen gedaan ten bate der Uitspanningskassen der Ouderlingen en Weezen van de stad.

Geen Cretiek en moet men vinden
 Daer de waerheyd triompheert,
 Bacchus minnaers venus vrinden,
 Vasten Avond die floreert,
 Schoon dat men de Tore Kappen,
 Wilt begrouwen door den haet, Men doet sijn best,
 Als al de rest,
 Met te naeyen en lappen,
 Bij het gespin
 Is goed gewin,
 Want daer stekt noch leynwaert in.

Dochters wensche om te poeren,
 Opgeset en gepalleert,
 En hun leste duyt niet spaeren,
 Dat in kaelheyd niet mankeert,
 Soo van stricken en Cofueren,
 Om te dansen op het bal,
 Gans op geset,
 Seerpront en net,
 Maer 't playsier komt somtyds suere,
 Als 's haer bevind,
 Met een kleyn kind,
 Daer den vader van is blind.

Men vind heden nu veel vrouwen
 Die gaen loopen van hun mans
 En al Vasten Avond houwen,
 Met een ander op avans
 Om Comelis hoofd te Croonen,
 Met Eteons lauwerier,
 Naer wensch en eysch,
 Met ander speys,
 Soo hun voor hun mans vertoone,
 Genipt en fyn,
 Beleeft in scheyn,
 Die nochtans niet veel en sijn.

Daer sijn ook getrouwde mannen,
 Vol beleeftheyd aen hun vrouw,
 Die met anderes goed in spannen,
 Vol bedrog en vol ontrouw,
 Die den Vasten Avond vieren,
 En soo trecken naer den bal,
 Vol minne gloed, In hun gemoed
 Om op Bacchus feest te swieren,
 Daer sijnder wel,
 Die 't huys als d'hel,
 Spelen 't Vasten Avond spel.

Heel de wereld is vol gecken,
 Met den Vasten Avond Feest,
 Die de Softe wagen trecken,
 Vol genucht en bleyden geest
 Eerbaer Vreugt is niet verbode
 Met den Vasten Avond tyd

Verheugt den geest
 Met Bacchus Feest
 Die u al te saem komt noode
 Niet tot het quaed
 Nog overdaet
 Maer in vreugt naer wete en maet.

Carnaval heeft in het leven van sommige stedelingen — ook wel van dorpelingen maar dan in mindere mate — elk jaar een overwegende rol gespeeld. In meerdere werkersgezinnen werd zelfs maandenlang gespaard, dit ten koste van eten, klederen of van wat dan ook, maar sparen deed men. Tijdens de vastenavondsdagen moest het opgespaarde potje terug leeggemaakt worden. Op enkele dagen tijd moesten de zuur verdiende spaarcentjes er aan geloven, zelfs in tijden van miserie en misschien na het lijden van honger en kou. Alles moest op!

Het zal dus geen wonder wezen dat de keuze van kostuums, schoenen en kapsel wekenlang het onderwerp van levendige gesprekken uitmaakte, vooral van het ogenblik af dat de schitterende uitstallingen van de winkels, rijk gevuld met allerlei carnavaalattributen, de naijver aanvuurden en het verlangen naar prachtige tooisels deden groeien. Maar niet zozeer de enkeling stelde groot belang in zijn keuze, daar hij gewoonlijk na wikken en wegen gemakkelijk door eigen smaak geleid tot een besluit kwam. Het was vooral als men in groep aan de carnaval deelnam, dat de zaak van de kledij en andere uitgaven en regelingen van het hoogste belang waren. In een groep komt het er immers op aan toch enigszins uniform te zijn en zeker in de klederdracht gedisciplineerd te zijn. Eertijds vierde men doorgaans altijd carnaval in groep, hetzij samengesteld door enkele mensen, hetzij verenigd in een hele bende. Hoe ook de samenstelling was, het kwam er op aan tot de schoonste te behoren en zoveel mogelijk leute te maken... dansen en drinken met veel plezier! Ieder op zijn manier zoals in het lied Vastenavondlied.

Vastenavondlied

Stemme: De Boer zal 't al betalen

De vastenavond steekt de vlag,
 Nu gauw de zotskap voor den dag,
 En lustig rondgesprongen;
 Wie pleegt te droomen stil en styf,
 Verrekke nu eens lier en lyf,
 En speel den wakkren jongen.
 Gy moet niet vreezen, jonge lien!
 Met vreugd kan u geen kwaad geschien,
 Neem 't voorbeeld aen uwe ouders;
 Wie is er die zyn jongen tyd
 Gelyk een kluizenaar verslyt,
 't Plezier scheidt van de schouders?

Een glaesjen bier, een goed refryn,
 Daerby een meisken, net en fyn,

*Dat moet een kermis wezen!
Daerby een makker dry of vier
Die niet en schrikken voor 't plezier,
My dunkt, 't is uitgelezen!*

*Hoort gy den speelman ginder niet?
De man die kryscht al van verdriet
Dat hy zoo lang moet wachten,
Ik heb gehoord, de brave vent
Heeft zich gescherpt, en is kontent
Te spelen heele nachten.*

*Op! ieder neme vry een lief;
't Is nu of nooit een dansgerief:
Wat meid zal daerom kwaed zyn?
Ziet rond! bare oogjens vragen 't u,
O jongen lief, toont u niet schuw,
't Moog binnen jaer te laet zyn!*

Ook al gingen de enkelingen soms over tot het vormen van kleine onsamenhangende groepjes, toch was de compagnie meestal samengesteld uit neringen, gilden, buurten en noem maar op. Er werd bovendien steeds gestreefd naar het grootst aantal leden om op die manier de grootste groep te kunnen vormen, wat daarom de moeilijkheden zeker niet verminderde. Het valt dus niet te verwonderen dat soms tot het bereiken van het grootst mogelijk aantal alle mogelijke elementen van overal werden bijeengebracht, waarbij bekende en onbekende gezichten elkaar ontmoetten (soms voor het eerst), zich voor het plezier van een drietal dagen bij elkaar aansloten, om heel waarschijnlijk daarna weer uit elkaar te gaan. Wat er ook onder elkaar bedisseld of beslist werd, uiteindelijk moest iedereen dezelfde kledij dragen en zou een officieel carnvallied aangeleerd worden dat gedurende enkele dagen het lijflied zou zijn.

In de evolutie van het carnaval vierden is ook de periode van de grote armoede vast te stellen. Het midden van de 19de eeuw werd getroffen door een economische crisis en het regelmatig mislukken van de oogsten. De arbeider die op het land werkte zolang er licht was, of in een werkhuis, had nog het meest hiervan te lijden want sociale voorzieningen waren uit den boze. Door sommige verenigingen werd van carnaval gebruik gemaakt om deze mensen enigszins behulpzaam te zijn. In de carnaval van 1851 had de Maetschappy Cockrill een boerenbruiloft uitgebeeld in de stoet waarin zij tezelfdertijd een omhaling deden voor de armen. In een drietal strofen verkondigden zij hun bedoelingen ten voordele van de minder bedeelden.

**Boeren Bruiloft-feest,
Vertoond door de Maetschappy Cockrill, Deelmakende
van de Cavalcade.**

Stemme: Allons, allons nous promener

*1. Welk eenen aengenamen stond
Die wy cockrills nu heden vierden,
Wy ryden met onze bruiloft rond
Volgens de Zeelandsche manieren.
Ja, deze bruiloft-feest
Zal iedereens minnegeest
Vernieuwen en verrrtaek betuigen.
Klik klak, klik klak (bis)
De speelman gaet op 't dak
Ik zie, ik zie, ik zie, dat onze twee gezellen,
Ik zie, ik zie, ik zie, niet zyn op hun gemak;
Zy langten, zy langten, (bis)
Tot d' speelman zit op 't dak.*

*2. De echte band is vastgeleid.
Wy gaen onze bruid naer huis toe voeren.
De ware min en liberteit
Is doordrongen tot by de boeren.
Geenen seigneur niet meer,
Die voor den eersten keer
De room en bloem plukte te land!
Klik klak, klik klak, (bis)
De speelman gaet op 't dak,
Ik zie, ik zie, ik zie, enz., enz.*

*3. Als onze toer zal zyn gedaen,
Durven wy het voorop, denken,
Dat onze beurs zal zyn gelaen
Met penningen die geldig klonken,
Om te deelen een brood Aen die zyn in den nood,
Toont uw mildig hert en g'lyk wy:
Klik klak, klik klak (bis)
Schiet maer in uwen zak.
Ik zie, ik zie, ik zie, dat al de omstaenders,
Ik zie, ik zie, ik zie, d'hand steken in den zak!
Wy langten, wy langten: (bis)
Gy schiet in uwen zak,
Ik zie, ik zie, ik zie, dat al de omstaenders,
Ik zie, ik zie, ik zie, d'hand steken in den zak!
Wy langten, wy langten: (bis)
Gy schiet in uwen zak.*

Het lied heeft altijd een voorname rol gespeeld in ons dagelijks leven en niet in het minst in de carnavalviering want zelfs nu nog, maar dan in een andere vorm, wordt het lied als middel aangewend om de activiteiten te veeuwigden, toestanden te verkondigen in het openbaar, feiten aan de kaak te stellen of publieke geheimen uit te bazuinen en nog eens goed in de verf te zetten.

Is de carnavalviering vooral gekenmerkt door de rondgang van de stoet, de maskerade en de verwijten, dan toch heeft ook het straatlied een belangrijke rol gespeeld bij de Aalsterse carnavalzot. Het bleef niet alleen bij volkse humor of bijtend sarcasme want voor de buitenstaander - de niet-Aalstenaar - wilden ze ook nog wat anders tonen en

Stad Gent. — Karnaval van 1865

Menschlievende Kavalkade,

INGERICHT DOOR

DE ZONDER NAAM, NIET ZONDER HERT,

EN WELKE ZAL UITGAAN

Maandag 27 Februari en Zondag 3 Maart,

telkens om 2 ure namiddag.

PROGRAMMA.

- 1° Acht trommelaars en acht hoornblazers der linietroepen.
- 2° Een peloton linietroepen.
- 3° Muziek van het 2° linie-regiment.
- 4° Groep ruiters : *Roland te Rongveaux*.
- 5° *De Terughkomst van den Oogst*, door de zang-maatschappij : *De Jonge Chinezen*. — Praalwagen bespannen met vier paarden.
- 6° Groep ruiters : *Schamyl en zijn gevolg*.
- 7° Muziek der *Bachi-Bouzouks*. Groep van zestig toonkunstenaars door de maatschappij *Gretry*.
- 8° *Het Spook*, onzichtbaar en onvatbaar. Die dezen eklips wil zien zal moeten vroeg opstaan en eenen grooten bril opzetten. — Een nieuw toestel, gevonden bij de inneming van Wilmington, die nog moet gebeuren, is den bezitter van het Spook met den telegraaf afgezonden, het zal hem toelaten het door de blinden te doen zien. De andere personen die het in zijne natuurlijke gedaante wenschen te aanschouwen, komen naar het *Bal der Zonder Naam*, het zal er te middernacht een menuet-solo dansen.
- 9° *Karavaan met kemels*, door de Zaterdag-maatschappij. — Deze uitgelezene soort van kemels zijn deze maatschappij geschonken door den schah van Ghrot-ehn-ether-eh-dr-in-kh-er-v-olo-khan, en onlangs toegekomen van het schier-eiland Rec-old-isc-ar-mop-rik-brod-vr-euda-br-oxsk-ali-kokska-da-la, onder het geleide van den Preto-ma-ka-las-kas-do-ry-kits-roam.
- 10° *Tijrolsche Bruiloft*, door de zang-maatschappij : *de Eendracht*, van Ledeberg. — Praalwagen getrokken door vier ossen.
- 11° Groep van vijftig Hellenische ruiters met vaandrig, door de maatschappij : *Les Carabiniers Gantois*.
- 12° *De Aspergies-markt*, door de muziek-maatschappij : *de Jonge Liefhebbers*. — Praalwagen bespannen met vier paarden.
- 13° *De Mei-avond*. Herinnering aan den goeden ouden tijd (??), door de zang-maatschappij : *Moed en Vlijt*. — Praalwagen bespannen met vier paarden.
- 14° Groep Persische ruiters der lijfwacht van Singeis-Khan, zonder wapens, ten einde allen aanval op de Turken te vermijden.
(De wapens dezer vrome helden zijn aan de grens aangeslagen. De noodige voetstappen zijn gedaan om ze terug te bekomen, en zullen hun den zondag, 5 maart, toekomen, voor het groot gevecht tegen de Turken, welk alsdan zal plaats hebben, ten 4-ure namiddag, op den Kouter. — Dit gevecht zal zeer vermakelijk zijn, er zal geen bloed gestort worden en al de doodgehaakte Turken en Persen zullen op het Bal de Poika en de Mazurka dansen.)
- 15° Vijf trompetters : Gentleman riders.
- 16° Ottomansch muziek te paard, zamengesteld uit zestig toonkunstenaars van het bijzonder muziek des Grooten Turk uit Klein Turkijen, bestuurd door O-O-Moustacha-Pacha.
- 17° Drie Pikeurs te paard.
- 18° *Praalwagen der Zonder Naam*, bespannen met zes prachtig bezadelde paarden. Deze wagen verbeeldt de luisterlijke *Intrede van Mohammed II* in het Grieksche Rijk (XV° eeuw), deze sultan is omringd van zijne Vizirs, Pachas, Slaven en Slavinnen, en meer andere Turken te lang om te melden.
- 19° Groote optocht van ruiters in verschillende kleedijzen van al de deelen der wereld en andere plaatsen.
- 20° KAS der Zonder Naam. — Wagen bespannen met vier paarden.
- 21° Trommelaars en Hoornblazers der linietroepen.
- 22° Muziek van het 7° linie-regiment.
- 23° Piket Ruiters van het 4° regiment lanciers.

Het Bestuur der Kavalkade heeft zich verstaan met den heer Mahieu de la Drogue ten einde gedurende de twee uitgangen, van eene tropische zon te mogen genieten. In geval zij te brandend moogt zijn, zal er elken toeschouwer een parasolken van Halle ten geschenke aangeboden worden.

bewijzen dat Aalst niet uitsluitend een beruchte carnavalstoet had. Naast de insinuaties staken zij ook de lof van hun stad met al haar schoonheid en vooraanstaande persoonlijkheden. Monumenten en beroemdheden kregen de voorrang in hun liederen waaruit bleek dat Aalst, buiten carnavaldag, ook nog wat anders te bieden had en ook op andere dagen een bezoek meer dan waard was. Men trachtte de vreemde bezoeker te overtuigen dat de Ajuinstad een toeristisch centrum was en een bezoek aan de vereeuwigde grootheden uit het verleden leerrijk en verantwoord was.

Carnavallied

*1. Aalst is een stad met een glansrijk verleden,
Groot is zijn roem, want zijn daden zijn groot;
Kunstenaars heeft het en helden, die streken
Telkens hun stad was in druk of nood;
Kunst was er heilig en arbeid geprezen:
Aalst had zijn Maertens, zijn Coecke en Iwyn:
Nijverheid bloeide er en handel voor dezen;
Zoo is het nu, en 't zal immer zoo zijn.*

*Refr.: Aalst is de stad van plezier en vermaken;
Aalst is de stad van het heerlijkste bier;
Al wie naar Aalst eens de vreugd kwamen
smaken Keeren terug en ze gaan er op zwier.
Lief zijn de meisjes
In stoet en op bal,
Dol zijn de wijsjes,
Met Aalst Carnaval;
Dol zijn de wijsjes,
Lief zijn de meisjes:
Viert Aalst Carnavall!*

*2. Waaien de wimpels aan masten als blommen,
Klappen de vlaggen bij kransend festoen,
Woelende scharen met koddige mommen
Kampen om prijs wie er 't drolligst zal doen;
Domino's gilles en vuile jeannetten,
Kleurige benden in glanzend satijn
Komen 't plezier er op hoogspanning zetten,
Zingen ter eere van vorst Ariekijn.*

*3. Met Carnaval is de vreugd koninginne,
Aalst is in feest en het is er plezant:
Stapt in den stoet achter reus en reurinne;
Aalst is het Binche van Vlaanderenland.
Hoep, met ons mede, gezongen, gesprongen!
Zieken vergeten van pret hunne prijs,
D'ouden voelen hun beenen verjongen;
Hooft, ook de beiaard herhaalt het refrein*

Julien De Vuyst
Ommegangstraat 81
9420 Mere

Abdijskerk Merkelbeek, ontworpen door D. Petrus Lambrecht in 1895.

De stichting van de abdij Sint-Clemens te Merkelbeek in 1893 ° (deel II)

D. Wilfried Verleyen
en Fr. Lambertus Moonen

V. De ontwikkeling tot abdij

1. De activiteiten van de prior en zijn confraters.

Op 14 april 1893, slechts vierentwintig dagen na de stichting, richtten de acht plechtig geprofeste monniken en de drie eenvoudig geprofeste clerici van Merkelbeek een verzoek tot abtgeneraal Flugi D'Aspermont om het klooster tot priorij te verheffen. De superior* sloot zich daarbij aan. Het vereiste aantal monniken volgens de constituties* was bereikt, de drie clerici zouden binnen enige maanden de plechtige geloften afleggen. De reguliere oefeningen, de toediening van de sacramenten en de prediking van het woord Gods konden op passende wijze gebeuren. De abtvisitor van Affligem en de prioren van Dendermonde en Steenbrugge stemden ermee in. De verheffing tot priorij was noodzakelijk voor de consolidatie en ontwikkeling van het klooster, maar strekte ook tot eer en tot nut voor de gehele Belgische Provincie¹.

Op 20 juli 1893 volgde de verheffing tot priorij door de abtgeneraal Romaricus Flugi D'Aspermont in de volgende bewoordingen: "Aan de zeereerwaarde overste dom Hermann Renzel en aan alle monniken in het klooster S. Clemens, bisschop en martelaar, te Merkelbeek in het bisdom Roermond in Nederland, zij altijdurende vrede en heil in de Heer toegewenst. Onze constituties beschikken dat huizen of kleinere kloosters, waarvan het convent minstens acht eeuwig geprofeste religieuzen heeft, terwijl aan enige andere eisen voldaan wordt, tot priorij kunnen worden verheven. Daar het voor ons vaststaat dat uw huis aan deze eisen voldoet en u met goedkeuring van de zeereerwaarde abtvisitorator en de prioren van de andere kloosters van uw provincie nederig gevraagd hebt dat uw klooster met de titel en waardigheid van priorij mag worden onderscheiden; daar evenzo blijkbaar geen enkele belemmering bestaat, menen wij op uw verzoek te mogen ingaan, verwachtend dat op deze wijze door het opvoeren van titel en rechten, het klooster zelf allerlei voordeel ten

° Alle afbeeldingen bij deze tekst komen uit het Archief van de Abdij van Affligem, tenzij anders vermeld.

* De woorden aldus * gemerkt, worden verklaard in een alfabetische woordenlijst (zie *Ons Heem*, jg. 57, nr. 3).

¹ Er is sprake van acht monniken en drie clerici. Het verzoek is ondertekend door tien monniken d.w.z. vijf priesters nl. Wrede, Troch, Van de Pitte, Van Haver, Schuster, drie subdiakens nl. Busch, Borremans, Mathieu (= acht plechtig geprofeste monniken) en twee clerici nl. St.Renzel en Klaiber. De derde clericus is onbekend en heeft niet ondertekend. Volgens de Constituties zijn acht plechtig geprofeste monniken vereist, de superior meegerekend, om een klooster tot priorij te verheffen.

deel zal vallen. Derhalve met het gezag waarmede wij volgens onze constituties bekleed zijn, verheffen wij bij dezen het huis of klooster S. Clemens, bisschop en martelaar, te Merkelbeek in het bisdom Roermond tot de rang en waardigheid van priorij en verklaren het verheven tot priorij. Door deze verheffing houdt het ambt van de huidige overste op en men zal dienen over te gaan tot de keuze van de eerste prior door het convent; de nieuwe priorij zal alle andere rechten genieten en zij zal onderworpen zijn aan de verplichtingen die volgens onze constituties, zoals bekend, gelden voor dergelijke kloosters van ons". Het decreet werd tevens ondertekend door de Italiaanse consultor dom Leo Allodi, de Franse proconsultor dom Antonius Gaillot en de Belgische proconsultor dom Rafaël Troch².

Abt Heigl kwam op 29 juli 1893 naar Merkelbeek, waar hij in naam van de abtgeneraal het ontslag van dom Renzel als superior aanvaardde en op 31 juli de keuze van de prior voorzat. Dom Hermann Renzel werd gekozen³. Op 3 augustus assisteerde deze samen met de priors van Dendermonde en Steenbrugge abt Heigl bij een pontificale mis in St.-Truiden wegens het dertiende eeuwfeest van de dood van de H. Trudo. In kovel vergezelden zij de abt ook in de stoet. Vervolgens kwam dom Renzel met abt Heigl naar Affligem, waar men op 10 augustus de bevestiging van de priorskeuze door de abtgeneraal ontving. De volgende dag bracht de nieuwe prior een bezoek aan de bisschop te Roermond en op 12 augustus keerde hij naar Merkelbeek terug⁴.

Inmiddels had frater Corbinianus Wirz op 11 juni zijn eenvoudige professie afgelegd. Het is de eerste professie van een benedictijnenmonnik in Nederland na 300 jaar, daar het klooster te Merkelbeek het eerste in Nederland is na zoveel eeuwen⁵. Frater Stephanus Renzel legde op 22 oktober de plechtige professie af, frater Fridolinus Klaiber op 10 december.

Men begon uiterst primitief, in echte armoede. Er was zo goed als niets voorhanden. Zelfs strozakken en stoelen diende men voorlopig te lenen. Tafels, banken en bedden werden geleidelijk door broeder Bonifatius Hilfert vervaardigd. De franciscanessen te Brunssum schonken keukenen eetgerei. Vrouwen brachten eieren, aardappelen en groenten. Aldus groeide dadelijk een goede verstandhouding met de bevolking⁶. Dom Renzel zou nooit vergeten,

dat Affligem de stichters een uiterst geringe dotatie meegaf. Zo was hij gewoon op zijn oude dag nog te zeggen dat zij *sine pera, sine sacco* [zonder reiszak, zonder beurs (Luc. 10, 4)] weggestuurd waren⁷. Toch was dit gebruikelijk bij stichtingen. Men verwachtte dat de buurtbewoners van de streek als dank voor het nieuwe klooster dit ondersteunden, hetgeen te Merkelbeek dan ook metterdaad ten volle gebeurde. Op verzoek van pastoor Fouquet werd op 19 november 1893 door de Congregatie voor de Geloofsverbreiding toegestaan dat het Kerkbestuur van Merkelbeek aan de paters benedictijnen een stuk grond, groot 13 aren en 60 centenaren, verkocht voor de prijs van Fl.1500.-. Het betrof het oude kerkhof met de oude kerk. Genoemde paters zouden na afbraak van deze "een mooiere en voor de goddelijke eredienst meer passende kerk" bouwen. De bisschop stemde op 25 november hiermee in⁸.

Behalve het werk voor het levensonderhoud en het inrichten van het klooster waren er nog andere werkzaamheden te verrichten. Natuurlijk kwam het koorgebed op de eerste plaats, hoe sober ook gevierd. De Lourdesgrot trok veel bedevaartgangers, die vaak in processie naar Merkelbeek kwamen. Veel tijd werd besteed aan biecht horen en preken zowel in het Duits als in het Nederlands. Op 5 augustus 1894 consacreeerde prior Renzel met goedkeuring van mgr. Boermans het altaar dat in de Lourdesgrot was geplaatst. Duizenden pelgrims zouden aanwezig geweest zijn bij die plechtigheid. Een pater carmeliet uit Geleen hield de feestpredikatie ter ere van O.-L.-Vrouw 'de Moeder der Barmhartigheid'. De plechtige hoogmis werd opgeluisterd "door het zangkoor *Crescendo van Douvergenhout, dat op onberispelijke wijze de mis van Singenberger In honorem S. Stanislai uitvoerde*"⁹. Behalve deze zielzorg in het klooster was er de pastorale hulp in de nabije parochies en kloosters. De Duitse streek tussen Gangelt en Geilenkirchen kwam hiervoor het eerst in aanmerking, maar ook het Nederlandse gebied rondom de abdij profiteerde van de aanwezigheid der paters. Zo vervulden zij bij de zusters franciscanessen te Brunssum vanaf 1894 de liturgische diensten¹⁰.

De monniken spanden zich niet enkel in voor het geestelijk, maar ook voor het lichamenlijk welzijn van de bevolking. Zij propageerden de hydrotherapie volgens de voorschriften van pastoor Kneipp. Er kwamen nog meer men-

² Archief San Ambrogio (ASA), Rome.

³ Er waren twaalf stemgerechtigden nl. acht monniken met plechtige professie en vier monniken met eenvoudige. Het betreft de acht bovengenoemden op dom Troch na die op 4 juli vertrokken was naar Rome in verband met zijn benoeming tot proconsultor. De achtste monnik was dom H. Renzel. Wat de vier monniken met eenvoudige professie betreft. Het zijn de twee bovengenoemden, verder dom Corbinianus Wirz die inmiddels professie had afgelegd. De vierde clericus is onbekend. Dom Renzel kreeg tien stemmen, dom Parisius Wrede twee.

⁴ G. HEIGL, *Journal II*, AAA.

⁵ *Catalogus novitiorum monasterii Merkelbeekensis I*, AAV, p. 3.

⁶ C. DAMEN, o.c., p. 22; *Jahresheft*, s.l., 1931, p. 8.

⁷ R. HAACKE, o.c., p. 562.

⁸ Archief Nederlands Carmelitaans Instituut, Boxmeer. Pas in 1897 vond deze koop doorgang. Het oude kerkje werd echter niet afgebroken. De nieuwe kerk werd achter deze gebouwd in 1899.

⁹ *Studien O.S.B.*, s.l., XIV, 1893, p. 304.

De Katholieke Limburger, s.l., jg. XXXIII, nr. 32, zat. 11 augustus 1894.

¹⁰ BRUYKERS, o.c., p. 109.

Communitieit Merkelbeek medio 1900. Verz. Abdijs Sint-Benedictus Vaals

sen dan te Affligem voor de 'kneipperij', zoals dom Marianus Mathieu op 15 november 1893 schreef. Bij gebrek aan de nodige 'werktuigen' deden de monniken er wel minder aan dan te Affligem¹¹. Daar werd in 1892 een primitieve badinstallatie met pomp ingericht¹². Prior Renzel bleef innig verbonden met zijn Vlaamse confraters. Op 24 augustus 1894 assisteerde hij samen met prior Amandus Mertens (Steenbrugge) als troondiaken bij de abtswijding van dom Maurus Lebeau (St. Genesius-Rode 05.10.1848 - Talacre-Hall 13.10.1915) te Dendermonde¹³. Van 25 tot 30 augustus verbleef prior Renzel te Affligem, waar abtprimate de Hemptinne samen

met dom Basilius de Meester, de prior van Maredsous, van 25-27 augustus op bezoek was¹⁴. Prior Renzel officieerde er op 25 augustus bij de vespers, waaronder de abtprimate de wierook zegende en de plechtige benedictie gaf¹⁵. Deze ontmoeting schijnt geen toenadering tussen hen beiden bewerkt te hebben.

In januari 1895 vertrok de clericus Clemens Lanzedelli naar de Verenigde Staten, nadat door een onvoorzichtige brief zijn lichtzinnige relatie te Gangelt uitgelekt was en het klooster in opspraak geraakte. Bovendien liet de verstandhouding met de pastoor toch al te wensen over¹⁶. Prior Renzel trad streng op in het noviciaat, waar ook de

¹¹ AAA, 5H105: Dossier M. Mathieu.

¹² AAA, 7G5: U. Hendrickx, *Dagboek van Affligem*, 02.06.1892.

In september 1891 was br. Aloysius Vrijens (Berg/Urmond 18.04.1854 - Heerlen 01.03.1942), lid van de Congregatie van de H. Jozef, vanuit Heerlen naar Wörishofen gezonden om zich in de geneesmethode van pastoor Kneipp (Stephansried 17.05.1821 - Wörishofen 17.06.1897) te bekwamen. Vanaf 1892 ontstonden te Heerlen de Kneippinrichtingen, die rond de eeuwwisseling uitgroeiden tot een bekend internationaal centrum voor alternatieve geneeswijze.

Br. Aloysius uitgave *Troost der zieken, receptenboek voor geneeskruiden*, Heerlen, 1901, werd in 1979 nog fotografisch herdrukt. Het werk van de monniken in dezen te Merkelbeek zal uiterst bescheiden geweest zijn.

M. VAN DELFT C.S.S.R., *Peter Joseph Savelberg, Priester voor mensen in nood*, Gulpen, 1965, geeft op p. 17-18 enige informatie over de Kneippinrichtingen te Heerlen.

¹³ Dom Maurus Lebeau legde op 27 december 1871 te Affligem professie af. Op 21 juni 1888 werd hij voor zes jaar tot prior van Dendermonde gekozen, op 16 juli 1894 tot eerste abt aldaar. Op 4 september 1914 verliet hij met de communitieit de abdijs, die op 6 september door de Duitse troepen in brand werd gestoken. Via de abdijs Ramsgate zocht hij een toevluchtsoord in Engeland. Hij vestigde zich met een gedeelte van de communitieit op 31 december 1914 in het kasteel van Talacre Hall (Wales). Biografie dom Lebeau: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Brussel, 1974, dl. VI, p. 546-550.

¹⁴ Dom Basilius de Meester (Furnes 21.09.1837 - Maredsous 11.04.1915). Hij trad als wereldgeestelijke in 1878 te Maredsous in, waar hij onder het abbatiaat van dom de Hemptinne prior was (1890-1909).

¹⁵ AAA, 7G3: 'Affligeniense diarium'.

¹⁶ Jan Hendrik Sijstermans (Heerlerheide 23.08.1848 - Merkelbeek 20.02.1896), pastoor te Merkelbeek 1894-1896, eerder leraar te Rolduc 1874-1894. J. SMEETS, *o.c.*, p. 13-14; R. CORTEN, voortgezet door A.H.M. RUYTEN, *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht, 1902, p. 177 en p. 183: leraar Sijstermans tussen zijn collega's te Rolduc.

clerici verbleven. Frater Marianus Mathieu, de boezemvriend van frater Clemens, werd zo zenuwziek dat hij in september opgenomen moest worden bij de Zusters van het Arme Kind Jezus te Simpelveld. In 1896-1897 verbleef hij te Dendermonde. Pater Johann Huber C.S.R. (Zeilarn 20.04.1838 - Aken 10.02.1906), die biechtvader bij de zusters en een gezochte retraitepater was, fungeerde als geestelijke leider van sommige jonge monniken¹⁷.

Op zaterdag 18 maart 1895 ging prior Renzel samen met de abten van Affligem en Dendermonde de nuntius mgr. Rinaldini te Brussel bezoeken.

Frater Fridolinus Klaiber werd op zaterdag 10 maart 1894 door mgr. Boermans te Roermond tot subdiaken gewijd. Op 19 mei werd deze tesamen met zijn confraters Remigius Borremans, Bonifatius Busch en Marianus Mathieu tot diaken gewijd in de kapel van het grootseminarie te Roermond. Daar had ook de priesterwijding plaats van deze vier confraters op 30 maart 1895, ongetwijfeld een hoogtepunt in de beginperiode van het klooster te Merkelbeek. Drie neomisten kregen kostbare geschenken: dom Bonifatius Busch een kelk van 300 mark; dom Fridolinus Klaiber een paars kazuifel; dom Marianus Mathieu een draaghemel, drie koorkappen, een vierstel, een zilveren wierookvat en nog andere zaken ter waarde van 1800 mark samen¹⁸.

Samen met dom Bruno Luigs, de afgevaardigde van de gemeenschap, nam prior Renzel deel aan het provinciaal kapittel dat van 27-30 mei te Affligem werd gehouden. Bij de viering op 18 juni 1895 van het zilveren jubileum van het herstel van het kloosterleven te Affligem was Merkelbeek er vertegenwoordigd door zijn prior en zes confraters¹⁹.

Ofschoon men vrij bekrompen gehuisvest was - zo woonden ook nog de broeders op het noviciaat - wilde men eerst een kerk bouwen. Dom Petrus Lambrecht van Affligem maakte gedurende zijn verblijf te Merkelbeek in 1895 al plannen daarvoor in neogotische stijl²⁰. Dom Marianus Mathieu bouwde samen met de fraters Stepha-

nus Renzel en Augustinus Burghouts die voor de bloemen zorgden, in 1895 een serre tussen de refter en de wasserij.

Het zilveren priesterjubileum van prior Renzel werd op 16 oktober op grootse wijze gevierd met geschenken, telegrammen enz. Hij celebreerde de hoogmis waarop de felicitatie door de gemeenschap volgde. In de refter kreeg men vier soorten vlees en zeer goede wijn. Men mocht ook spreken onder het feestmaal²¹.

Op 22 oktober 1895 woonde prior Renzel samen met abt Heigl het gouden priesterjubileum van deken Linders te Sittard bij. Daarna reisden zij via Maastricht naar Aken waar zij logeerden in het Gregoriushuis. Op 23 oktober gingen zij te Tiefenbenden de villa en het park van de heer Rademaker bezichtigen. De volgende dag brachten zij een bezoek aan de familie Reinartz te Dericum onder Norf (Neuss) die 2 ha. en 10.000 mark aanbood voor een stichting. Op 25 oktober dineerden zij bij kardinaal Krementz te Keulen en logeerden zij bij de redemptoristen te Vaals.

Op 13 april 1896 ging prior Renzel met abt Heigl naar Steenbrugge. Daar werd samen met de prior van Steenbrugge en de abt van Dendermonde beraadslaagd over de zaken van de provincie o.a. over de benoeming van dom Remigius Borremans tot novicenmeester van Merkelbeek.

Samen met abt Heigl ging prior Renzel op 18 mei 1896 naar het generaal kapittel in Subiaco. Zij troffen elkaar in Luxemburg. Er waren negentien deelnemers onder wie elf abten. In dit kapittel werden dom Dominicus Serafini (Rome 03.08.1857 - idem 05.03.1918) tot abtgeneraal en dom Romaricus Flugi D'Aspermont tot procuratorgeneraal gekozen²². Prior Renzel deed tevens in naam van de oude bisschop mgr. Boermans het bezoek *ad limina** en keerde met abt Heigl via Beieren terug. Hij werd met grote vreugde te Merkelbeek verwelkomd waar hij onverwachts in de refter verscheen. Op 25 juni ging hij naar Roermond om verslag uit te brengen over zijn opdracht²³.

¹⁷ Brief van M. Mathieu aan J. Lanzedelli, november 1895, in AAA, 5H105 (fotokopie).

Dom Marianus Mathieu verbleef van 27 december 1895 tot en met 1 februari 1896 merendeels in huize Loreto te Simpelveld. Van 20 december af had dom Heigl er een paar dagen doorgebracht. Archief Zusters van het Arme Kind Jezus, Loreto Simpelveld: nr. 4093 *Chronik 1894-1906*.

De Zusters van het Arme Kind Jezus zijn gesticht door Moeder Clara Fey (Aken 11.04.1815 - Simpelveld 08.05.1894) in 1844 te Aken. Door de Kulturkampf bevindt zich vanaf 1878 het generaal moederhuis te Simpelveld. O. PFULF s.j., *Moeder Clara Fey van het Arme Kind Jezus*, in het Nederlands bewerkt door G. Vriens s.j., 's-Gravenhage, 1953.

Pater Huber C.S.R. was biechtvader in het klooster Loreto van 1881 tot 1897, opvolger van pater Joseph Fey C.S.R. (Aken 27.08.1805 - Vaals 20.03.1881), broer van de stichteres. De redemptoristen bezaten te Vaals het Collegium Josephinum 1874-1962. R. MULLEJANS, *Klooster im Kulturkampf*, Aachen, 1992, p. 212-224. Dank aan zuster Clara Alicia te Simpelveld.

¹⁸ Brief van M. Mathieu. Zie voor de wijdelingen: *De Katholieke Limburger*, s.l., jg. 33, nr. 11, 17 maart 1894 en nr. 21, 26 mei 1894, verder jg. 34, nr. 14, 6 april 1895.

¹⁹ G. HEIGL, *Journal II*, AAA.

²⁰ Brief van G. Heigl aan abtgeneraal Flugi, 12 juni 1895, in ASA.

²¹ Brief van M. Mathieu.

²² G. Heigl, *Journal II*, AAA.

Dom Dominicus Serafini (Rome 03.08.1852 - Rome 05.03.1918), procuratorgeneraal 1892-1896, abtgeneraal 1896-1900, werd in 1900 tot aartsbisschop van Spoleto benoemd. In 1911 werd hij assessor* van de Congregatie van het H. Officie te Rome. Nadat hij in 1914 de kardinale waardigheid verkregen had, werd hij tenslotte prefect van de Congregatie voor Geloofsverbrediging.

A. GALLETI, *Dominico Serafini*, in: *I monasteri Italiani della Congregazione Sublacense (1843-1972)*, Parma, 1972, p. 429-452.

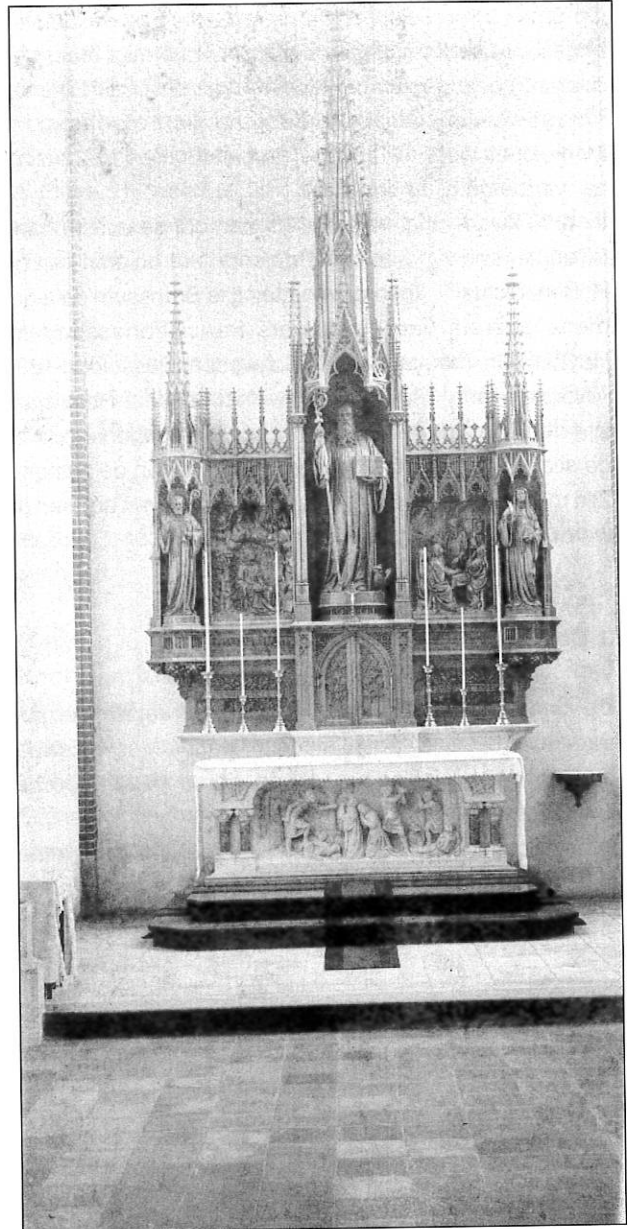
²³ Brief van H. Renzel aan D. Serafini, 24 juni 1896, in ASA; *Studien O.S.B.*, s.l., XVII, 1896, p. 715.

2. De steun van visitator Heigl en andere confraters.

Abt Heigl kwam herhaaldelijk naar Merkelbeek. Na de eerste steenlegging van S. Anselmo (18 april) te Rome en de oprichting van de benedictijnenconfederatie* (16 april - 2 mei) aldaar bijgewoond te hebben, verbleef hij op de terugweg van 19-23 mei 1893 in zijn geliefd Merkelbeek²⁴. Blijkbaar waren velen te Affligem en te Dendermonde benieuwd de nieuwe stichting te zien, zoals men kan opmaken uit de talrijke bezoeken van confraters. Soms kwam men zelfs in groep. Op 27 augustus 1893 werd er een bedevaart naar O.-L.-Vrouw van Merkelbeek georganiseerd, waaraan dom Michaël Van Nieuwenborgh en vier broeders van Affligem deelnamen²⁵. Op 16 en 30 juli 1894 verzamelde dom Rainerius Hermans, prior van Affligem, fondsen voor Merkelbeek dat hij op 4 augustus bezocht²⁶. Op 3 september 1895 vergezelden de Affligemse novicenmeester, dom Odo Marin, en zeven clerici de ongeveer tweehonderd bedevaarders naar O.-L.-Vrouw van het H. Hart te Sittard en keerden pas op 6 september uit Merkelbeek in Affligem terug²⁷.

Op 25 oktober 1893 wijdde abt Heigl te Merkelbeek drie draagbare altaren. Wellicht was een ervan bestemd voor het nachtkoor dat hij op 5 november inzegende. Einde september had mgr. Boermans al toestemming gegeven om in die huiskapel een kruisweg op te richten²⁸. Op 1 november diende abt Heigl onder een pontificale mis de lagere wijdingen toe aan frater Fridolinus Klaiber. Op 5 november gaf hij na de hoogmis de pauselijke zegen aan de monniken en keerde de volgende dag naar Affligem terug²⁹. De franciscanessen te Brunssum schonken in 1895 hun altaar aan dit oratorium³⁰.

In 1894 was hij er op bezoek van 21-25 juni. Hetzelfde jaar deed hij er de visitatie met dom Robertus Van Brempt (Meldert 21.01.1853 - Affligem 25.12.1907) als co-visitator. Bij de volgende visitatie van 18-20 oktober 1895 was dom Rafaël Troch assistent. Toen diende hij ook aan frater Stephanus Renzel de lagere wijdingen toe.

Altaar van de H. Benedictus in de abdijkerk van Merkelbeek met onderaan de marteldood van de H. Placidus en gezellen.

²⁴ G. Heigl, *Journal II*, AAA; R. MOLITOR, *Aus der Rechtsgeschichte benediktinischer Verbände*, 3. Band: *Unionsversuche im 19. Jahrhundert. Die Leonische Konfederation aller Kongregationen der Benediktiner*, s.l., s.d., vooral p. 122-139: Erste Versammlung der Abte des Gesamtordens in Rom. D. MISSONNE, *La Confederation benedictine. Une institution centenaire (1893-1993)*, in: *Lettre de Maredsous*, s.l., nr. 2, 1993 en *Lettre aux amis de Solesmes*, nr. 4, 1993, p. 13-19.

²⁵ *Affligeniense diarium*.

²⁶ Idem. Dom Rainerius Hermans (Geel 24.07.1840 - Affligem 07.08.1900) keerde op 6 maart 1868 tezamen met dom H. Renzel uit Subiaco naar Dendermonde terug. Hij deed op 2 januari 1878 bij abtgeneraal Testa zijn beklag, omdat alle oversten Duitsers waren. Men ontnam hem het kellenaarschap en hem werd niet toegestaan nog biecht te horen. De Duitse pro-visitator J. Ballsieper drong aan op wat toegeeflijkheid jegens 'il povero D. Rainero' wegens zijn 'simplicita'. Zijn daad ten opzichte van het 'Duitse' Merkelbeek is dus opmerkelijk. Hij was van 1896-1900 prior te Affligem. *Necrologium van Affligem*, s.l., s.d., p. 286. Dom Odilo Hermans te Dendermonde was een broer van hem.

²⁷ *Affligeniense diarium*. Dom Odo Marin (Gooik 11.10.1852 - Subiaco 30.03.1907) volgde dom Renzel als novicemeester te Affligem op. In het vierde kwart van de vorige eeuw was de verering van O.-L.-Vrouw van het H. Hart te Sittard de belangrijkste Mariaverering van Nederland. Het Mariabeeld werd op 11 december 1873 gekroond door mgr. Paradis en de bedevaartskerk in 1879 geconsacreerd werd in 1883 tot basiliek verheven. Dit Mariabeeld was het eerste officieel door de Kerk gekroond Mariabeeld in Nederland en de kerk tevens de eerste basiliek. *De basiliek van Sittard en de godsvrucht tot O.-L.-Vrouw van het H. Hart 1883-1983. Hoe het groeide*, Sittard, 1983.

²⁸ ABR, nr. 468, *Journal Bisdom Roermond 1887-1896*, eind september 1893.

²⁹ G. Heigl, *Journal II*, AAA.

³⁰ "Door het opheffen van het klooster te Kralingen kwam den 1 april de Overste van dit klooster, zuster Philomena, die reeds voor 20 jaren als assistente in Brunssum was geweest, herwaarts en werd wederom als assistente aangesteld. Door hare komst werd onze kapel met schone sieraden verrijkt, zoals met een prachtvol eikenhouten altaar en communiebank, beiden in gothieken stijl en nog verscheidene andere zaken. Altaar en communiebank waren een geschenk van haar broeder, mijnheer Sinkel uit Düsseldorf. Ons vroeger altaar kregen de Eerw. Paters Benedictijnen in hun oratorium." Kroniek Klooster St. Joseph Brunssum I.

Op 5 mei 1895 celebreerde hij te Geleen bij de Beierse ongeschoeide karmelieten een pontificale mis, bracht aldaar een bezoek aan het klooster van de Armen Dienstmaagden van Christus en ging vervolgens naar Merkelbeek waar hij tot 9 mei verbleef³¹. Van 15-22 oktober vertoefde hij er opnieuw.

In 1896 kwam hij er van 10-16 maart om de laatste hand te leggen aan zijn boek over de seculiere oblatten van de H. Benedictus³². Toen ontmoette hij te Brunssum de algemene overste van de zusters franciscanessen van Heythuysen, moeder Camilla Schweden (Düsseldorf 1835 - Nonnenwerth 1896)³³. Ongetwijfeld zal dom Heigl haar zijn dank betuigd hebben voor de ondervonden steun bij de stichting van Merkelbeek van de kant van de zusters. Zijn rol bij de keuze, de installatie en wijding van abt Renzel wordt verderop beschreven.

3. De groei van de gemeenschap.

De gemeenschap groeide snel aan. In de eerste vier jaar traden vierentwintig postulanten in, waarvan er weliswaar drie al voor de inkleding en een vierde gedurende het noviciaat vertrokken.

In het stichtingsjaar 1893 traden acht postulanten in, maar twee ontvingen zelfs niet het habijt: Anton Wagner en Karl Heinrich Sondermeyer. Beiden traden in als clericus. De

overige zes legden de geloften af:

Clerici:

Johann Zirwas, geb. Oberhausen/Styrum 26.02.1878, inkl. 09.07.1893, kloosternaam Placidus, prof. 19.08.1894.

Anton Hellwig, geb. Oberhausen/Styrum 01.05.1878, inkl. 09.07.1893, kloosternaam Maurus, prof. 19.08.1894.

Walter Burghouts, geb. Gestel/Eindhoven 26.05.1871, inkl. 01.10.1893, kloosternaam Augustinus, prof. 14.10.1894. Eerste Nederlander. Zijn ouders schonken een zilveren ciborie in 1894³⁴. Frater Augustinus Burghouts verbleef na zijn professie te Merkelbeek van 1894-1898 te Dendermonde waar hij in 1897 zijn plechtige geloften uitsprak.

Hermann Brückmann, geb. Oberhausen 02.11.1878, inkl. 01.01.1894, kloosternaam Suitbertus, prof. 02.02.1895

Broeders:

Friederich Götz, geb. Emerkingen 24.11.1869, inkl. 08.07.1893, kloosternaam Chilianus, prof. 04.08.1895. Hij was ingetreden op 18.12.1890 te Buckfast, waar hij verbleef tot maart 1893. Zijn jongere broer Karl legde als clericus - kloosternaam Dunstanus - op 24.10.1891 te Buckfast professie af³⁵.

Heinrich Wulfers, geb. Essen 23.07.1874, inkl. 17.12.1893, kloosternaam Amatus, prof. 26.12.1895.

³¹ De Arme Dienstmaagden van Christus zijn gesticht door Maria Katharina Kasper (Dernbach 26.05.1820 – Dernbach 02.02.1898) in 1851. Deze Congregatie bezat indertijd drie kloosters in de buurt van Merkelbeek nl. te Amstenrade, Geleen en Gangelt. M. GRÜNEWALD, *Geben ohne zu zahlen. Katharina Kasper und ihr Werk*, Neuried, 1988.

Door de Kulturkampf werden ook de ongeschoeide karmelieten van de Beierse provincie in 1875 gedwongen om een toevluchtsoord in het buitenland te zoeken. Naar aanleiding van de advertentie: *Kluis met kapel te koop geschikt voor een klooster gelegen te Geleen, Hollandsch Limburg* vertrok de provinciaal naar Geleen en kocht het pand aan de Rijksweg aldaar voor fl. 3600.-. Pas na de Eerste Wereldoorlog verkreeg het convent te Geleen een Nederlands karakter. Over de geschiedenis van deze karmelieten is weinig verschenen. Enige informatie vindt men in de inleiding van het artikel: F. VAN DE WALL, *Het Theresia-College (1935-1967)*. Een Geleens priester-gymnasium en de teloegang van de klein-seminaries in Nederland, in: *Geleen door de eeuwen heen II*, Geleen, 1990, p. 9-54.

³² Aangespoord door vrome leken die zich wensten aan te sluiten bij de benedictijnse spiritualiteit werd dom Heigl de promotor van de seculiere oblatten. Reeds in 1874 informeerde hij in de abdijen Einsiedeln (Zwitserland) en Lambach (Oostenrijk) naar de derde orde en de broedersschappen die daar bloeiden. Vanaf 1880 aanvaardde hij te Affligem oblatten, die tevens aangesloten waren bij de Aartsbroederschap van de Gedurige Aanbedding onder bescherming van de H. Benedictus tot troost van de arme zielen, gevestigd in de abdij Lambach. Het generaal kapittel aanvaardde in 1884 het instituut van de oblatten en in 1891 bekrachtigde de H. Stoel de statuten*. De abtprimaat de Hemptinne liet in 1904 gewijzigde statuten goedkeuren voor de gehele benedictijnenorde, zonder veel rekening te houden met het pionierswerk van abt Heigl. Deze publiceerde in *Studien O.S.B.*, s.l., VI, 2, 1885, p. 349-362: *Die weltliche Oblaten des heiligen Benediktus*. Een meer uitgewerkte uitgave verscheen in *Studien O.S.B.*, s.l., IX, 1888, p. 628-650. In 1898 verscheen tenslotte te Brünn: *Die Welt-Oblaten des heiligen Benediktus*.

W. VERLEYEN, *Negen eeuwen Affligem 1083-1983*, Aalst, 1983, p. 64.

Wat de verdere publicaties van dom Heigl betreft. Enkel in *Studien O.S.B.* verschenen nog de volgende drie artikelen van zijn hand: *Ave Maria – Salve Bernarde! Notizen über das Gnadenbild Unserer Lieben Frau von Afflighem*, s.l., V, 1, 1884, p. 431-440; *Der Geist des hl. Benedict*, s.l., XX, 1899, p. 387-396, p. 628-640, XXI, 1900, p. 135-143, p. 332-340, p. 491-504; *Quid mihi et tibi est mulier?*, s.l., XXII, 1901, p. 218-236, p. 621-632.

³³ G. Heigl, *Journal II*, AAA.

³⁴ De voet van deze ciborie maakt nu deel uit van een reliekenhouder. Op de voet staat vermeld: *Aan de Eerw. Paters Benedictijnen te Merkelbeek 1893. Geschenck van de Familie Burghouts*. In het eerste boek van de misintenties staat op 19 juli 1894: *pro familia Burghouts, donante ciborium*, opgedragen door dom Renzel. AAV.

³⁵ Josef Götz (Emerkingen 24.08.1861 – Riedlingen 21.01.1944), een oudere broer van deze gebroeders Götz, werd op 13 juli 1886 priester gewijd voor het bisdom Rottenburg-Stuttgart. Hij werd tot kapelaan benoemd te Biberach an der Riss, waartoe ook Rissegg behoorde, waar toendertijd de familie Vonier woonde. Door bemiddeling van kapelaan Götz vertrok Martin Vonier (Ringschnait 11.11.1875 – Buckfast 26.12.1938) naar de Engelse abdij Buckfast, waar hij als alumnus* werd aangenomen op 22 augustus 1889, intrad op 12 mei 1893 en als dom Anscar abt werd van 1906 tot 1938. In Württemberg was in de vorige eeuw geen van de gesecculariseerde benedictijnenabdijen hersteld, zodat degenen die zich geroepen voelde tot het benedictijnenleven, gedwongen waren elders in te treden. Anton Natter (Moosbenden 24.08.1861 – Buckfast 04.08.1906), abt te Buckfast 1902-1906, en August Schneider (Erbstetten 16.04.1865 – Buckfast 03.12.1928) traden te La Pierre-qui-vire (Frankrijk) in, sinds 1882 gevestigd te Buckfast door de antiklerikale wetten in Frankrijk. Bij bezoeken aan hun vaderland wuiven zulke monniken roepingen tot het religieuze leven. Zo bezocht dom Bonifatius Natter in 1889 kapelaan Götz en zo traden twee van diens broers te Buckfast in. Dom Vonier zou als visitator in 1911 en 1922 de abdij te Merkelbeek bezoeken en in 1925 die te Vaals. Hij was een bekende figuur door zijn geschriften en ook door de bouw van een grootse gotische abdijkerk te Buckfast. CARLA KRAMER-SCHLETTE, Anscar (Martin) Vonier, Abt, Prediger, Schriftsteller 1875-1938, in: *Lebensbilder aus Schwaben und Franken*, herausgegeben von Robert Uhland, Bd. 15, Stuttgart, 1983, p. 392-404.

In 1894 traden vier postulanten in:

Clerici:

Albert Gndt, geb. Attenweiler 26.10.1875, inkl. 25.03.1894, kloosternaam Willibaldus, prof. 28.04.1895. Hij verbleef zes jaar te Buckfast als alumnus en postulant. Viktor Rebstock, geb. 10.08.1878 Stuttgart, inkl. 19.08.1894, kloosternaam Pirminus, prof. 15.09.1895. Edmundus Godfried Bourscheid, geb. Uberruhr/Essen 25.06.1878, opgegroeid te Oberhausen, inkl. 19.08.1894, kloosternaam Altfridus, prof. 15.09.1895.

Broederoblaat:

Joseph Scheufens, geb. Langbroich 18.04.1851, inkl. 24.02.1895, kloosternaam Heinrich, obl. 25.02.1896. Hij trad op 43-jarige leeftijd in en was de enige oblaat van Merkelbeek³⁶. Van de vierentwintig postulanten die tussen 1893-1896 intraden, was hij de enige die op 1 augustus 1923 van Merkelbeek naar St.-Benedictusberg verhuisde.

Zijn broer Edmond stierf als dom Hubert in 1917 te Gerleve. Deze was als priester van het bisdom Keulen in 1889 te Beuron ingetreden.

In 1895 traden vijf postulanten in, maar Theodoor Gresnicht werd niet ingekleed.

Clerici:

Leonard Van der Zander, geb. Gangelt 15.03.1880, inkl. 12.03.1895, kloosternaam Gregorius, prof. 07.04.1896. Hugo Bourscheid, geb. Oberhausen 25.11.1879, inkl. 05.08.1895, kloosternaam Joachim. Broer van frater Altfridus. Hij vertok al op 13 april 1896. Hermann Schepers, geb. Bocholt 06.05.1876, inkl. 28.10.1895, kloosternaam Remberthus, prof. 01.11.1896.

Broeder:

Johan Goossens, geb. Schinveld 05.07.1876, inkl. 02.02.1896, kloosternaam Modestus, prof. 08.02.1898. Hij was de enige Limburger, die te Merkelbeek professie aflegde.

In 1896 traden zeven postulanten in, die allen professie aflegden.

Clerici:

Paul van Kempen, geb. Vlijmen 04.02.1877, inkl. 12.04.1896, kloosternaam Radbodus, prof. 29.09.1897. Hij was een jongere broer van frater Ansfridus te Dendermonde. Gustav Götz, geb. Altingen 01.07.1880, inkl. 23.08.1896, kloosternaam Rhabanus, prof. 29.09.1897. Emil Schwan, geb. Helmond 19.10.1879, inkl. 18.10.1896,

Neogotische abdijkerk met D. Augustinus Burghouts, 9 juni 1900.

³⁶ "Na een mars van anderhalf uur vonden zij ten zuid-oosten van Sittard het buiten de wereld liggende klooster van Merkelbeek. De portier, broeder Heinrich, deed open. Hij droeg een blauwe sloof over zijn versleten habijt, hij had een kalotje op het hoofd, had anderhalf oog en hield blijkbaar van de snuifdoos. Voor het avond was wisten de twee bezoekers reeds dat deze portier geen Benediktijn was, doch een oblaat, 'n godvruchtige vijftiger uit een naburig dorpje, die voor kost en inwoning als portier was aangesteld. Hij kende drie talen: het Nederlands, het Duits en het Limburgs van snakoet. Dat kwam hem goed van pas voor het bedelvolkje dat veelvuldig aan zijn kloosterpoort kwam kloppen", aldus Frans Werners in 1966 in *Twintig jaar kapelaan, Schetsen uit dorp en stad 1904-1924*, p. 81. De schrijver bracht in 1903 tezamen met zijn jongere broer, de latere dom Petrus Werners, een bezoek aan Merkelbeek. Op het gedachtenisprentje van broeder Heinrich wordt vermeld: "Dem Rufe Gottes folgend, trat er in den Orden des hl. Benedikt am 24 Februar 1895 und weihte sich dem Herrn durch die Oblation am 25 Februar 1896".

kloosternaam Willibrordus, prof. 31.10.1897.

Gerard Schepers, geb. Bocholt 02.06.1882, inkl. 15.11.1896, kloosternaam Libentius, prof. 03.07.1898. Hij was een jongere broer van frater Rembertus.

Johann Wolters, geb. Bocket 16.02.1878, inkl. 15.11.1896, kloosternaam Clemens, prof. 12.12.1897. De latere abt Romuald was een jongere broer van hem.

Joseph Bayer, geb. Dettingen 07.07.1881, inkl. 06.12.1896, kloosternaam Gothardus, prof. 12.12.1897.

Broeder:

Matthias Schlippes, geb. Viersen 14.02.1873, inkl. 24.06.1896, kloosternaam Joannes Baptista, prof. 11.07.1898³⁷.

Van deze eenentwintig postulanten waren er zeventien Duitser, vier Nederlander. Uit het Ruhrgebied kwamen vijf kandidaten; Oberhausen zorgde voor vier, Essen voor één. Uit Württemberg kwamen eveneens vijf kandidaten; één uit Emerkingen, evenzo één uit Attenweiler, beide plaatsen zijn in de buurt van Bibberach aan de Riss gelegen; één uit Altingen bij Rottenburg bij Tübingen, één uit Dettingen ten zuiden van Stuttgart, tenslotte één uit Stuttgart zelf. Twee postulanten uit Württemberg waren eerder te Buckfast geweest. Uit Bocholt kwamen twee kandidaten. Bocholt ligt vlakbij Winterswijk. Verscheidene kwamen uit plaatsen in de buurt van Merkelbeek zoals Schinveld, Gangelt, Langbroich en Bocket. Viersen ligt ook niet ver van de Limburgse grens. Dus zeven kandidaten waren afkomstig uit het Duits-Nederlandse grensgebied. Drie van de vier Nederlanders waren Noord-Brabanders. Van de twintig postulanten waren er zestien koormonnik, drie broeder en één oblaat.

Drie Duiters sloten zich bij de communiteit van Merkelbeek aan:

Dom Bruno Luigs, monnik van Dendermonde, die op 9 september 1893, 60 jaar oud, te Merkelbeek arriveerde en overleed op 2 juni 1899 in zijn ouderlijk huis te Heddinghausen bij Rùthen (Sauerland). Hij was deken* te Merkelbeek en werd zowel in 1896 als 1898 gekozen als afgevaardigde van de communiteit van Merkelbeek voor het provinciaal kapittel³⁸.

Dom Hildebrandus Weber, monnik van Buckfast. Otto Weber geboren te Winzenweiler bij Gaildorf (Württemberg) op 21 mei 1874, werd in 1886 alumnus te Buckfast. Op 21 april 1893 trad hij aldaar in en verkreeg de kloosternaam Hildebrand. Hij legde op 2 juli 1894 eenvoudige geloften af en kwam in april 1896 naar Merkelbeek, waar hij op 2 mei 1897 eeuwige professie aflegde, nadat hij in maart als lid van de communiteit was aangenomen. Zijn priesterwijding vond op 10 augustus 1897 te Keulen plaats. Reeds op 29 augustus 1899 vertrok hij uit Merkelbeek. Hij vervulde vervolgens tal van pastorale functies in verschillende bisdommen. Pas in 1928 werd hij priester van het bisdom Rottenburg-Stuttgart³⁹.

Broeder Bernardus Essingholt, lekebroeder van Affligem, werd op 6 mei 1896, al 70 jaar oud, door dom Heigl naar Merkelbeek gebracht, waar hij op 30 mei 1901 overleed. Hij was een neef van zijn dorpsgenoot dom Renzel, hun moeders waren zussen, genaamd Volks. Hij was de eerste lekebroeder van de Affligemse communiteit sinds 1674⁴⁰.

Van de vijf Vlaamse stichters bleef enkel de novicenmeester dom Remigius Borremans altijd te Merkelbeek, de anderen keerden al spoedig naar hun respectievelijke abdijen terug, maar werden vervangen door andere monniken, die tevens tijdelijk te Merkelbeek verbleven om de gemeenschap in de beginjaren bij te staan.

Dom Ursmarus Van Haver (Erembodegem 16.09.1868 - Lourdes 18.04.1920), monnik van Affligem. Hij verbleef te Merkelbeek van 10 april tot 3 november 1893⁴¹.

Broeder Felix De Wispelaere (Oostkamp 31.01.1861 - Affligem 20.09.1938). Hij verbleef te Merkelbeek van 2 mei 1893 tot 16 maart 1896. Hij legde aldaar als monnik van Affligem de eeuwige professie af op 2 juli 1895. Hij was metselaar van beroep en zal zich als zodanig ongetwijfeld verdienstelijk gemaakt hebben in die eerste stichtingsjaren⁴².

Dom Balduinus Deck (Sint-Gilles / Dendermonde 10.07.1862 - Dendermonde 26.09.1940), monnik van Dendermonde, verbleef van 16 augustus tot 23 september 1893 te Merkelbeek, evenzo van 6 juli 1895 tot 18 oktober 1903. Hij werd door het provinciaal kapittel van

³⁷ *Catalogus Novitiorum Monasterii Merkelbeekensis I*, AAV, p. 6-53.

³⁸ Frans Luigs werd geboren te Heddinghausen op 29 mei 1833. Hij trad in 1860 bij de Affligemse communiteit te Dendermonde in, waar hij de kloosternaam Bruno ontving. Hij legde de eenvoudige geloften af te Subiaco op 19 maart 1861 en werd priester gewijd op 7 augustus 1864. Na de inname van Rome in 1870, waar hij biechtvader van de zoeaven was geweest, keerde hij terug naar Dendermonde en koos in 1881 voor deze gemeenschap toen de stabiliteit weer werd ingevoerd. *Necrologium*, p. 220. In AAV bevindt zich het volgende boekje: *Via spedita alla santita* (= Vlotte weg naar de heiligheid), Roma, 1858. De volgende tekst staat er ingeschreven: "In Christo dilectissimo filio D. Bruinis Luigs D. Raphael Testa Proto-monasterii Sublacensis Abbas die XIX Martii Josephi Ssmi Patriarchae festo in sanctae professionis mnemosynon hoc affectionis amorisque pignus donavit MDCCCLXI" (= In verbondenheid met Christus heeft D. Raphael Testa, abt van het Proto-klooster Subiaco, aan zijn geliefde zoon D. Bruno Luigs ter herinnering aan zijn heilige professie op 19 maart, het feest van de H. Patriarch Jozef, dit boekje als bewijs van zijn genegenheid in liefde gegeven. MDCCCLVI).

³⁹ AAV.

⁴⁰ Wenceclaus Essingholt werd op 26 april 1826 te Rhede geboren. Hij trad op 11 september 1857 te Dendermonde in. Hij was de tweede Duitse postulant van zijn dorpsgenoot Knuffmann, die toen superior* was te Dendermonde. Hij werd als broeder Bernardus ingekleed te Subiaco op 27 augustus 1859. Om gezondheidsredenen keerde hij spoedig naar Dendermonde terug. Hij was de eerste lekebroeder van de Affligemse communiteit sinds 1674, toen broeder Thomas Daems te Affligem overleed, de laatste lekebroeder aldaar voor de Franse Revolutie. Hij legde pas op 20 augustus 1868 te Dendermonde profession af. Sinds 1870 verbleef hij te Affligem waar hij als portier en koster werkzaam was. *Necrologium*, p. 216; *Hermann Renzel*, p. 256-274.

⁴¹ U. VAN HAVER, *Geschiedenis van het proces Affligem - Dendermonde*, 3, AAA, 2C11; *Necrologium*, p. 169-170.

⁴² G. Heigl, *Journal II*, AAA; *Necrologium*, p. 331.

De gemeenschap van Merkelbeek aan de Lourdesgrot, 10 juni 1900.

1895 officieel voor Merkelbeek aangewezen. Hij zal zich daar bezig gehouden hebben met de begeleiding van de jonge monniken gezien zijn functies elders⁴³.

Dom Victor Van Schepdael (Sint-Martens/Lennik 16.02.1864 - Affligem 12.07.1931), monnik van Affligem. Hij vertoefde van 5 november 1893 tot 19 januari 1896 te Merkelbeek, waar hij dom Ursmarus Van Haver opvolgde⁴⁴.

Dom Bertulphus Joye (Dranouter 01.09.1866 - Eksaarde 15.06.1905), monnik van Affligem. Van 16 december 1893 tot 3 oktober 1895 verbleef hij te Merkelbeek om aan de clerici theologie te onderwijzen. Hij werd door het provinciaal kapittel* van 1895 verplaatst naar Affligem⁴⁵.

Dom Hubertus Callebaut (Sint-Katherina/Lombeek 06.02.1866 - Affligem 15.06.1933), monnik van Affligem. Van 15 oktober 1895 tot 7 juli 1896 was hij te Merkelbeek. Op het provinciaal kapittel van 1895 werd hij benoemd tot socius* te Affligem als opvolger van dom Balduinus Deck⁴⁶.

Dom Joseph Demey (Ukkel 27.03.1868 - Aalst 09.02.1942), monnik van Affligem. Hij verbleef van 11 februari 1896 tot 23 oktober 1899 te Merkelbeek. Hij had toen pas een baccalaureaat in de theologie behaald in S. Anselmo te Rome. Ongetwijfeld zal hij aan de clerici theologie onderricht hebben i.p.v. dom Bertulphus Joye. In 1900 werd hij tot novicemeester benoemd te Affligem⁴⁷.

Dom Columbanus Smekens (Overmere 19.08.1887 - Dendermonde 27.05.1952), monnik van Dendermonde. Hij volgde dom Callebaut te Merkelbeek op, waar hij vertoefde van 7 juli 1896 tot 2 september 1901, toen hij naar Steenbrugge vertrok⁴⁸.

Dom Petrus Lambrecht (Kanegem 11.09.1865 - Kortrijk 29.08.1925), monnik van Affligem, architect. Zijn verblijven te Merkelbeek waren altijd van korte duur en hadden betrekking op zijn werkzaamheid als bouwkundige⁴⁹.

Bij de abtswijding telde de gemeenschap eenendertig leden. Tien priesters nl. abt Renzel, Parisius Wrede, Bruno Luigs, Columbanus Smekens, Balduinus Deck, Bonifatius Busch, novicemeester Remigius Borremans, Marianus Mathieu, Joseph Demey en Fridolinus Klaiber. Elf clerici, van wie twee eeuwig geprofest nl. Stephan Renzel en Corbinianus Wirz, en negen eenvoudig geprofest nl. Hildebrand Weber, Placidus Zirwas, Maurus Hellwig, Augustinus Burghouts, Suitbertus Brückmann, Willibaldus Gndant, Pirminius Rebstock, Alfridus Bourscheid, Gregorius Van der Zander. Vijf lekebroeders: Bernardus Essingholt, Bonifacius Hilfert, Chilianus Götz, Amatus Wulfers, oblaat Heinrich Scheufens. Tenslotte drie koornovicen: Remberthus Schepers, Radbodus van Kempen, Rhabanus Götz en twee broederpostulaten: Modestus Goossens en Joannes Baptista Schlippes.

⁴³ Van 1893 tot 1895 was hij socius* van het noviciaat te Affligem. Hij werd naar Merkelbeek geroepen om dom Van de Pitte te vervangen, al werd dom Remigius Borremans tot socius benoemd. Vanaf 1909 tot de Eerste Wereldoorlog was hij novicemeester te Dendermonde. A.T. VAN BIERVLIET, o.c., p. 246; *Mozaiek*, s.l., XI, 1993, p. 6.

⁴⁴ *Affliginiense diarium; Necrologium*, p. 259.

⁴⁵ Idem; *Necrologium*, p. 233.

⁴⁶ *Necrologium*, p. 233.

⁴⁷ G. Heigl, *Journal II*, AAA; *Necrologium*, p. 86.

⁴⁸ *Affliginiense diarium*; A.T. VAN BIERVLIET, o.c., p. 259; *Mozaiek*, s.l., XI, 1993, p. 6.

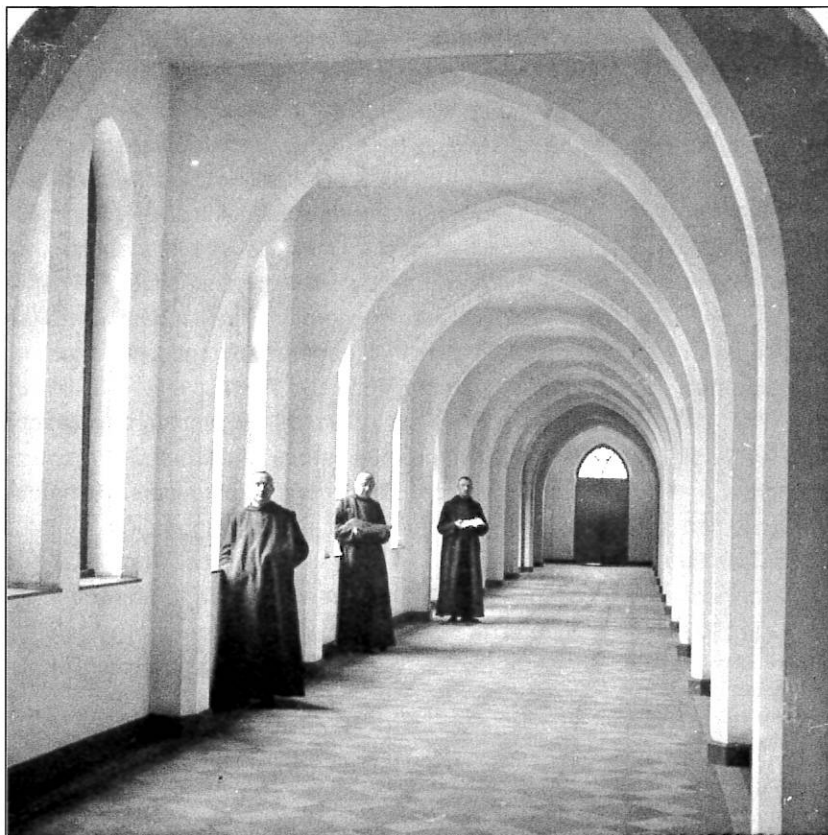
⁴⁹ *Necrologium*, p. 309.

4. De verheffing tot abdij.

Op 12 juni 1895 zond abt Heigl een pleidooi voor de verheffing van Merkelbeek tot abdij aan abtgeneraal Flugi D'Aspermont. De communiteit telde zesentwintig leden, ieder met een eigen cel, bovendien waren er nog kamers voor gasten. Men beschikte over de nodige gemeenschappelijke ruimtes zoals een refter, bibliotheek, werkplaatsen. Het nachtkoor was groter dan te Subiaco. De oude kerk was even groot als die te Buckfast en te Belloc, toen die kloosters tot abdij verheven werden in 1889. Ginds ging men een grotere kerk bouwen, maar ook in Merkelbeek bestonden daartoe plannen. Men had al meerdere schenkingen voor de nieuwe kerk ontvangen. Gezien de sympathie die de paters genoten in de streek en de dankbaarheid voor de diensten die zij bewezen, verwachtte dom Heigl dat Merkelbeek binnenkort een kerk zou bezitten, de Orde* waardig. De situatie van Merkelbeek was gunstiger dan die van vele andere kloosters. Het klooster was in staat om verschillende geestelijke diensten te bewijzen in het nabije Duitsland en heilzame bezigheid te geven aan de Duitse paters waarvoor het klooster vooral bestemd was. Hij drong tenslotte aan op het verlenen van dispensatie voor het onvoldoend aantal plechtig geprofeesten dat voor een verheffing tot abdij vereist was⁵⁰.

Op 6 maart 1896 vroeg abt Heigl wederom de verheffing van Steenbrugge en Merkelbeek tot abdij en hield een

pleidooi voor een stichting in Duitsland. Bij sommige monniken te Affligem was er een antipathie tegen Merkelbeek merkbaar. Zo werd de oude broeder Bernardus Essingholt als Duitser niet graag gezien door iedereen, zodat de abt zich gedwongen zag hem naar Merkelbeek te verplaatsen. Wegens de vele jonge mensen moest er een nieuwe werkruinte gebouwd worden te Merkelbeek, maar er was geen geld en weinig bouwterrein, terwijl in Duitsland terrein en geld werd aangeboden voor een stichting⁵¹. Weliswaar zou de abtprimate de Hemptinne niet ingenomen zijn met een dergelijke stichting, maar dat kon een teken zijn dat zo 'n stichting gunstig was en dat moest ertoe aansporen om er met voortvarendheid en energie aan te werken. Abt Heigl had zelf Merkelbeek nooit als een definitief tehuis voor de Duitsers opgevat, want ook Nederland was voor hem een vreemd land. Wanneer de Nederlanders talrijker werden, zouden de Duitsers zich immers opnieuw in een kritieke situatie bevinden. Waarom dienden zij altijd in ballingschap te leven, terwijl de Fransen een eigen provincie hadden? Hij wist dat de abtgeneraal zich in een weinig gunstige situatie bevond om een stichting toe te staan. Daarom zou hij zich tevreden stellen met een onofficieel antwoord. De aartsbisschop van Keulen mgr. Kremenz wenste een stichting en zei dat er in Berlijn een gunstige wind waaide, daarom moesten zij onmiddellijk handelen want deze wind zou van richting kunnen veranderen⁵².

Monniken in de kruisgang, 10 juni 1900.

⁵⁰ Brief van G. Heigl aan R. Flugi, 12 juni 1895 in ASA, zoals alle andere brieven aan de abtgeneraal in het vervolg van de tekst genoemd.

⁵¹ Waarschijnlijk zinspeelt abt Heigl hier op het aanbod te Dericum.

⁵² ASA, nr. 210: Merkelbeek-St. Benedictusberg, fasc. 63L.

Op 1 april 1896 antwoordde procuratorgeneraal Serafini dat hij de verheffing van Merkelbeek en Steenbrugge tot abdij steeds gunstig gezind was geweest. Een nieuwe stichting in Duitsland vond hij nu echter een te gewaagde onderneming, want deze zou de verheffing tot abdij van de priorij te Merkelbeek in gevaar brengen. Eerst diende men het project te Merkelbeek af te werken en dan pas met een nieuw elders te beginnen. Men kon de zaak wel in overweging nemen⁵³. Vanaf 28 mei 1896 had te Subiaco het generaal kapittel van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie plaats. Het besliste dat de priorijen van Steenbrugge in België en Merkelbeek in Nederland tot abdij verheven dienden te worden, na eerst dispensatie van de H. Stoel te hebben gevraagd wegens het onvoldoende aantal monniken door de constituties van de congregatie vereist.

Op 24 juni 1896 legde prior Renzel, na zijn thuiskomst uit Rome waar op het generaal kapittel de verheffing tot abdij van Steenbrugge en Merkelbeek was aangenomen, in een brief aan dom Serafini, nu abtgeneraal, er de nadruk op dat allen de uitvoering van het besluit Merkelbeek tot abdij te verheffen, verlangden en wel zo spoedig mogelijk. Er waren eenentwintig geprofesten, waarvan elf plechtig. Abtgeneraal Serafini richtte op 1 juli een smeekschrift tot de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren, geschreven door procurator Flugi D'Aspermont: "Onze Constituties geven aan het generaal kapittel en aan de abtgeneraal de bevoegdheid om die prioraten tot abdij op te

richten die behalve de vereiste voorwaarden over 15 plechtig geprofeste monniken beschikken. De priorij van S. Clemens, paus en martelaar, gelegen in Merkelbeek in Limburg in het bisdom Roermond, heeft slechts 12 plechtig geprofeste monniken, doch ook nog 7 andere monniken met eenvoudige geloften. Voor het overige verdient deze priorij helemaal een dergelijke onderscheiding van verheffing tot abdij, wat veel kan bijdragen tot haar bloei en verdere ontwikkeling en waardigheid. Om deze redenen smeekt deze nederige verzoeker met aandrang dat uwe Heiligheid zich verwaardige om dispensatie te verlenen van het voorgeschreven aantal plechtig geprofeste monniken, zodat de priorij van S. Clemens te Merkelbeek mag worden opgericht tot abdij ondanks het ontbreken van het vereiste aantal plechtig geprofeste monniken"⁵⁴. Kardinaal Verga, prefect van de Congregatie voor de Bisschoppen en Regulieren, verleende op 1 juli de gevraagde dispensatie: "Krachtens de speciale bevoegdheden door Zijne Heiligheid toegestaan, geeft de Heilige Congregatie van hoogerwaarde kardinalen van de Heilige Roomse Kerk voor de aangelegenheden en vraagstukken voor Bisschoppen en Regulieren, na de verzoeken van de abtgeneraal welwillend te hebben ontvangen, aan deze de bevoegdheid dispensatie te verlenen in het genoemd tekort aan het voorgeschreven aantal plechtig geprofeste monniken tot het doeleinde in het verzoek vermeld, mits alle andere voorwaarden zijn vervuld die voor de oprichting van genoemde abdij voorgescheven zijn door de constituties van de Orde".

De gemeenschap in de refectorie, 10 juni 1900.

⁵³ AAA, 2D6: correspondentie van abtgeneraal D. Serafini.

⁵⁴ ASA. Dom Renzel noemde op 24 juni een hoger aantal geprofeste monniken. De abtgeneraal zal dom Gregorius Van der Zander die pas op 7 april 1896 eenvoudige professie had afgelegd, niet hebben meegeteld. Dom Hildebrand Weber die in april uit Buckfast te Merkelbeek arriveerde, behoorde tot de Engelse provincie. Dom Corbinianus Wirz die op 12 juli plechtige professie aflegde werd om begrijpelijke redenen door de abtgeneraal al mee geteld. Er waren op 24 juli inderdaad 20 stemgerechtigden (12 en 8). Lekenbroeders hadden geen stemrecht.

Abt H. Renzel met op de achtergrond zijn patroon, de Z. Herman Jozef van Steinfeld, 10 juni 1900.

Intussen verwittigde procurator Flugi D'Aspermont op 5 juli abt Heigl in strikt vertrouwen dat de abtprimaat de Hemptinne toevallig de aanstaande verheffing van de twee kloosters tot abdij vernomen had en de vorige dag naar de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren was gegaan, waarschijnlijk om het verlenen van de dispensatie te beletten. Met abtgeneraal Serafini had de primaat een lange maar beleefde discussie gehad⁵⁵. Toch verleende kardinaal Verga, prefect* van de Congregatie van de Bisschoppen en Regulieren op 1 juli de gevraagde dispensatie⁵⁶. Op 11 juli deelde abtgeneraal Serafini in vertrouwen aan abt Heigl mee dat de abtprimaat de Hemptinne zeer misnoegd was. Ofschoon zijn redenen van weinig belang waren, was het toch raadzaam hem niet nog meer te prikkelen door grote ruchtbaarheid aan de zaak te geven⁵⁷. Dezelfde dag luchtte prior Renzel zijn hart in een brief aan de abtgeneraal. Van prior Mertens had hij de vorige dag vernomen dat de abtprimaat ontevreden was over de verheffing van de twee abdijen en hij viel uit: "*Che stranezza e stupidizza, alle fine egli non puo impedirlo, non si attira le simpatie dei nostri*" (Wat een excentriciteit, wat een dwaasheid!) Uiteindelijk kan hij het toch niet beletten en met dat alles zal hij niet de sympathie van de onzen winnen.

Het decreet tot verheffing van de priorij tot abdij arriveerde op 14 juli te Merkelbeek, gedateerd te Rome op 9 juli,

waarvan de tekst luidt: "*Dom Dominicus Serafini, abtgeneraal van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie van de Orde van Benedictus, wenst aan de zeereerwaarde pater in Christus dom Hermann Renzel van dezelfde Orde en Congregatie, prior van het klooster S. Clemens, paus en martelaar, te Merkelbeek in het bisdom Roermond te Nederland en aan de monniken en broeders van datzelfde klooster heil en eeuwigdurende vrede. Daar uw klooster, in 1893 gesticht en tot de waardigheid van priorij verheven, dankzij de Heer niet weinig zowel in tijdelijke zaken alsook, wat voortreffelijker is, in geestelijke heeft gebloeid, namelijk door de beoefening van deugden en door het dragen van de monastieke discipline tot grote stichting en voordeel van de gelovigen, en de vaste hoop in de naaste toekomst op een grotere bloei klaarblijkelijk bestaat; en daar alles, uitgezonderd het aantal monniken, aanwezig lijkt te zijn wat voor het oprichten van nieuwe abdijen door onze constituties gevraagd wordt, heeft het onlangs gehouden generaal kapittel, verlangend te voldoen aan de verzoeken en wensen van de abtvisitorator van de Belgische Provincie en aan de uwe, bepaald dat, na van de Apostolische Stoel dispensatie te hebben verkregen wat betreft het tekort aan het aantal plechtig geprofeste monniken door onze constituties geëist, dit klooster tot abdij opgericht wordt. Daar echter diezelfde Apostolische Stoel na zich over onze*

⁵⁵ AAA, 2D5: correspondentie van R. Flugi.

⁵⁶ ASA.

⁵⁷ AAA, 2D6: correspondentie van abtgeneraal Serafini.

Heiligdomsvaart 1909 - abt H. Renzel gemijterd. Abt H. Renzel tijdens een kerkelijke plechtigheid in Kornelimünster.

zaken te hebben gebogen aan ons door middel van het rescript van de H. Congregatie voor de Bisschoppen en Regulieren, die over deze kwestie handelt, uitgevaardigd op de 1e van deze maand juli, de mogelijkheid heeft gegeven ontheffing te verlenen betreffende genoemd tekort en derhalve nu alles uit de weg is geruimd wat nog een bezwaar kon betekenen, moet niet verder getalmd worden vernoemd klooster te Merkelbeek met de titel 'Abdij' te onderscheiden. Derhalve met het oog op het nut, de waardigheid en de vooruitgang zowel van uw klooster als van de gehele Belgische Provincie die wij met de oprechtste liefde volgen, verheffen wij met het gezag waarmede wij volgens onze constituties bekleed zijn, gebruikmakend van de bevoegdheid aan ons toevertrouwd zoals boven gezegd, door deze brief van ons het klooster S. Clemens, paus en martelaar, te Merkelbeek in het bisdom Roermond in Nederland, tot de abbatiale waardigheid en richten wij op en verklaren wij als verheven en opgericht, waarbij wij vaststellen dat dit klooster en ook haar abten, canoniek gekozen en bevestigd, alle rechten, kentekenen en privileges zullen genieten welke behoren bij de abdijen en abten van onze congregatie. Ten bewijze hiervan hebben wij opgedragen deze brief, eigenhandig getekend en voorzien van een zegel, te verzenden".

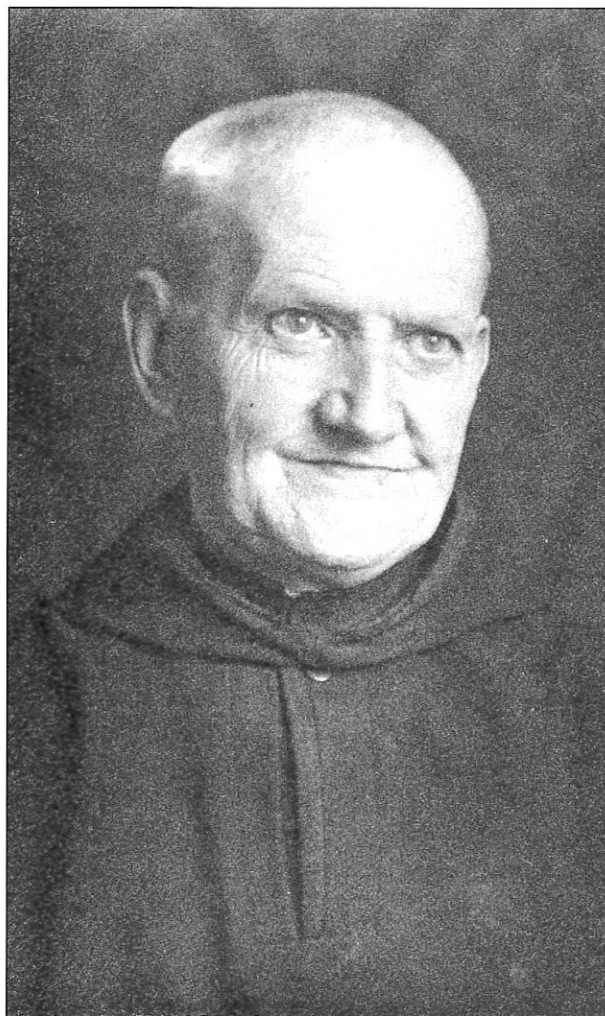
De gemeenschap van de nieuwe abdij S. Clemens te Merkelbeek koos het volgende wapen: gevierendeeld: I In goud een gekroond Mariamonogram met in de kwartiervoet een liggende wassenaar, beide in blauw; II In groen

een lelie van zilver; III In rood een gekanteelde toren van zilver; IV In zilver een rechtopstaand zwart anker. Het devies van het wapen luidde: 'In charitate non ficta' (in ongeveinsde liefde), ontleend aan II Kor. 6, 6. Het Mariamonogram is afkomstig van het wapen van dom Heigl, de stichter van de abdij, die zich met name inzette voor de verering van O.-L.-Vrouw van Affligem, wier beeltenis in 1898 onder zijn abbatiaat vanuit Dendermonde naar Affligem zou terugkeren. De liggende wassenaar is toegevoegd, verwijzend naar Apocalyps 12, 1; "En er verscheen een groot teken aan de hemel; een vrouw, bekleed met de zon, de maan onder haar voeten en op haar hoofd een kroon van twaalf sterren". Het eerste kwartier duidt dus op de algemene verering van O.-L.-Vrouw, die in het tweede kwartier gespecialiseerd wordt. De lelie, het symbool van O.-L.-Vrouw Onbevlekt Ontvangen, verwijst naar de specifieke Mariaverering te Merkelbeek nl. die van O.-L.-Vrouw van Lourdes. De toren in het derde kwartier verwijst naar S. Benedictus, die zou stammen uit de adellijke familie van de Anicii, die een toren in hun wapen voerden. Via de toren wordt weergegeven dat het een wapen van een benedictijns klooster is⁵⁸. Het anker van het vierde kwartier verwijst naar S. Clemens, de patroon van de nieuwe abdij, ontleend aan de oude parochiekerk waaromheen de benedictijner St. Clemensabdij ontstond. Deze naam wordt op het derde en vierde kwartier samen op een heraldische manier uitgedrukt.

⁵⁸ Een korte beschrijving van het toenmalige wapen van de abdij St. Benedictusberg geeft Die Abtei St. Benediktsberg. Ein moderner Klosterbau, in: *Alte und Neue Welt* 63, Einsiedeln, 1929, p. 740: "Der Turm aber in anderen Felde erinnert an St. Benedikt, der der adiliger Anicierfamilie entstammte, die einen Turm im Wappen führte. Turm und Berge des Wappens deuten somit den Namen der Abtei an". Zo is ook de toren van het wapen van de abdij Merkelbeek verklaard. Geen beschrijving van het wapen van de St. Clemens abdij is bekend, enkel bezit het AAV een stempel met het wapen.

Op 12 juli had dom Renzel al zijn ontslag aangeboden als prior zoals voorgeschreven is bij een abdijsverheffing. Hij verzocht de abtgeneraal om dom Heigl te delegeren dit ontslag aan te nemen vlak voor de abtsverkiezing zodat er geen problemen in de tussentijd zouden ontstaan. Op 22 juli kondigde hij de abtgeneraal de abtskeuze op 24 juli aan en sprak de hoop uit dat alles in vrede en eendracht zou verlopen. Er werd een triduüm* gehouden ter voorbereiding. Hij dankte de Heer voor de keuze van dom Amandus Mertens (Mol/Millegem 18.08.1853 - Steenbrugge 03.06.1927) tot abt van Steenbrugge op 21 juli⁵⁹. Op 23 juli volgde de aanvaarding van het ontslag van prior Renzel door abt Heigl en de uitnodiging aan het kapittel* voor de abtskeuze. Deze had op 24 juli plaats. Tot scrutatores* werden gekozen dom Parisius Wrede, dom Remigius Borremans en dom Bruno Luigs. Er waren twintig stemgerechtigden, twaalf plechtig en acht eenvoudig geproteste monniken. Dom Hermann Renzel ontving negentien stemmen, dom Heigl één, zodat dom Renzel eenstemmig gekozen werd. Even na tien uur verkondigde klokkengelui dat dom Renzel tot eerste abt van Merkelbeek gekozen was, de eerste benedictijnerabt sinds 300 jaar in Nederland, zo werd opgemerkt. Op 25 juli ging abt Heigl naar Aken en de volgende dag naar Kornelimünster⁶⁰. Dom Renzel trok zich terug in het klooster Loreto van de Zusters van het Arme Kind Jezus te Simpelveld. Op 2 augustus schreef dom Renzel de abtgeneraal een felicitatie wegens zijn naamfeest op 4 augustus, St.-Dominicus. Hij erkende dat de eenstemmigheid waarmee hij gekozen was, zijn abtstaak verlichtte. Op 12 augustus schreef dom Renzel een felicitatie aan dom Mertens vanuit Simpelveld, waar hij op retraite was bij de zusters van het Arme Kind Jezus. De datum van de abtswijding was nog niet bekend. Hij wist ook niet waar de plechtigheid zou plaats vinden. De kerk te Merkelbeek was zo klein, dat het bezwaarlijk zou zijn om die aldaar plaats te laten vinden. Als de bevestiging van de abtskeuze door abtgeneraal Serafini was aangekomen, zou een regeling getroffen worden⁶¹. Op 15 augustus werd deze gegeven. Dom Heigl ontving de bevestiging op 18 augustus te Affligem en vertrok onmiddellijk naar Merkelbeek. Op 19 augustus om 9 uur werd dom Renzel door abtvisitorator Heigl in de kapittelzaal geïnstalleerd als abt volgens het voorgeschreven ceremonieel: lezing van het confirmatiedecreet⁶², overhandiging van rochet*, mozetta*, borstkruis, ring en

de sleutels van de kerk en het klooster. Vervolgens trok men in processie naar de kerk onder het zingen van het *Te Deum*, waar de betuiging van gehoorzaamheid door de monniken plaats vond met het kussen van de ring en een omhelzing. De eerste jurisdictiehandeling van de nieuwe abt was het benoemen van de dekens*. In het dorp hingen de vlaggen uit en weerklonken kanonschoten. Vrienden schonken hem al de abbatiale waardigheids-tekenen, troon en faldistorium* inbegrepen, wat een besparing van enige duizenden franks betekende, zo merkte de zuinige abt op⁶³. Mgr. Boermans stond erop dat de abtswijding te Merkelbeek plaats vond.

D. Remigius Borreman, monnik van Merkelbeek.

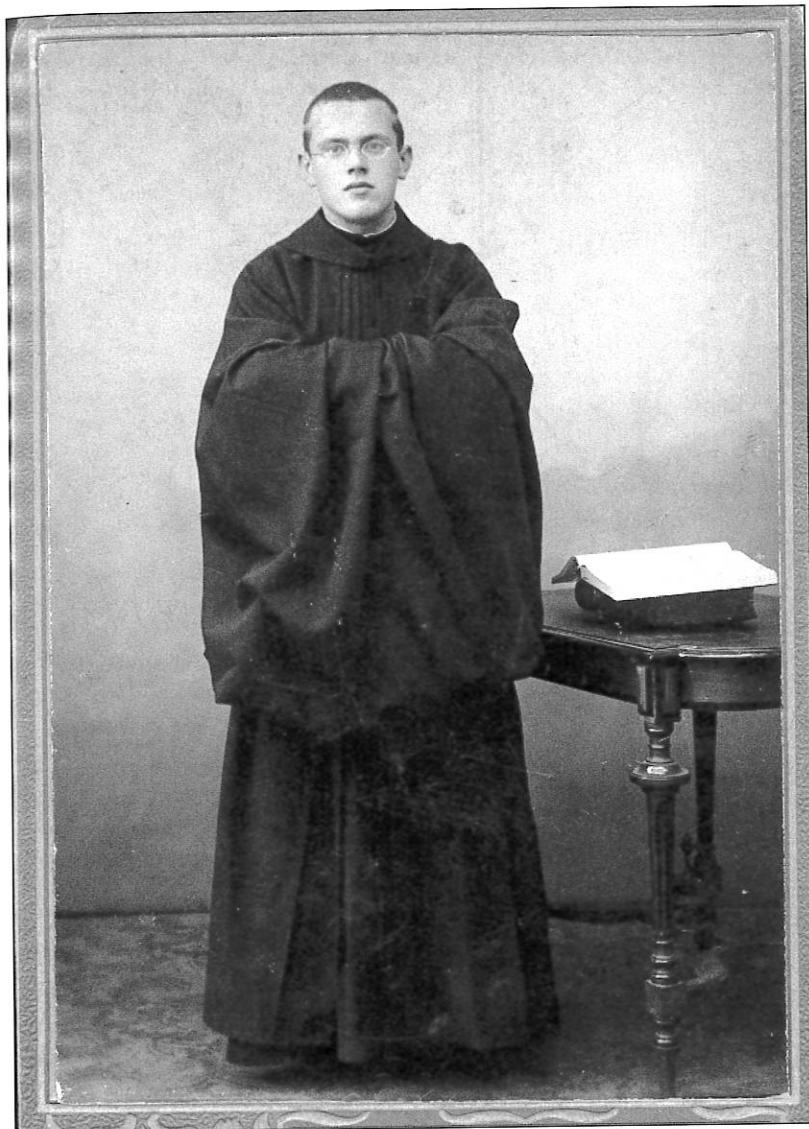
⁵⁹ Dom Amandus Mertens had evenals dom H. Renzel aan de Gregoriana te Rome gestudeerd. Onder invloed van zijn familielid dom Paulus Luyckx was Karel Mertens alumnus* geworden te Dendermonde en in 1869 te Affligem ingetreden. Op 5 juli 1884 werd hij als econoom naar de stichting Steenbrugge gezonden, waar hij achtereenvolgens superior*, prior en abt werd. Dom Mertens en dom Renzel waren jarenlang gelijktijdig overste en in vriendschap met elkaar verbonden. Het aftreden van dom Renzel in 1918 en de verdere ontwikkeling te Merkelbeek had zeker niet de instemming van dom Mertens, al zat hij de abtskeuze voor waarin dom Wolters tot abt gekozen werd. Hij woonde echter de abtswijding niet bij net zo min als zijn Vlaamse collega's. Biografie dom Mertens in *Nationaal biografisch woordenboek*, Brussel, 1977, dl. VII, p. 577-581.

⁶⁰ G. Heigl, *Journal II*, AAA.

⁶¹ Deze brief bevindt zich in het dossier Mertens, Archief Abdij Steenbrugge. Volgens de *Chroniek 1894-1906* (Archief Loreto Simpelveld) verbleef dom Renzel vanaf 26 juli tot 14 augustus te Simpelveld, waar hij wachtte op de bevestiging van de abtskeuze die de abtgeneraal moest geven.

⁶² Tekst werd gepubliceerd in *Studien O.S.B.*, s.l., XVII, 1896, p. 713.

⁶³ ASA. Brief van dom Renzel op 21 augustus 1896 aan abtgeneraal Serafini, waarin hij deze met name ook bedankt voor zijn inzet voor de verheffing van Merkelbeek tot abdijs.

D. Michaël Binkhorst, econoom te Merkelbeek, later priester van het bisdom Bismarck (U.S.A.), overleden 15 oktober 1948 en begraven in Assumption Abbey als oblaat.

Op 6 september kwam abt Renzel vergezeld van dom Suitbertus Brückmann naar Affligem. Twee monniken haalden hem af aan het station van Denderleeuw. De volgende dag vond er een kleine viering plaats in de salon. Volgens de kroniekschrijver, toen dom Rafael Troch, werd er een zeer mooi Nederlands lied gezongen en een glas zoete wijn geschonken. In de refter was er geen vrijdagvasten⁶⁴. Op 8 september woonde hij de abtswijding van dom Mertens te Steenbrugge bij⁶⁵.

Op zondag 13 september had de abtswijding door mgr. Boermans te Merkelbeek plaats. Deze had geen moeilijkheden gemaakt i.v.m. het *mandatum apostolicum*, nl. de wijding te verrichten krachtens pauselijke opdracht en niet op eigen gezag⁶⁶. De weg waarlangs de bisschop naar de abdijkerk kwam, was vanaf de dorpsstraat te Brunssum versierd met verscheidene erebogen met groen, bloemenslingers en vlaggen. De mooi uitgevoerde wapenschilden van de twee prelaten vielen vooral op. Boven het portaal van de kerk prijkte de volgende tekst onder een afbeel-

ding van O.-L.-Vrouw: "*Sancta et intacta Virgo, conserva Praelatum hujus Abbatiae ejusque subditos*" (Heilige en onbevleete Maagd, bescherm de prelaat van deze abdij en zijn onderdanen).

Een grote menigte stroomde samen om zo'n zeldzame plechtigheid te zien. Wellicht was er nooit een dergelijke volkstoeloop in Merkelbeek te zien geweest. Tegen negen uur kondigden kanonschoten de komst van de bisschop aan, die overnacht had bij de zusters franciscanessen te Brunssum. Hij werd aan de dorpsgrens begroet door de aanwezige prelaten, de geestelijkheid en de communiteit. Gevolgd door het volk trok men naar de kerk. Abt Heigl en abt Mertens fungeerden als assistenten van de wijdeling. Tot de aanwezige geestelijken behoorden abt Maurus Lebeau (Dendermonde), de bekende Akense kunsthistoricus kanunnik dr. Bock, de Merkelbeekenaar prof. dr. Mannens, deken Rutten van Schinnen, pastoor de Wever van Merkelbeek en andere seculiere priesters uit de omgeving, de prior van de karmelieten van Geleen, een paar

⁶⁴ *Affligeniense diarium*.

⁶⁵ *Studien O.S.B.*, s.l., XVII, 1896, p. 716-718.

⁶⁶ Brief van H. Renzel aan D. Serafini, 22 september 1896, in ASA.

D. Michaël Burghouts, kledormeester van Merkelbeek.

franciscanen uit de buurt, benedictijnen van de Engelse abdij Ramsgate en vooral natuurlijk van de Vlaamse abdijen. De notabelen waren vertegenwoordigd door graaf De Marchant et d'Ansembourg (Amstenrade), provinciaal statenlid Cremers (Bingelrade), de burgemeesters van Merkelbeek, Brunssum, Schinnen en Gangelt⁶⁷. Tenslotte waren er talloze vrienden van het klooster. Grote indruk maakte het zegenend rondgaan van de nieuwe abt en de betuiging van gehoorzaamheid door de religieuzen.

Wegens de beperkte ruimte in de abdij vond het feestmaal plaats in de grote zaal van de Onderste Hof van baron Michiels van Kessenich naast het klooster. Er waren ongeveer vijftig gasten. De gemeenschap en de andere be-

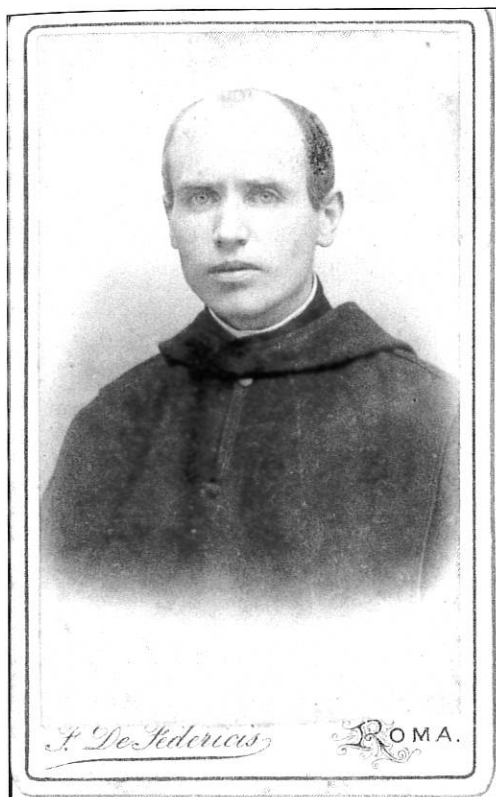
D. Fridolinus Klaiber, monnik van Merkelbeek.

nedictijnen aten in de refter van de abdij. Graaf d'Ansembourg gedacht in zijn rede de gevangene van het Vaticaan, paus Leo XIII⁶⁸. Daar de bisschop nog dezelfde namiddag Merkelbeek verliet, bleven de feestelijkheden beperkt tot enige muziekkuitvoeringen. Het mooie zonnige weer 's ochtends veranderde 's middags in regenachtig donker.

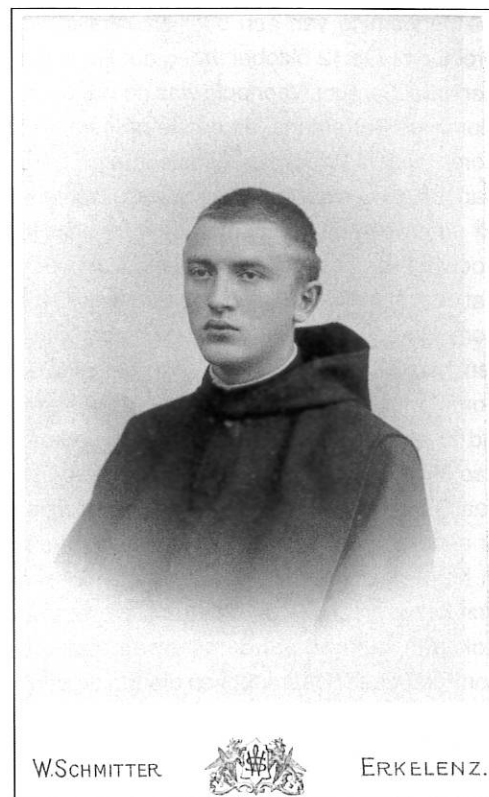
Het wapen van abt Renzel was als volgt: doorsneden, I gedeeld: a. In zwart een zespuntige gouden ster; b. In rood een rechtopstaand zilveren anker; II Een groen veld, met een uit de schildvoet oprijzende zilveren zee; III Op een blauw hartschild een oprijzende drieberg, waarop geplant een patriarchaal kruis, beide van goud, waarvoor in kapitalen het woord 'Pax' in zwart. De ster moet worden opgevat als de Sterre der Zee d.i. de Moeder Gods, die door de beide patroonheiligen van de abt bijzonder vereerd werden, nl. de zalige Hermann Jozef (geb. Keulen na 1150 - 07.04.1241 of 1252,

⁶⁷ Dr. Franz Bock (Burtscheid 01.05.1823 – Aken 01.05.1899) is in Limburg vooral bekend vanwege de uitgave: F. BOCK en M. WILLEMSSEN, *Die mittelalterlichen Kunst und Reliquienschatze zu Maastricht*, Köln en Neuss, 1872. Zie: C. LINSSEN, Pastoor M.A.H. Willemsen van Sint Odiliënberg 1831-1904, in: 'Publications', s.l., CXXVIII, 1992, p. 134-137. Dr. Paulus Mannens (Merkelbeek / Bovenste Hof 19.09.1853 – Roermond 09.09.1928) werd op 17 maart 1877 priester gewijd te Roermond en na het behalen van het doctoraat in de theologie te Leuven, professor aan het grootseminarie te Roermond. In 1904 werd hij benoemd tot president van dat seminarie, in 1912 tot vicaris-generaal van het bisdom. Zie: JAN CLEMENT, Monseigneur Mannens uit Merkelbeek, in: *Jaarboek Heemkundevereniging de Veersjprunk*, s.l., 1996, p. 60-69. In de bibliotheek van de abdij St.-Benedictusberg bevindt zich Mannens doctoraatscriptie *Disquisitio in doctrinam S. Thomae de voluntate salvifica et praedestinatione*, waarin de volgende woorden zijn geschreven: "Reverendissimo H. Renzel. Electo Abbati Merkelbeekem. Venerabundus Auctor. Ruraemundae, 31 Julii 1896". L.H.J. Rutten (Maastricht 17.12.1838 – Beek 23.10.1903), pastoordeken te Schinnen 1890-1899 en te Sittard 1899-1902. Hij gaf aan dom Renzel op zijn abtswijdingsdag een 'Pontificale romanum' cadeau, dat zich eveneens nog in genoemde bibliotheek bevindt. J.M.A. de Wever (Nuth 04.03.1854 – Heerlen 03.03.1940), pastoor te Merkelbeek 1896-1901 en te Heer 1901-1917. Zie: JAN G.C. SIMONIS, *Zielzorgers in het Bisdom Roermond 1840-2000*, Sittard, 2001. Statenlid Cremers was burgemeester van het nabije Bingelrade.

⁶⁸ Sinds het verlies van de Kerkelijke Staat in 1870 hadden de pausen zich teruggetrokken in het Vaticaan, dat zij nooit verlieten.

D. Raphaël Troch, monnik van Merkelbeek, later te Affligem.

D. Bernardus Steffen, monnik van Merkelbeek.

norbertijn te Steinfeld) en Hermannus Contractus of Herman de Lamme (Saalgau 18.07.1013 - Reichenau 24.09.1054). De eerstgenoemde is ongetwijfeld de eigenlijke patroon van dom Renzel. Aan Hermannus Contractus ontleende hij zijn devies 'Vita et Spes nostra' (ons leven en onze hoop) uit diens Maria-antifoon 'Salve Regina'. Het anker is het attribuut van de H. Clemens, patroon van de parochie en de abdij van Merkelbeek. De golvende schildvoet staat voor de beek de 'Merkelbeekerbeek', waaraan het dorp zijn naam ontleent. Het hartschild toont het wapen van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie, waartoe de abdij Merkelbeek behoorde. Allegorisch kan het wapen als volgt uitgelegd worden: de Moeder Gods (ster) is de hoop (anker) van de abt op de levenszee (golven)⁶⁹.

Na de wijding vertrok abt Heigl via Aken en de cisterciënzerabdij Val Dieu naar Luik, waar hij op 19 september een ontmoeting had met abtprimaat de Hemptinne⁷⁰. In dezelfde maand september nog bracht de gouverneur van Limburg jhr. Gustave Ruys de Beeren-

brouck (Roermond 26.09.1842 - Wolfrath/Born 06.02.1926), een bezoek aan de abdij⁷¹. Op 22 september liet abt Renzel aan abtgeneraal Serafini weten dat alles goed verlopen was. Hij was blij dat alles voorbij was. Dom Bruno Luigs was opnieuw gekozen als afgevaardigde voor het provinciaal kapittel op 27-29 september. Over de *Beuronesi* was dom Renzel minder dan ooit te spreken, daar een postulant die te Merkelbeek was aanvaard, na een bezoek aan de abdij Maria Laach van gedachte veranderde en dadelijk daar ingekleed werd. Dat zijn voogd hem dwong naar huis terug te keren, leek abt Renzel niet af te keuren. De abtprimaat de Hemptinne zou in Brugge verteld hebben dat Steenbrugge te klein was en niet genoeg religieuzen telde om abdij te worden. Erdington⁷² verkeerde toch in dezelfde situatie! "*O tempora, o mores*", riep hij pathetisch met Cicero uit. De primaat was uitgenodigd om de abtswijding in Steenbrugge bij te wonen, maar was niet komen opdagen. Des te beter; aldus abt Renzel.⁷³

⁶⁹ *Studien O.S.B.*, s.l., XVII, 1896, p. 715.

⁷⁰ G. Heigl, *Journal II*, AAA.

⁷¹ *Studien O.S.B.*, s.l., XVIII, 1897, p. 173. Zijn zoon Charles Ruys de Beerenbrouck (Roermond 01.12.1873 - Utrecht 17.04.1936), zou zich inzetten voor het herstel van Egmond. Zie: H. VAN BOVEN, *Jhr. Mr. Charles Ruys de Beerenbrouck en het ontstaan van de abdij van Egmond*, rede gehouden bij de herdenking van Charles Ruys de Beerenbrouck te Maastricht, 16 juli 1986.

⁷² Het klooster St.-Thomas Becket te Erdington (Engeland) werd in 1876 door de abdij Beuron gesticht, in 1896 evenals Merkelbeek tot abdij verheven. Dom Hildebrand de Hemptinne was er rond 1880 overste. Het convent keerde in 1922 naar Duitsland terug, waar de oude benedictijnerabdij Weingarten bij Ravensburg (Württemberg) betrokken kon worden, een bekende bedevaartsplaats van het H. Bloed. S. PETZOLT, *o.c.*, p. 357.

⁷³ Op 28 augustus schreef de abtprimaat vanuit Maredsous een brief aan dom Mertens, waarin hij hem bedankte voor de uitnodiging, maar waaraan hij helaas geen gevolg kon geven wegens het bijwonen van een jubileum te Dinant op 8 september al een jaar geleden beloofd en wegens de opening op die dag van de door hem te geven retraite te Maredsous. Hij was gelukkig met zijn uitverkiezing en hoopte dat onder diens leiding de abdij meer en meer tot bloei zou komen. *Dossier Mertens*, Abdij Archief Steenbrugge.

De benoeming van een prior claustralis* was een groot probleem. Op 12 oktober vroeg abt Renzel raad aan abt-generaal Serafini. Voorlopig was de novicenmeester, dom Remigius Borremans, de eerste na hem. Vroeger had hij dom Parisius Wrede, de oudste in professie, tot subprior aangesteld⁷⁴, maar er waren zoveel klachten geweest, dat hij nu er niet toe kon komen hem tot prior te benoemen, hoewel deze het verwachtte en er zich over verwonderde dat de aanstelling nog niet gebeurd was. Overigens leefde dom Wrede observant. Daar allen echter tegen hem waren, had de abt de benoeming uitgesteld in de mening dat dom Parisius Wrede de confraters zou winnen door enige tijd in een ondergeschikte positie te verkeren, maar het had niet geholpen. Hij was te driftig, te egoïstisch, te radicaal. Bij iedere afwezigheid van prior Renzel was er een of andere botsing geweest. Men stelde geen vertrouwen in hem, daar hij alles verklapte, zich te zeer bemoeide met het gedrag van de anderen, zelfs aan deze en gene, ook aan buitenstaanders, vroeg wat een bepaalde confrater deed. Daarenboven diende de prior eensgezind met de abt te zijn, terwijl dom Parisius Wrede kritiseerde en zich beklagde over het gedrag van de overste, vooral wanneer hij dacht dat deze iets deed zonder het aan hem of aan de dekens te hebben gevraagd. Al die klachten kreeg hij te horen van de confraters. Daar S. Benedictus zegt dat de abt, wanneer hij een prior wil benoemen, dat moet doen met de raad van godvrezende broeders, daarom had hij in vertrouwen de mening gevraagd van alle geprofeste monniken. Iedereen zag de moeilijkheid in. Van de ene kant zou dom Parisius Wrede als oudste en gewezen subprior de grote vernedering voelen niet tot prior benoemd te worden, van de andere kant wilde men zijn stem (raadgevend) niet aan hem geven. Het resultaat was: slechts drie monniken, waaronder dom Borremans, kozen voor dom Parisius Wrede, veertien voor dom Remigius Borremans en één voor dom Bonifatius Busch. Dom Bruno Luigs die eerder goed en toegeeflijk dan observant was, had geen enkele stem gekregen. De mening van dom Wrede en dom Luigs had de abt niet gevraagd, daar beiden, zo meende hij, dachten benoemd te worden. Zelf zou hij bij de abtskeuze niet zoveel stemmen hebben behaald, indien men had geweten dat dom Wrede prior zou worden. Hij kon moeilijk heel de communiteit laten lijden om één persoon te ontzien. Magister Remigius Borremans was zeer zeker een goede religieus, een vreedzaam man, allen waren tevreden over hem en hij als abt zelfs zeer tevreden. Dom Borremans was het steeds met zijn abt eens en zeer onderlegd, maar hij was novicemeester, veel jonger dan dom Wrede, minder geschikt om met vreemde mensen om te gaan. Iemand had gezegd dat de prior een Duitser moest zijn. Pater magister was echter een Vlaming, die overigens goed Duits sprak. Aan iemand anders van

de communiteit dacht abt Renzel niet eens. Op zijn hoogst aan dom Bruno Luigs, ofschoon niemand aan hem gedacht had. Er waren enkelen die voorstelden niemand te benoemen en de zaken te laten zoals zij waren, zoals die jarenlang te Affligem ook bestonden, waar geen prior benoemd was en waar dom Renzel als magister de eerste plaats na de abt innam⁷⁵. Zo gebeurde het nu ook hier. In 1899 werd echter toch dom Parisius Wrede tot prior benoemd.

De communiteit te Merkelbeek had zo'n grote groep jonge monniken, dat abt Lebeau aan abt Renzel tijdelijk een monnik vroeg ter vervanging van dom Albericus Jonkers (Borkel 22.02.1874 - Affligem 12.12.1941), die naar S. Anselmo te Rome gestuurd was om aldaar theologie te studeren. Abt Renzel hoopte nu dat de abtprimaat voortaan wat redelijker zou zijn na deze tegemoetkoming. Dom Augustinus Burghouts werd op 4 november naar Dendermonde gestuurd⁷⁶.

D. Romuald Wolters, tweede abt van Merkelbeek, 1920.

⁷⁴ Eigenaardig is wel, dat hij volgens dom U. Hendrickx op 28 april 1896 de titel van subprior van Affligem kreeg. *Dagboek van Affligem*, AAA, 7G5.

⁷⁵ ASA.

⁷⁶ Brief van dom Renzel aan de abtgeneraal Serafini, 4 oktober 1896, ASA.

Communitieit Merkelbeek en genodigden bij de wijding van abt R. Wolters, 1920.

Met Kerstmis ontving abt Renzel een prachtige staf, vervaardigd door het toen bekende kunstatelier Witte te Aken, in vroeg-gothische stijl naar een oud model in ivoor uit Metz. In de krul van de staf is aan de ene kant O.-L.-Vrouw met Kind omgeven door twee engelen uitgebeeld, de aanvang van het verlossingswerk, aan de andere kant de kruisiging, de voleinding ervan. Op de staf onder de krul zijn de figuren van de H. Benedictus, de Z. Hermann Jozef, de H. Jozef en de H. Clemens aangebracht⁷⁷.

De St.-Clemensabdij te Merkelbeek had inmiddels een plaats in Zuid-Limburg ingenomen zoals blijkt uit het volgende krantecitaat: "*De Merkelbeekse paters mogen zich verheugen in de sympathie van allen die hen kennen. Altijd gereed de helpende hand te reiken aan wie hulp nodig heeft, steeds ons bijstaand in onze geestelijke nood, zijn zij geliefd en bemind door allen. Moge dan de Orde van de benedictijnen onder de hoede van mgr. Renzel in ons land groeien en bloeien*"⁷⁸.

VI. Besluit

Dom Casaretto startte met zijn hervorming tien jaar na dom Guéranger en negentien jaar vóór de gebroeders Wolter. In tegenstelling met hun ruime visie bleef zijn horizon vooralsnog beperkt tot Italië, vooral tot de Cassinese traditie. Aanvankelijk dacht hij niet aan het stichten van een eigen congregatie. Daartoe kwam hij pas na bijna een kwart eeuw, gedwongen als het ware door de omstandigheden. Hij vermeed zelfs het woord 'hervorming' om de Cassinese Congregatie te ontzien.

Fysisch was hij een wrak, psychisch overgevoelig en geneigd tot depressies, als overste nogal een autocraat. Bij benoemingen was zijn keuze dikwijls niet gelukkig: de drie monniken die hij aan het hoofd van de Affligemse communitieit stelde, werden allen gesecculariseerd*, wat wel een erg groot fiasco mag genoemd worden.

Wat intellectuele en monastieke vorming aanging, was hij evenmin voorbereid op zijn taak. Zijn rudimentaire studies na een voortijdig afgebroken vorming in een weinig vurige communitieit lieten te wensen over. Hij was dan ook geen theoreticus, liet geen tractaten na over het mona-

⁷⁷ *Studien O.S.B.*, s.l., XVIII, 1897, p. 173.

In 1896 stond Bernhard Witte (Aken 1868 – Schwarzhendorf 1948) aan het hoofd van het atelier. Deze verkreeg in 1895 van paus Leo XIII de titel: 'Goldschmied des H. Stuhles und der Apostol. Paläste'.

Abbeelding van het model van de staf: F. VAN DER MEER en H. SIBBELEE, *Imago Christi*, Antwerpen, 1980, afbeelding 127.

Deze staf van dom Renzel bevindt zich in bruikleen in het bisschoppelijk museum Roermond, ondergebracht in het Bonnefantenmuseum te Maastricht. Voor de abdij Buckfast zou datzelfde atelier Witte later grote werken uitvoeren. Het hoofdaltaar aldaar is een reproductie van het gouden altaar uit Stavelot (nu in het museum Cluny, Parijs). Te Buckfast was toen abt de genoemde Anscar Vonier.

E. GRAF, *Anscar Vonier: Abbot of Buckfast*, Westminster, Md. 1957.

⁷⁸ *De Limburgsche Aankondiger*, XVIII, nr. 38, zaterdag 19 september 1896.

stieke leven, maar beperkte zich tot concrete normen, vrij streng zonder nochtans in excessen te vervallen.

Ongetwijfeld was hij zeer vroom en begaafd met een speciaal charisma om anderen voor zijn idealen te winnen. Zijn succes in de hoogste kerkelijke en burgerlijke kringen is opmerkelijk. Zowel bij de aartsbisschop te Genua, als bij de koning te Turijn en bij de paus en de kardinalen te Rome vond hij onmiddellijk gehoor. Hij moet wel een goede diplomaat geweest zijn, zij het soms met minder sympathieke kanten zoals het doen van dubbelzinnige beloften.

Het herstel van het volledig gemeenschappelijk leven als reactie tegen het officieel aanvaarde *peculium** in de Cassinese Congregatie vormde de basis van zijn hervorming. De invoering van het nachtofficie was zijn persoonlijk initiatief, niet de absolute onthouding van vlees, dat pas later onder druk van La Pierre-qui-vire werd ingevoerd. Hij legde verder de nadruk op de geest van ingetogenheid en afzondering, op de eenvoud in huisraad en kleding, hetgeen tegen de aristocratische levenswijze van de Cassinese monniken inging.

Tegen de traditie in bouwde hij zijn congregatie op een moderne grondslag met een abtgeneraal enz. naar het voorbeeld van de jezuïeten. Hij kon zich echter niet voldoende losmaken van het oude Cassinese systeem, dat berekend was op een veel groter aantal monniken dan hij zelf in feite had. Weinige jaren na zijn dood zou, in afwijking van zijn beginselen, zijn congregatie al gestabiliseerd worden in meer traditionele zin met herstel van de autonomie der abdijen, het levenslang bestuur van de abten en de stabiliteit van elke monnik voor zijn abdij, zoals toen algemeen aanvaard was. Ondanks al zijn tekorten heeft dom Casaretto in uiterst moeilijke omstandigheden toch een zeer belangrijke bijdrage geleverd tot de wederopbloei van het benedictijnenleven in Italië, Frankrijk, Spanje, Engeland en België, met expansie in de missiegebieden van Australië en de Verenigde Staten van Amerika.

De stichting van Merkelbeek dient gesitueerd te worden in een ruimer kader: de expansiedrang van de benedictijnenorde in het algemeen en die van de Cassinese Congregatie van de Oorspronkelijke Observantie in het bijzonder, de bloei van de romantiek en het nationalisme. Naar het voorbeeld van de Engelse monniken in Subiaco streefden ook de Duitse naar een klooster in eigen land. Dat streven leek reeds in de jaren zestig te Dendermonde concrete vorm te krijgen, dankzij dom Knuffmann, dom Schupmann en dom Heigl. Deze laatste zou echter pas na een lange onderbreking - te wijten aan het ongunstig politiek klimaat in Duitsland - vanuit Affligem opnieuw naar expansie in de Heimat kunnen uit-

zien. Men had vooral de restauratie van de opgeheven abdijen op het oog, maar de afkeer van de Duitse politici voor buitenlandse instellingen deed zijn pogingen mislukken, zelfs te Reichenbach en Knechtsteden waar men al ver gevorderd was met de onderhandelingen. Toen nam prior Renzel, mede wegens de slechte gezondheid van abt Heigl, de leiding over en hij koos voor een pragmatische oplossing: een stichting nabij de Duitse grens, bij voorkeur in het rustige Nederland. In één jaar tijd was de zaak geregeld, maar het bleef een noodoplossing met een voorlopig karakter.

De stichtergroep was talrijk: vijf priesters, drie subdiakens, twee clerici, drie lekenbroeders en twee koorvicen. Negen waren jonger dan dertig jaar. De gemiddelde leeftijd bedroeg 32,8. Er was slechts één zestiger bij, die overigens een hoge leeftijd zou bereiken. Te Affligem bleef behalve abt Heigl slechts één Duitser achter, de bejaarde broeder Bernardus Essingholt, die zich drie jaar later toch bij zijn landgenoten zou voegen. De vijf Vlamingen keerden, op één na, weldra naar België terug en werden geleidelijk door anderen vervangen. De wisselwerking hield nog lang aan. Als overste kwam enkel dom Hermann Renzel in aanmerking zoals abt Heigl aan de abtgeneraal schreef⁷⁹. Twee stichters zouden niet volharden en de orde verlaten. Een zware slag moet wel de snelle ontreddering van dom Wolfgang Schuster geweest zijn, op wie men blijkbaar ondanks zijn recente overgang naar de benedictijnenorde grote verwachtingen had gesteld. Was zijn zwak gestel niet bestand tegen het harde leven bij het primitieve begin? Heeft hij teveel van zijn krachten gevegd bij de eerste organisatie? De zwakke dom Marianus Mathieu was evenmin geschikt voor het zware pioniersleven. Ondanks deze tegenslagen zou de stichting zonder veel problemen standhouden en zich buitengewoon snel ontwikkelen, te snel om duurzaam te zijn. Het is wel jammer dat het werk van deze enthousiaste groep tengevolge van menselijke beperktheden en ongunstige omstandigheden zo tragisch moest eindigen, zij het om weldra te herleven vanuit een andere tak van de benedictijnse stam en een nieuwe bloei tegemoet te gaan.

D. Wilfried Verleyen
Abdij Affligem
Abdijstraat 6
1790 Hekelgem

en Fr. Lambertus Moonen
Abdij Sint-Benedictus
Vaals

⁷⁹ R. HAACKE, *o.c.*, p. 562.

Het onderzoek van de perceptie van landschap en ruimte in plaatsnamen: theorie, problemen en praktijk

Dries Tys¹

Inleiding

*"To name places is to bring them into cultural circulation"*²

Plaatsnamen zijn topografische eigennamen, dus eigenamen van plaatsen, geografische omschrijvingen. Die geografische omschrijvingen kunnen groot zijn, continenten, landen, steden, dorpen, rivieren, in dat geval noemen we ze macrotoponiemen; of kunnen kleiner zijn, en meer bepaald heel specifieke landschapselementen aanwijzen. Deze laatste groep zijn de microtoponiemen. Tot de microtoponiemen horen onder meer straatnamen, veldnamen, huisnamen en eigenlijk het grootste deel van de historische plaatsnamen waar historisch geografen, lokale historici en anderen mee werken.

In de toponymie, de wetenschap die plaatsnamen bestudeert, worden plaatsnamen in de eerste plaats bestudeerd als talige uitdrukkingen, als taaltekens³. Omdat plaatsnamen een sterke historische dimensie hebben, worden ze meestal bestudeerd omwille van de historische aspecten

die erin vervat zitten. Het gaat daarbij in hoofdzaak om - historische taalkunde: plaatsnamen zijn vaak de enige bron voor taalvormen en woordvoorraden van oude talen en taalfasen uit b.v. de Vroege-Middeleeuwen en zelfs de Prehistorie⁴ en - landschaps- en nederzettingsgeschiedenis: de feitelijke landschappelijke informatie die in plaatsnamen vervat zit, kan, met voorbehoud, een interessante bron zijn voor historisch en archeologisch landschaps- en nederzettingsonderzoek⁵. Naast de 'klassieke' benadering van plaatsnamen als bron voor historische taalkunde en voor historisch landschaps- en nederzettingsonderzoek, worden plaatsnamen de laatste decennia ook bestudeerd vanuit de hoek van meer a-historische, taaltheoretische vraagstellingen⁶. Zoals Blok al in 1980 stelde, zijn plaatsnamen interpretaties van wat werd waargenomen in de ruimte, in het landschap⁷. Ze zijn met andere woorden de weergave van de perceptie van een bepaalde plaats door

¹ Postdoctoraal Onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen. Verbonden aan de Vakgroep Kunstwetenschappen & Archeologie Vlaanderen

² PAUL CARTER, *The Road To Botany Bay. An Essay in Spatial History*, London, 1988, p. 28.

³ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 3a Hulpwetenschappen*, Gent, 1995, p. 215-218.

⁴ zie o.m. MAURITS GYSSELING, *De toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950, p. 7-8; DIRK. P. BLOK, Historische aspecten van de naamkunde, in: R. RENTENAAR & E. PALMBOOM, red., *De naamkunde tussen taal en cultuur*, Amsterdam, 1988, p. 11-15; LUC VAN DURME, Een andere taal, een andere wereld, in: D. LAMARCO, D. & M. ROGGE, *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Leuven, 1996, p. 164-172; M. MARGARET GELLING, Place-names and Landscape, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names, Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998, p. 75-100 en MARGARET GELLING & ANN COLE, *The Landscape of Place-names*, Stamford, 2000.

⁵ zie o.m. MAURICE COORNAERT, *Uitkerke, Topografie, geschiedenis en toponimie van Uitkerke en Sint-Jans-op-de-Dijk tot omstreeks 1900*, s.l., 1967. MAURICE COORNAERT, *De topografie, de geschiedenis en de toponimie van st-Pieters-op-de-Dijk tot 1899, met een studie over de waterwegen*, Brugge, 1972. MAURICE COORNAERT, *Knokke en het Zwin, De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Knokke met een studie van de Zwindelta*, Tielt, 1974. MAURICE COORNAERT, *De geschiedenis, de topografie en de toponymie van Heist met een studie over de Eiesluis*, Tielt, 1976. MAURITS GYSSELING & ADRIAAN VERHULST, *Nederzettingen en nederzettingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland*, Lezingen gehouden voor de commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 14 december 1968, Amsterdam, 1969.

MICK ASTON, *Interpreting the Landscape, Landscape Archaeology and Local History*, London-New York, 1985; RICHARD MUIR, *The New Reading the Landscape. Fieldwork in Landscape History*, Exeter, 2000.

⁶ DIRK. P. BLOK, Historische aspecten van de naamkunde, in: R. RENTENAAR & E. PALMBOOM, red., *o.c.*, p. 9 en MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 216.

⁷ DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *Bronnen voor de historische geografie van België: Handelingen van het colloquium te Brussel, 25-27-IV-1979*, Brussel, 1980, p. 43-59.

<p>Knokke... Residenties: "Milouck", J. Nellenslaan 95a "Longchamp", J. Nellenslaan 137 "Chamade", P. Parmentierlaan 240 "Zeester", J. Nellenslaan 95b</p> <p>Blankenberge... Residentie "Belvédère", Zeedijk 104</p> <p>Nieuwpoort... Residenties: "Greenpark", Havengeul "Casino", Zeedijk 30 "Scorpio", Zeedijk 120-122 "Seawind", Zeedijk 69-70 "De Branding", Zeedijk 63 "Tijl", Zeedijk 27 "Zeemeermin", Zeedijk 68 "Seagull", Zeedijk 43 "Spinnaker", Zeedijk 107 "Sunflower", Zeedijk 84 "Seaflower", Zeedijk 48 "Den Oever", Havengeul</p> <p>De Panne... Residentie "Icarus", Dynastielaan 19</p>	
---	--

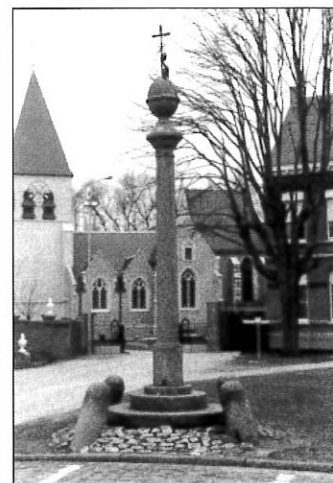
Figuur 1: Ook de namen van appartementsgebouwen op de Zeedijk zijn plaatsnamen. Ze weer spiegelen de droom en de wens van mensen om zich tijdens hun vakanties onder te dompelen in een (ontspannende) maritieme atmosfeer en identiteit. Verz. Dries Tys

een bepaalde groep van mensen. Die perceptie werd verwoord met "het taalmetaal dat hen op die plaats en in die tijd ter beschikking stond" en "waarmee mensen het te benoemen object karakteriseren." (zie ook figuur 1)⁸.

Het feitelijke niveau wordt bestudeerd door middel van de etymologie⁹. De etymologische samenstelling van een plaatsnaam verwijst naar een bepaalde woordenschat die op een bepaald ogenblik gebruikt werd om een element of een aspect van het landschap te beschrijven. Op het ogenblik van de plaatsnaamvorming was deze woordenschat semantisch actief, wat inhoudt dat het taalmetaal, en dus ook de pas gevormde plaatsnaam aan een (landschappelijke) realiteit beantwoordde. In elke plaatsnaam zit dan ook een feitelijk informatieniveau vevat. Deze plaatsnamen zijn vooral, maar niet alleen, samengesteld uit topografie- en landschapbeschrijvende woordenschat uit het recente of verdere verleden. Zo zijn er bij voorbeeld de plaatsnamen Gistel, Gestel (figuur 2) en Gastel, die het topografiebeschrijvende woord "gestel" bevatten, wat afkomstig is van *gaistu* en *lo* wat 'bos' of afgeleid 'ontginning in een bos' op een zandige opduiking (het element *gaistu*) betekent¹⁰. Met andere woorden: de ligging op een zandige opduiking bepalend was voor de naam van de nederzettingen in kwestie.

Of Rupelmonde, waarin monde/munde en Rupel zitten: de plaats aan de monding van de Rupel. Ook bekend zijn de gem-plaatsnamen (Oelegem, Wijnegem, Wommelgem), die kunnen wijzen op een nederzetting die verbonden was aan de naam van een clanhoofd uit de 7de/8ste eeuw¹¹.

In deze eenvoudige gevallen is er een duidelijke, haast

Figuur 2: Het mooie Kempendorp Gestel. Verz. Dries Tys

rechtstreekse link merkbaar tussen een (al dan niet verdwenen) topografische realiteit en de naam. Op een bepaald ogenblik werd met een landschapskenmerk beschreven met op dat ogenblik gangbaar taalmetaal, dat op dat ogenblik ook nog semantisch actief was, levend (nu is het woord gestel niet meer semantisch actief, want we gebruiken het niet meer om een duin of hoger gelegen zandig stuk land te beschrijven). De consequentie hiervan is onder meer dat plaatsnamen dikwijls gebruikt worden voor de detectie en reconstructie van nederzettingenpatronen en verdwenen sites. In deze bijdrage zullen we zien dat deze link tussen taal en topografische realiteit niet steeds zo eenvoudig en direct is en vooral complexer is dan het gebruik van plaatsnamen als feitelijke en chronologische bron voor de aanwezigheid van het plaatsbeschrijvende element dat in toponiemen vevat zit¹².

⁸ DIRK P. BLOK, *o.c.*, p. 47-48.

⁹ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*

¹⁰ KAREL LEENDERS, Hoe zit Gastel in elkaar? (Gemeente Halderberge, provincie Noord-Brabant), in: <http://users.bart.nl/~leenders/txt>.

¹¹ MAURITS GYSSELING & ADRIAAN VERHULST, *o.c.*

¹² Eén van de eerste landschapshistorici die de moeilijkheid van de interpretatie van plaatsnamen inzag, was Mick Aston (MICK ASTON, *Interpreting the Landscape, Landscape Archaeology and Local History*, London-New York, 1985: 19).

Toponiemen kunnen zich verplaatsen en overgaan op andere landschapselementen die met de originele betekenis niets meer te maken heeft, toponiemen kunnen geherinterpreteerd worden waardoor de vorm verbasterd wordt, originele toponiemen kunnen verdwijnen, enzovoort¹³. Om deze en andere redenen moet men erg voorzichtig zijn om het feitelijke informatieniveau in plaatsnamen al té letterlijk te interpreteren, of als substituut voor (landschaps)archeologie te beschouwen, hoewel plaatsnamen op bepaalde manieren toch nog steeds naar bepaalde realiteiten uit het verleden zullen verwijzen¹⁴. Plaatsnamen hebben dus ook nog andere informatieniveaus, die minder of niet uit de etymologie af te leiden zijn. Met plaatsnamen werd een bepaalde identiteit aan de ruimte en het landschap rondom de mensen gegeven. Die identiteit beantwoordde aan de toenmalige belevingswereld, aan wat toen in de samenleving betekenisvol en oriënterend was. Plaatsnamen zijn op deze manier dan ook culturele tekens, die naast ruimtelijke identiteit ook sociale identiteit en waarden weergeven. Of: het zijn actieve instrumenten om een continu wijzigende landschapelijke en maatschappelijke realiteit te construeren¹⁵. Een recent, negatief, voorbeeld hiervan is de vervanging van een aantal straatnamen in 1997 in Vitrolles door het toen pas aan de macht gekomen gemeentebestuur van het Front National, onder leiding van Bruno Mégret, waar een hele reeks straatnamen van mensen die linkse idealen verdedigden (Mandela, Allende, Mitterand) werden afgeschafte en vervangen door straatnamen die verwezen naar de regionale geschiedenis én naar belangrijke personen uit de hiërarchie uit het Front National. De identiteit en herinnering die in deze straatnamen vervat zaten, betekenisvol waren, en die dus ook een ruimtelijke identiteit creëerden, werden dus door een agressieve politieke beslissing van een pas aan de macht gekomen extreem rechtse partij geheroriënteerd. Men mag niet uit het oog verliezen dat het proces van naamgeving steeds aan de culturele en sociale ruimtelijke betekeniswereld en identiteit van de naamgevers beantwoordt en dat tussen plaatsnamen en topografische werkelijkheid steeds verschillende aspecten van cultuur zitten.

Problemen en gevaren bij een letterlijke interpretatie van plaatsnamen

In Noordwest Europa wordt toponymie traditioneel gebruikt als bron voor de nederzettings- en ontginningsgeschiedenis, vooral voor de Romeinse en de vroeg-middeleeuwse periode. Er werd verondersteld dat de situatie en verspreiding van plaatsnaamtipes uit bepaalde perioden, zoals de vroegmiddeleeuwse ingaheim-plaatsnamen, inzicht kon geven in de nederzettingsstructuur en –ontwikkeling in perioden waarvoor er weinig archeologische gegevens voorhanden waren, zoals onder meer de Vroege Middeleeuwen. Hier is al vrij snel kritiek op gekomen, onder meer omdat het niet duidelijk was in welke mate plaatsnamen daadwerkelijk gelijkgesteld mochten worden met nederzettingen van een bepaald type, of met een ontginningsfase¹⁶. Nederzettingen zijn ook een sociaal en dynamisch fenomeen, en uit archeologisch onderzoek blijkt dat de transformatie van nederzettingen tot op zekere hoogte eerder het gevolg is van interne verschuivingen (zowel sociaal als topografisch) als van “ontginningsgolven” of occupatiegeschiedenis¹⁷. Zonder uitgebreid archeologisch onderzoek zou nooit duidelijk zijn wat de realiteit van de nederzetting die benoemd werd, was. Ingaheim- of heim-namen blijken zowel gegeven te zijn aan meer geïsoleerde boerderijen, zoals bleek in “Keutegem” in Hove bij Antwerpen, aan collectieve nederzettingen op terpen, aan lokale centra als de (latere) moederparochie Broechem, als aan grote koninklijke villa-complexen, zoals “Scaltheim” op Schouwen (Zeeland)¹⁸. Deze namen wijzen eerder op het belang van de familieclan in de sociale structuur die vertaald werd in het namenlandschap en dus ook in het sociale landschap, dan op een Frankische nederzettingsgolf, of op een verspreide nederzettingstructuur, zoals Verhulst vooropstelde¹⁹. Enige voorzichtigheid met de studie van plaatsnamen als bron voor lokale en regionale nederzettingssgeschiedenis is dus geboden, zeker als men toponymie met een bepaalde materiële realiteit wil gelijkschakelen. Een ander aspect van plaatsnamen dat tot enige voorzichtigheid noodzaakt, is het gegeven dat plaatsnamen historisch en sociaal contextueel betekenisvol moeten zijn en blijven om een oriënterende waarde te behouden en dus om te kunnen overleven. Naarmate de ruimtelijke sociale context en de ruimtelijke beleving van de mensen

¹³ Zie vooral MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., o.c.

¹⁴ ELISABETH ZADORA-RIO, Archéologie et toponymie: le divorce, in: *Les petits cahiers d'Anatole*, 2001, nr. 8, 8, http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf.

¹⁵ GÉRARD CHOUQUER, *L'étude des Paysages. essais sur leurs formes et leur histoire*, Paris, 2000.

¹⁶ ELISABETH ZADORA-RIO, Archéologie et toponymie: le divorce, in: o.c., http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf, p. 4.

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Zie ALDE VERHAERT & RICA ANNAERT, Op zoek naar Keutegem: plattelandsbewoning in Hove (Antw.), in: *Archaeologia Medievalis – kroniek*, 26, p. 69-72. PETER A. HENDERIKX, De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in historisch perspectief, in: R.M. VAN HEERINGEN, P.A. HENDERIKX & A. MARS, red., *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburchten in Zeeland*, Goes, 1995, p. 70-112.

¹⁹ ADRIAAN VERHULST, Settlement and field structures in continental North-West Europe from the ninth to the thirteenth centuries, in: *Medieval Settlement Research Group Annual Report*, 1998, nr. 13, p. 6-13 en ELISABETH ZADORA-RIO, Archéologie et toponymie: le divorce, in: o.c., http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf, p. 9.

verandert, verdwijnen er oude betekenisloos geworden namen, worden onbegrijpelijk geworden plaatsnamen aangepast en van een nieuwe betekenis voorzien, worden oude namen als fossiele elementen overgedragen aan andere landschapselementen, zodat plaatsnamen ook kunnen gaan verschuiven, of zullen er nieuwe namen aan het landschap worden toegevoegd. Plaatsnamen kennen dan ook een hele vorm- en betekenisontwikkeling die historisch en maatschappelijk bepaald is. Kortom, net als bij het landschap is de overlevering van historische plaatsnamen het resultaat van een aantal formatieprocessen. Net die formatieprocessen zijn interessant om de ruimtelijke beleving die erachter schuil kan gaan, af te leiden. Om dit te begrijpen moeten we dieper ingaan op de aard en de rol van plaatsnamen in de ruimtelijke beleving van de mensen die ze kennen, gebruiken en overdragen. Doorheen het Ancien Regime zijn plaatsnamen over het algemeen elementen van orale tradities, waarvan de overlevering op langere termijn afhankelijk is van een aantal factoren. Zo is ten eerste de grootte van de groep waarbinnen een plaatsnaam gebruikt wordt, belangrijk²⁰. Hoe groter de groep waarbinnen een bepaalde plaatsnaam gebruikt wordt, hoe groter de kans dat die plaatsnaam doorheen de tijd bewaard blijft en hoe stabiel de naamsvorm ervan²¹. Dit geldt in de eerste plaats voor de zogenaamde macrotoponiemen, de groep van plaatsnamen die betrekking hebben op grotere plaatsen en gebiedsomschrijvingen, zoals landen, regio's, parochies en dorpen (Vlaanderen, het Brugse Vrije, Kamerlings Ambacht, de IJzer). Aan de andere kant van het spectrum vindt men de microtoponiemen, plaatsnamen met een kleinschalig gebruiksdomein, zoals veldnamen, huisnamen, straatnamen, enzovoort. Het gebruik, de betekenis en de overlevering van dergelijke plaatsnamen, zoals een bepaalde benaming van een bepaald veld, zal afhangen van de groep van mensen die het microtoponiem kennen (of zelfs gecreëerd hebben)²². Dit zijn dikwijls niet meer dan de inwoners van het dorp of gehucht waar het veld zich bevindt of door de leden van de familie die het veld bezitten en/of bewerken²³. Zij hebben een bepaald landschapselement benoemd en getoponymiseerd omwille van de betekenis die het voor hén heeft op een bepaald ogenblik. Als het oorspronkelijke landschapselement verandert of verdwijnt, of bij veranderingen in de groep van gebruikers, worden de plaatsnamen kwetsbaar. De toepassingstijd of looptijd van microtoponiemen is dan ook eerder beperkt en heel wat microtoponiemen die doorheen de Middel-

eeuwen gangbaar waren in het landschap, blijven waarschijnlijk voor eeuwig volstrekt onbekend.

Als plaatsnamen toch overgeleverd worden, heeft dat onder meer te maken met de grootte van de groep, de sterkte van de identiteit van het element dat benoemd werd, zoals waterlopen of begraafplaatsen, en bijvoorbeeld ook de kans om 'geïstitutionaliseerd' te worden of verbonden te worden aan een aspect van het landschap (een rente ofzo) dat een institutionele en/of administratieve naam nodig heeft. Ook de kans om schriftelijk overgeleverd te worden of niet, bijvoorbeeld in beheersdocumenten en landbeschrijvende stukken uit dezelfde administratie, beïnvloedt het leven van plaatsnamen. Aangezien met elk document en elk documenttype verschillende geografische en chronologische schalen vasthangen, is de overlevering van plaatsnamen in historische bronnen selectief. In bezitsoorkonden uit de 11de en 12de eeuw worden bijvoorbeeld oude microtoponiemen vermeld, die nergens anders terug te vinden zijn, omdat ze niet werden overgenomen in andere, latere landadministratieve documenten. In laatmiddeleeuwse landboeken vindt men dan weer een mooie plaatsnaamkundige doorsnede van een bepaald domein of soms zelfs een hele parochie, maar hier doet zich dan weer het probleem voor dat dergelijke landboeken vooral betrekking hebben op domeinen en grootgrondbezit van abdijen en heren. Deze landboeken komen uit welbepaalde administraties, met een eigen registratie van het bezit, die kan verschillen in kwaliteit van eigenaar tot eigenaar.

Zo is het opvallend dat een hele reeks plaatsnamen uit de landboeken van het Tempelhof in Slijpe uit 1452²⁴ niet zijn terug te vinden in een grafelijk cijnsboek uit 1459²⁵ dat hetzelfde gebied beschrijft, terwijl in het laatste landboek een hele reeks plaatsnamen uit hetzelfde gebied vermeld staan die dan weer niet vermeld staan in de documenten van het Tempelhof (figuur 3). Blijkbaar zijn er dus plaatsnamen die 'typisch' zijn voor een bepaalde administratie. Het is, in ideale omstandigheden, dan ook aangewezen documenten uit verschillende administraties te raadplegen, om voor dergelijke gebieden een correct en volledig beeld te krijgen van de toponymie. Een andere consequentie van dit alles is dat er altijd meer microtoponiemen gekend zullen zijn voor die gebieden die in handen zijn van grootgrondbezitters en andere archiefvormers, dan voor gebieden die in handen zijn van zelfstandige boeren met een klein tot middelgroot grond-

²⁰ SIMON TAYLOR, Introduction, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names, Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998, p. 1: "Placenames are descriptions understandable to the local inhabitants, ..., they help us find our way in the world, ..., messages are encoded in a name, messages which bear invaluable information about the name givers and their world."

²¹ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 238.

²² Zie ook H. MORPHY, Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia, in: BARBARA BENDER, red., *Landscape, Politics and Perspectives*, Providence, 1993, p. 224, over hoe de meeste plaatsnamen in Australië verwijzen naar de naamgeving van het landschap door de groepjes 19de- en 20ste-eeuwse kolonisten.

²³ SIMON TAYLOR, Introduction, in: S. TAYLOR, red., *o.c.*

²⁴ Archives d'état Mons, C103.

²⁵ Archives départementales du Nord, B3979.

Figuur 3: Het Tempelhof in Slijpe voor 1914.
Verz. G. Jansseune

bezit zonder archief. Dit betekent dat plaatsnamen in gebieden in handen van politieke, economische en religieuze machthebbers een grotere kans hebben om overgeleverd te worden en dat we meer zullen weten over de wijze waarop het landschap in grote domeinen werden benoemd dan de wijze waarop middeleeuwse zelfstandige landbouwers naar het landschap keken. Dit impliceert dat we nauwelijks toegang hebben tot de manier waarop deze landbouwers hun landschap benoemden, maar ook dat in een bepaalde regio de plaatsnamen van archiefvormers steeds overbelicht zullen worden.

Een apart probleem in verband met de heuristiek van plaatsnamen vormt de neerslag van historische plaatsnamen op topografische kaarten. Op topografische kaarten werden plaatsnamen vastgelegd die gangbaar waren in de periode van de landopname en van de vorming van de kaarten, en dan vooral het tweede en derde kwart van de 19de eeuw, waarin de kaarten van het '*dépot de la guerre*' werden opgesteld. Deze plaatsnamen werden als het ware gefossiliseerd, maar ook geïnstitutionaliseerd: ze werden aan vaste plaatsen verbonden en via de kaarten gecommuniceerd, zodat ze een officieel oriënterend karakter kregen. Als zodanig zijn deze namen sindsdien overgenomen door iedereen die de kaarten leest, waardoor ze bij nieuwe terreinopnamen alleen maar bevestigd zullen worden. Deze gefossiliseerde plaatsnamen uit de 19de eeuw vormen dan ook een bepaalde representatie van de geschiedenis van het microregionale landschap. Ze zijn de weergave van een moment, maar ze zijn ook opgewaar-

deerd tot de dragers van landschapsverleden en –traditie op de plaatsen die ze benoemen. Hoe dan ook is het bijzonder gevaarlijk om bij plaatsnaamonderzoek alleen maar gebruik te maken van plaatsnamen op topografische kaarten: deze namen zijn noch diachronisch, noch thematisch representatief en bieden een slechte basis voor de studie van verspreidingspatronen van plaatsnaamtipes of van fysieke realiteiten achter plaatsnamen.

Los van deze materiële en heuristische problemen bij de overlevering van plaatsnamen zijn er nog andere processen die de interpretatie van plaatsnamen bemoeilijken. Als plaatsnamen bijvoorbeeld toch worden overgenomen door andere en/of grotere groepen mensen of op een andere manier een lange toepassingsperiode krijgen, is het gevaar groot dat er een zeker betekenisverlies zal plaatsvinden in de plaatsnamen in kwestie. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. De namen konden veranderingen ondergaan (verbasteren), omdat hun oorspronkelijke betekenis niet meer gekend was en door een toevoeging van letters, of een verbastering van de samenstellende woorden terug opnieuw een bepaalde betekenis kregen voor de tijdgenoten²⁶. Zo verloor bijvoorbeeld de in de 15de eeuw gekende plaatsnaam *Coude Werf* uit de kustparochie Slijpe²⁷, in een bron uit het begin van de 17de eeuw de letter *C*, om als *Oude Werf* te worden genoteerd, waarschijnlijk omdat men niet meer echt vertrouwd was met de betekenis van 'koud land' als nat, waterverzadigd polderland²⁸.

²⁶ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 228-243 over klank- en vormveranderingen, volksetymologie en vernoemingen; zie ook DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *Bronnen voor de historische geografie van België: Handelingen van het colloquium te Brussel, 25-27-IV-1979*, Brussel, 1980, p. 43-59.

²⁷ Archives départementales du Nord, B3979, f° 62r°.

²⁸ L.H. MAAS, De toponymische elementen koud en warm, in: *Naamkunde*, 1989, jg. 21, nr. 1-4, p. 15-46.

Figuur 4: Middelkerke aan het begin van de 20ste eeuw, langs de oude Testerepvlief die een restant was van een oude getijdengeul. Verz. Heemkring Graningate

Graningate in Middelkerke, dat soms als de oudere naam van de parochie wordt beschouwd, gaat bij nader onderzoek eigenlijk terug op het middeleeuwse *Garrentgate*, waarvan de oudste attestatie uit 1297 dateert (figuur 4)²⁹. Dit toponiem heeft eigenlijk betrekking op de plaats waar een afwateringskanaal (de Sluisvliet) in een grotere vliet uitmondt. *Garren* betekent volgens het Middelnederlands Woordenboek eigenlijk het gekwaak van kikkers en het gesnater van vogels, wat verwijst naar de rijke waterfauna op deze plek³⁰. Toen men *Garren* niet meer begreep, werd het oorspronkelijke toponiem verbasterd tot *Graningate*, wat dan ten onrechte als nederzettingsnaam werd geïnterpreteerd.

Plaatsnamen kunnen ook overgegaan zijn op andere landschapselementen dan die waarop ze oorspronkelijk betrekking hadden. Of het oorspronkelijke landschapselement kan in een latere fase herbenoemd en geherinterpreteerd zijn volgens de gewijzigde belevingswereld van mensen³¹. Zo werd de hofstede *Ten Diken* in de kustparochie Leffinge vanaf de 16de eeuw herbenoemd als het *Fleriscot*, omwille van de legende van de kwelgeest *Flerus* die hier gesitueerd werd (zie figuur 5). Bovendien kan de betekenis van woorden in de loop van de geschiedenis veranderen, of verloren gaan³². Zo zou het element 'koning' in de waterloop *Conync Ee* in Snaaskerke niét naar de vorst verwijzen, maar naar een oudere, dikwijls vol-middeleeuwse, domaniale context³³.

Figuur 5: Foto van de bergschuur van het Fleriskot in Leffinge voor 1914. Verz. G. Jansseune

²⁹ Rijksarchief Brugge, *Grote West Watering*, 483-484, 14v^o.

³⁰ J. VERDAM, *Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1932, 179.

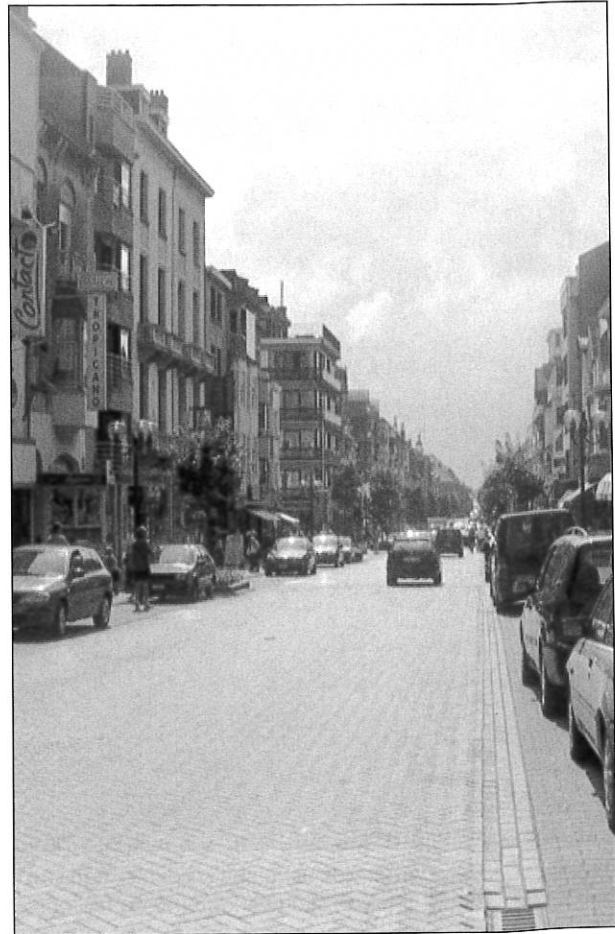
³¹ Zie ook MAGDA DEVOS, Microtoponiemen en agrarische geschiedenis, in: *Naamkunde*, 2000, jg. 32, nr. 1-2, p. 71.

³² DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *o.c.*, p. 48.

³³ Oudste attestatie 1427 (Rijksarchief Brugge, *Découvertes*, nr. 250-2, f° 63r^o); MAURITS GYSSELING, *De toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950, p. 157.

Er bestaan dus allerhande problemen in verband met de overlevering van plaatsnamen die in rekening gebracht moeten worden bij de etymologische verklaring en de ruimtelijke en chronologische interpretatie van plaatsnamen. Over het algemeen is men het erover eens dat bij de etymologische verklaring van middeleeuwse toponiemen een minimaal betekenisverlies onvermijdelijk is, zeker wat de juiste betekenisnuance van de plaatsnamen betreft³⁴. Professor Magda Devos benadrukt het belang van terug te gaan naar de oorspronkelijke vorm, naar het originele taal-materiaal dat gangbaar was op het ogenblik van het ontstaan van de plaatsnaam, om toponiemen te kunnen interpreteren³⁵. Hiervoor is het belangrijk om het morfologisch patroon van plaatsnamen te kunnen onderscheiden: uit welke appellatieve basis- of grondwoorden (zowel substantieven als adjectieven) en afleidingen bestond een plaatsnaam³⁶? Het is belangrijk om hierbij gebruik te kunnen maken van zo oud mogelijke attestaties en vermeldingen van de toponiemen die onderzocht worden, omdat zo het originele taal-materiaal het dichtst benaderd wordt. Het is ook van belang enig inzicht te verkrijgen in de lokaal-regionale woordenschat om de samenstellende elementen van een plaatsnaam te kunnen onderscheiden, wat vooral bij afleidingen moeilijk kan zijn. In de kustvlakte bleek opmerkelijk genoeg dat enige kennis van de vroege Angel-Saksische topografische woordenschat noodzakelijk is om de vorming van een aantal plaatsnamen uit het gebied te kunnen begrijpen. Zo is de middeleeuwse naam van de huidige Kerkstraat in Middelkerke, namelijk de *Kerkstie* (figuur 6) samengesteld uit het element 'kerk' en het Oud-Engelse *stig*, dat specifiek gebruikt werd om een opklimmend of een hellend pad te benoemen³⁷. Het gegeven dat de straat in kwestie van de kerk van Middelkerke naar de duinen liep, toont meteen aan dat deze straat inderdaad een bepaald hellend verloop moet hebben gehad en trouwens nog steeds heeft. Andere voorbeelden van plaatsnamen uit het kustgebied, waarvan het taal-materiaal verwant is aan de Oud-Engelse topografische woordenschat zijn b.v. *ydel/hyth*, *waas/waes*, *nesse*, en *zovoort*³⁸.

Verder is het ook belangrijk om een plaatsnaam in zijn juiste landschapshistorische, geomorfologische en zelfs archeologische context te kunnen situeren om uit te kunnen maken welke semantische werkelijkheid er schuilt

Figuur 6: De licht hellende Kerkstraat in Middelkerke, die tot de 16de eeuw *Kercstie* werd genoemd en van de kerk in de duinen liep.
Verz. Dries Tys

achter de verschillende toponiemen³⁹. Vandaar dat het belangrijk is om plaatsnamen zo juist mogelijk te kunnen situeren en verder te gaan dan louter het onderzoek van de historische woordenschat uit de woordenboeken⁴⁰. Een mooi voorbeeld van een toponiem dat enkel maar betekenis kreeg door de combinatie van het zoeken naar de oorspronkelijke woordenschat en de situering in zijn landschappelijke context is de naam van een bepaalde wijk in de kustparochie Mannekensvere, die in de 16de eeuw de

³⁴ DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *o.c.*, p. 48-49 en 1988b: 11-12; G.W.S. BARROW, The uses of place-names and Scottish History - Pointers and Pitfalls, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names. Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998, p. 54-74. (= St John's House Papers, 7); M. MARGARET GELLING, Place-names and Landscape, in: S. TAYLOR, red., *o.c.*, p. 75-100. en MARGARET GELLING & ANN COLE, *o.c.*

³⁵ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 3a Hulpwetenschappen*, Gent, 1995.

³⁶ *Ibidem*

³⁷ MARGARET GELLING & ANN COLE, *o.c.*, p. 92-93.

³⁸ Taalkundigen zijn het erover eens dat de middeleeuwse woordenschat uit de kustvlakte een opmerkelijke verwantschap vertoont met het Oud-Engels. Deze taalkundige verwantschap werd echter nog nooit systematisch onderzocht en het blijft voorlopig onduidelijk wat hiervan de juiste betekenis is (kan het b.v. gaan om een vroeg-middeleeuwse Angel-Saksische culturele invloed op de kusttaal?).

³⁹ Zie DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *o.c.*, p. 49-50; MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 245-247 en M. MARGARET GELLING, Place-names and Landscape, in: S. TAYLOR, red., *o.c.*, p. 76.

⁴⁰ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 246-247: "Al te vaak wordt vrede genomen met een in het woordenboek gevonden betekenis en laat men na deze te toetsen aan de historische en landschappelijke realiteit."

Figuur 7: De *Berghgraeve* of 'schutsbalk-polder', één van de oudste potpoldersystemen in de kustvlakte, in Mannekenvere, ten zuiden van het fort van Nieuwendamme en ten oosten van de IJzer.

Verz. Dries Tys

Berghgraeve werd genoemd (figuur 7). In een bron uit 1430 bleek echter dat dit een verbastering was van *Bertrave*⁴¹, welke naam op zich weer verbonden kon worden met het toponiem *Vaertraveshouck-polre* uit 1435⁴². Deze naam wijst volgens het Middelnederlands Woordenboek op een beschutting van planken en balken (= *rave*⁴³) langs een kanaal, in dit geval de Vladslovaart. Dit afwateringskanaal lag op de oostgrens van deze IJzerpolder, die in zijn geheel als een soort van "schutpolder" voor overstromingen vanuit de vaart werd beschouwd. De combinatie van het woordonderzoek en de situering in het landschap lieten dus toe om de *Berghgraeve* te vertalen en te interpreteren als de 'schutsbalk-polder'.

Gysseling stelde al in 1950 dat het echter op zich belangrijker is om tot een bredere synthese van de landschapelijke betekenis van plaatsnamen te komen dan tot een individuele verklaring van elke naam op zich⁴⁴. Vandaar dat er de nodige aandacht moet worden besteed aan de systematische verwerking van de plaatsnamen volgens

inhoudelijke categorieën om de buitentalige betekenis van het taalmetaal in de plaatsnamen naar een hoger interpretatieniveau te kunnen tillen⁴⁵. Een probleem dat zich hierbij stelt voor het Zuid-Nederlandse taalgebied is dat er nauwelijks grote, systematische overzichten, typologieën en lexicons bestaan van plaatsnamen, wat wel het geval is in Nederland en in Groot-Brittannië⁴⁶. Zo wordt het moeilijk om de resultaten van deze inhoudelijke verwerking systematisch te vergelijken met ander onderzoek, en/of te kaderen in algemene typologieën, enzovoort. De toponymie is hier nog te veel blijven steken in het domein van de lokale geschiedenis en men moet dikwijls naar lokale tijdschriften en/of korte overzichtjes gaan kijken om zelf typologische kennis over de plaatsnaamkundige woordenschat bij elkaar te krijgen⁴⁷. Het is dus dringend tijd dat er meer werk wordt gemaakt van een systematische verwerking van de resultaten van het lokale plaatsnaamkundige onderzoek, bijvoorbeeld door de opstelling van een typologisch en/of lexicografisch overzicht van het taalmetaal uit plaatsnamen uit de Zuidelijke Nederlanden.

⁴¹ Archives nationales de Paris, S5350, 1, f° 6r°-v°.

⁴² Archives départementales du Nord, B3996, 168r°.

⁴³ Middelnederlands Woordenboek op CD-Rom (SNU 1998).

⁴⁴ MAURITS GYSSELING, *De toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950.

⁴⁵ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 225-228 en p. 246-250.

⁴⁶ Zie R. KÜNZEL, D.P. BLOK & J.M. VERHOEFF, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam, 1988 en zie MARGARET GELLING & ANN COLE, *o.c.* De uitzondering is natuurlijk het knappe werk van M. Devos over middeleeuwse bouwlandstermen: MAGDA DEVOS, *Bouwlandstermen in de Vlaamse dialecten: spreidings- en betekenisgeschiedenis*, Tongeren, 1991.

⁴⁷ Zie J. DE LANGHE, Toponymica uit het kustland, in: *Biekorf*, 1967, nr. 68, p. 183-184.

Inhoudelijk en vormelijke verwerking

Om plaatsnamen te kunnen interpreteren en bestuderen als dynamische producten met een eigen, waardevol levenstraject, moeten plaatsnamen inhoudelijk vormelijk worden verwerkt. Voor de vormelijke verwerking en uniforme voorstelling van de verzamelde plaatsnamen kan men zich baseren op de richtlijnen die hierover werden gegeven in Gysseling 1950, Devos 1995 en op het "Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200" uit 1988⁴⁸. Een probleem dat zich hierbij stelt is dat er bij de meest recente, en best gekende, historische attestaties een vormverandering kan opgetreden zijn ten opzicht van de eigenlijke originele vorm en betekenis (door processen van overlevering, klankwet-wijzigingen, vormveranderingen, volksetymologie en vernoemingen)⁴⁹. Dit kan problematisch zijn voor de etymologische verklaring van een toponiem. Vandaar dat er bij de interpretatie van plaatsnaam steeds gekeken moet worden naar de oudste vorm en pas daarna naar de vorm- en eventueel ook de betekenisveranderingen van de latere attestaties⁵⁰. Het is dan ook aangewezen om van elke plaatsnaam een lijst of een register op te stellen van de verschillende attestaties in historische bronnen.

Om een plaatsnaam te analyseren is het aangewezen om de plaatsnamen op te splitsen in de woordenschat waaruit de namen werden samengesteld, dikwijls een substantief en een adjectief, maar ook andere combinaties zijn mogelijk⁵¹. Vervolgens kan men de plaatsnamen die men in de loop van een onderzoek verzamelde, indelen in categorieën volgens de inhoudelijke betekenis van de grond- of basiswoorden waaruit ze zijn samengesteld. Hierbij kan men systematisch de vraag stellen naar welke componenten van het landschap de basiswoorden verwijzen of verwezen hebben. De stelregel die bij deze indeling in inhoudelijke categorieën gehanteerd kan worden, is dat er gezocht moet worden naar de relevante landschappelijke informatie achter de naam, en niet noodzakelijk naar het materiële landschapselement dat de naam droeg, omdat anders zo goed als elk toponiem als gewone perceelnaam beschouwd moet worden. Dus werden perceelnamen die verwezen naar een verdwenen hofstede, een werf, of een verdwenen waterloop, ingedeeld volgens de specifieke landschappelijke categorieën van namen van (verdwenen) hofsteden, werven en waterlopen. Ook M. Coornaert deed dit systematisch en nam dezelfde naam zelfs verschillende

keren op naar gelang er naar verschillende landschapsfenomenen werd verwezen⁵². Door deze categorisering te nuanceren en te verfijnen kan er relevante landschap-informatie aan bod komen en kan men zicht krijgen op de samenstelling van een landschap, op welke elementen er benoemd werden en hoe, welke niet, dus op de keuzen die men bij het benoemen van het landschap gemaakt heeft, en dus ook wat wel en wat niet betekenisvol was in de context van tijd en ruimte. Uiteraard is een goede en zo volledige kennis van de globale landschap-samenhang en -dynamiek van het gebied waaruit de plaatsnamen afkomstig zijn onontbeerlijk om de plaatsnamen correct te kunnen interpreteren. Men mag nooit uit het oog verliezen dat plaatsnamen niét zomaar te gebruiken zijn als substituut voor landschapsgeschiedenis, maar dat ze er integraal deel van uitmaken.

Plaatsnamen als sociale producten

De aspecten die hierboven besproken werden in verband met de overlevering en dynamiek van plaatsnamen maken allemaal deel uit van het zogenaamde 'levenstraject' van plaatsnamen. De dynamiek, overlevering, vorm- en betekenisverandering van plaatsnamen weerspiegelt de actieve maatschappelijke rol van die plaatsnamen in de hen eigen maatschappelijke maar ook ruimtelijke context. Plaatsnamen staan steeds in relatie tot de betekenis van plaats en ruimte voor de naamgevers, zoals hierboven al werd uiteengezet, en beantwoorden zodoende aan een bepaalde conceptualisatie van landschap, plaats en ruimte. Wat benoemd werd, was betekenisvol in tijd en ruimte. Plaatsnamen reflecteren waarden, visies en concepten die in het landschap gelokaliseerd werden. Ze geven een bepaalde beeldvorming aan het landschap, een visie van hoe het landschap er volgens de naamgevers en -lezers uitziet en vooral hoort uit te zien. Uiteraard gebeurde dit steeds in interactie met de fysische kenmerken van de ruimte. Zo refereren de meeste plaatsnamen meestal aan een fysisch landschappelijk gegeven (een hoeve, een heg, een straat, een bepaalde bodemgesteldheid, ...), dat meestal ook werkelijk in het landschap aan-

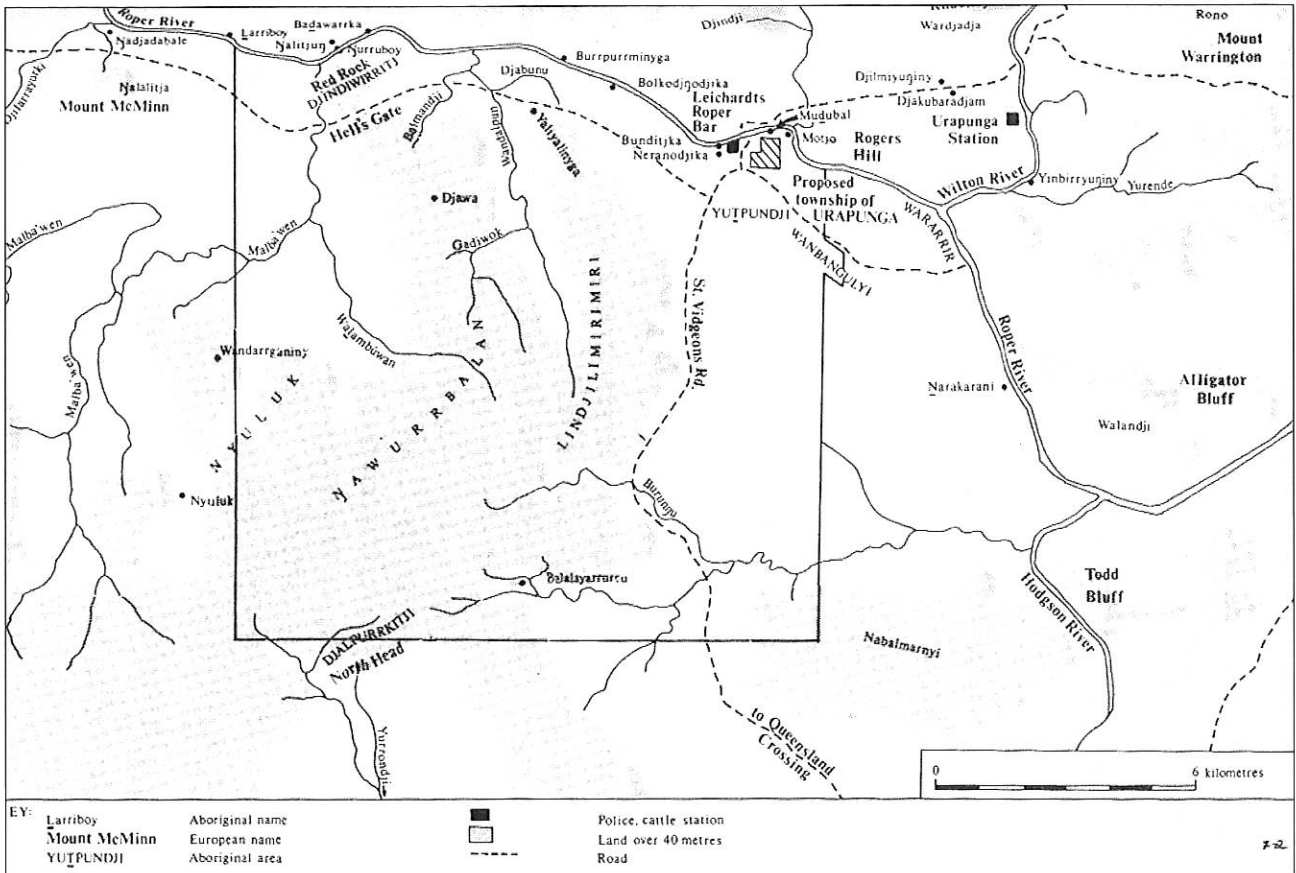
⁴⁸ R. KÜNZEL, D.P. BLOK & J.M. VERHOEFF, *o.c.*

⁴⁹ MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 237-242.

⁵⁰ *Ibidem*

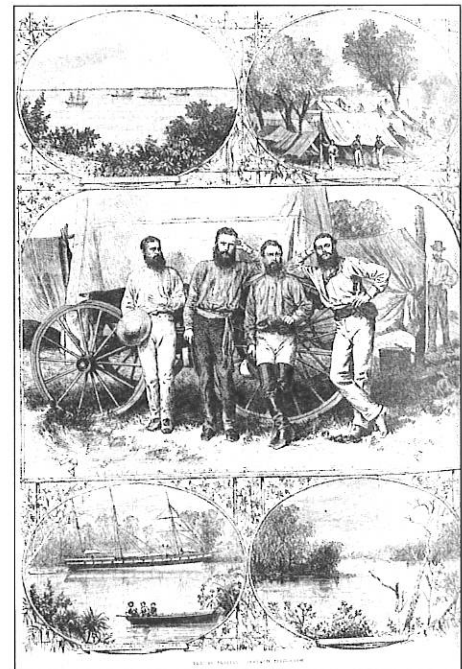
⁵¹ *Ibidem*

⁵² MAURICE COORNAERT, *Uitkerke, Topografie, geschiedenis en toponimie van Uitkerke en Sint-Jans-op-de-Dijk tot omstreeks 1900*, s.l., 1967. MAURICE COORNAERT, *De topografie, de geschiedenis en toponimie van st-Pieters-op-de-Dijk tot 1899, met een studie over de waterwegen*, Brugge, 1972. MAURICE COORNAERT, *Knokke en het Zwin, De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Knokke met een studie van de Zwindelta*, Tielt, 1974. MAURICE COORNAERT, *De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Heist met een studie over de Eiesluis*, Tielt, 1976.

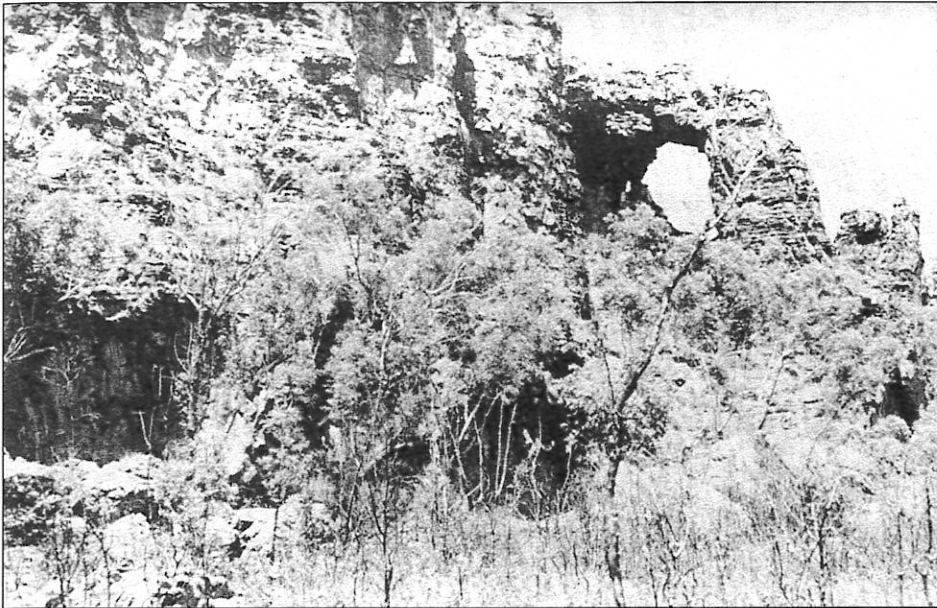
Figuur 8: Europese en Aboriginal plaatsnamen in de omgeving van Roper Bar (noord Australië) (H. MORPHY, Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia, in: BARBARA BENDER, red., *Landscape, Politics and Perspectives*, Providence, 1993, p. 225.)

wezig was. Omgekeerd werden lang niet alle fysische landschapselementen uit een bepaalde omgeving en een bepaalde tijd benoemd en in plaatsnamen vastgelegd. In Australië werden die aspecten van het landschap in plaatsnamen gegoten die voor de Europese kolonisten waardevol waren voor het bestaan en het landschap dat zij voor ogen hadden: veestations, rivieren en weideplateaus werden genoemd naar de initiële Europese ontdekkers (Roper Bar, Hodgson River, Rogers Hill, zie figuren 8 en 9)⁵³. Wat niet benoemd werd, waren de fysische kenmerken van de volgens onze huidige waarden prachtige natuurlandschappen in de meer rotsachtige gebieden, of de heilige gronden van de Aboriginals (figuren 8 en 10). De plaatsnamen refereren dan ook aan de 'opening' van een bepaald landschap met een bepaald economisch potentieel (vanuit Europees standpunt) voor de agrarische activiteiten die de kolonisten in gedachten hadden, met als specifieke waarde het eren van de herinnering van de ontdekkingsreizigers die deze gebieden voor de Europeanen 'geopend' hadden. De waarden die via de plaatsnamen gecommuniceerd werden, waren geïmporteerde Europese waarden met het oog op het opbouwen van een bepaalde rijkdom uit veeteelt in een landschap dat werd gepercipieerd als zijnde betekenisloos, leeg en

Figuur 9: Illustratie van de Europese 'ontdekkers' van de veegronden in Roper Bar (noord Australië). (Uit: H. MORPHY, Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia, in: BARBARA BENDER, red., o.c., p. 214).

⁵³ H. MORPHY, Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia, in: BARBARA BENDER, red., *Landscape, Politics and Perspectives*, Providence, 1993, p. 224.

Figuur 10: Gadjiwok of de Boomerang rots. De boomerang maakte volgens de overlevering van de Aboriginals een gat in de rots en deed ook een bron ontspringen. (Uit: H. MORPHY, *Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia*, in: BARBARA BENDER, red., o.c., p. 231).

onbenut in de periode voor de kolonisatie. Desondanks hadden ook de Aboriginals plaatsnamen voor hetzelfde landschap. Deze plaatsnamen reflecteren hoe het land voor de Aboriginals de creatie was van de heilige voorouders, die hun spirituele krachten hadden achtergelaten in de ruimte, bijvoorbeeld in bronnen gecreëerd door magische boomerangs of in de vorm van de paden van de kangeroe⁵⁴. De Aboriginal plaatsnamen refereren dan ook via de verwijzing naar de daden van de voorouders naar de aangewezen wijze van leven in het heden.

Plaatsnamen refereren dus aan de sociale, economische, politieke en culturele waarden van de overheersende maatschappelijke orde. Deze orde wordt geconstrueerd in plaats, landschap en plaatsnaam. Wat relevant was in de constructie werd benoemd (veeweiden en communicatiewegen voor de kolonisten, voorouderlijke paden en bronnen in de rotsen voor de Aboriginals), wat niet relevant was niet. In het pre-industriële landschap van de Kempen bijvoorbeeld vinden we opvallend veel referenties naar de kenmerken van milieu en flora in het landschap (heide, boomsoorten, moerassituaties, enzovoort)⁵⁵. Bijna al de benoemde plaatsen nemen echter steeds op de één of de andere manier verbonden aan het gebruik van de natuurlijke middelen, wat in de Kempen lange tijd georganiseerd was in vormen van gemeenschappelijk gebruik. Met het belang van de natuur voor het bestaan in de Kempen hing dus ook een sociale organisatie samen. Zo waren de benoemde vennen, duinen, bergen, heiden, moeren, enzovoort plaatsen die een oriënterend belang hadden in de zelfvoorzienende economie, met speciale aandacht voor veen en heide, maar ook een bevestigend belang voor een bepaalde sociale structuur. Dit zou veranderen bij de privatisering en 'ontginning' van deze gemeenschappe-

lijke middelen en plaatsen vanaf het einde van de 18de eeuw, met als gevolg de opkomst van persoonsnamen in de Kempische plaatsnamen. Net zoals in Australië werd het namenlandschap aangepast vanuit de transformatie van het landschapsconcept naar een landschap waarin het persoonlijke initiatief tot opening en ontginning van het private economische potentieel centraal stond.

Een ouder voorbeeld heeft betrekking op de kustvlakte. In het vroegmiddeleeuwse schorrenlandschap in het kustgebied werden verschillende aspecten van de natuurlijke topografie benoemd door middel van plaatsnamen waaruit het gebruik van een vrij specifieke topografische woordenschat blijkt.

Het gaat om

- waternamen met de elementen -ee en -aa zoals *Suthana*, *Gerst-aa* (Gersta), *Salthan ahwo* (Zoetenaai), *holt awa* (Houthave), *Veteri aa* als namen voor getijdengeulen;
- namen met de elementen vliet, *kreec*, *daerm*, *ader*, *swen* voor kleinere waterlopen;
- namen op -nesse voor vooruitspringende delen van het schorrenlandschap aan de rand van lagere getijdenzones (zoals *vage-nisse* in Middelkerke, *Gaternesse*, *Lampernisse* en *Vercanesse*, enzovoort) die een specifieke economische identiteit en rol kregen in het onbedijkte getijdenlandschap (schaapshoeven en varkensdomeinen);
- namen voor nat en laag alluviaal land (*Sclipis* of *Slijpe* met als betekenis het slib-gebied) en *Waes* dat overstrombaar land betekende en dat aanleiding gaf tot de naam *Uuas-kapelle* (het huidige Westkapelle onder Knokke);
- *selte* dat naar zilte condities en mogelijk een schorre verwijst;
- *wold* dat naar veenmoeras in de kustvlakte verwijst (bijvoorbeeld *Slonke wold* bij Raversijde en Houthave dat

⁵⁴ H. MORPHY, *Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia*, in: BARBARA BENDER, red., o.c., p. 232.

⁵⁵ Zie onder meer J. MOLEMANS, *Profiel van de Kempische toponymie*, in: *Naamkunde*, 1977, jg. 9, nr. 1-2, pp. 1-49.

Figuur 11: Schorren en geul in het getijdenlandschap van het Verdrunken Land van Saafdinge. (Uit: M.M. FISCHER, *Holocene evolution of Zeeland (SW Netherlands)*, s.l., s.d., p. 4).

ook naar een *wold*-topografie verwijst) en *moer* dat naar veengebied verwijst, zoals *Gaders Moer* in Snaaskerke en *Gistel Moere*;
- enzovoort⁵⁶.

Deze topografie beschrijvende woordenschat was zoals gezegd vrij specifiek en genuanceerd. Verschillende aspecten van de natuurlijke topografie werden met enige nuance van elkaar onderscheiden. Een gelijkaardige gespecialiseerde topografische woordenschat kan men ook reconstrueren voor Angelsaksisch Engeland en zou verder een typisch fenomeen zijn voor rurale samenlevingen in het vroegmiddeleeuwse Noordwest Europa (cf. het voorbeeld *Gistel/Gestel/Gastel*)⁵⁷. Het valt trouwens op dat heel wat substantieven van deze groep, zoals *waes*, *slib*, *nesse*, en anderen ook voorkwamen in het Angelsaksisch. M. Gelling beschouwt het typische en gespecialiseerde karakter van deze woordenschat als een aanwijzing van het belang dat men hechtte aan de (oriënterende) waarde van

de topografische kenmerken van het land en van het milieu⁵⁸. Dit lijkt ook op te gaan voor de oude middeleeuwse topografische woordenschat in Vlaanderen, onder meer in de kustvlakte, waar er vooral voor waterlopen, maar ook voor reliëf een specifieke woordenschat lijkt bestaan te hebben (figuur 11). Met enige voorzichtigheid kunnen we dan ook stellen dat het voorkomen van een gelijkaardige specifieke topografiebeschrijvende woordenschat in plaatsnamen uit de kustvlakte kan verwijzen naar het belang van de natuurlijke topografie van de kustvlakte zoals die eruit zag voordat ze bedijkt en ingepolderd werd. De topografische betekenis die in dergelijke plaatsnamen verscholen zit en die verwijst (of kan verwijzen) naar de topografische kenmerken van het getijdenlandschap van voor de bedijkingen, werd later meer dan waarschijnlijk niet meer ten volle begrepen; vandaar ook dat het oude taalmateriaal in de plaatsnamen in de eerste plaats als fossiel taalelement werd overgeleverd⁵⁹.

⁵⁶ Zie DRIES TYS, *Landschap als materiële cultuur. De interactie tussen macht en ruimte in een kustgebied en de wording van een laatmiddeleeuws tot vroegmodern landschap. Kamerlings Ambacht, 500-1200/1600*, Brussel, 2003, onuitgegeven doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel. Bijlage 4.

⁵⁷ MARGARET GELLING & ANN COLE, *o.c.* In de Angelsaksische topografische woordenschat had men bijvoorbeeld 30 verschillende termen voor verschillende soorten valleien en 40 voor verschillende soorten heuvels.

⁵⁸ MARGARET GELLING & ANN COLE, *o.c.*, p. xiii: "All languages are rich in words for things which are of major concern to the speakers": dit past ze toe op characteristics of the land.

⁵⁹ Zie MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *o.c.*, p. 219-224 en ELISABETH ZADORA-RIO, Archéologie et toponymie: le divorce, in: *o.c.*, http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf, p. 8 en 12.

Het voorkomen van deze woordenschat in relict-plaatsnamen duidt op verschillende aspecten van het ruimtelijke gedrag en de ruimtelijke beleving in de vroeg-middeleeuwse kustvlakte. Zo duidt ze op het belang van het juist inschatten van de natuurlijke topografie om in een getijdengebied te kunnen functioneren en leven. In een onbedijkt kustgebied zijn de centrale rol van het water en van de getijden cruciaal in het bestaan en de ijkpunten van de activiteiten van de mens. Ook hier werd wildernis benoemd en door middel van namen toegeëigend. Ook hier legde de mens een bepaalde visie aan de ruimte op, een visie waarin de natuurlijke kenmerken van het landschap echter wel centraal stonden, zij het dat ze wel geadapteerd werden aan de mens, zijn activiteiten en zijn wereldbeeld. Die activiteiten stonden meer dan waarschijnlijk in relatie tot de economische maar ook de sociale mogelijkheden van de onbedijkte schorrenvlakte. De kustvlakte werd voor de bedijking dan ook vooral gebruikt voor de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen (veen, vis, zout, riet, wild en vooral als graasgebied voor schapen)⁶⁰. Vrije boeren lijken zich vanaf de 7de of 8ste eeuw (al dan niet permanent) in de kustvlakte gevestigd te hebben om er een op zelfvoorziening gericht bestaan op te bouwen, wat niet betekent dat deze streek marginaal was en uitgesloten uit het Noordzee-handelsnetwerk. Uit het voorkomen van plaatsnamen die vermoedelijk van in oorsprong van voor de bedijking dateren, kan men dan ook afleiden dat men een tolerante mentaliteit had tegenover het getijdenlandschap en in equilibrium met de natuurlijke mogelijkheden trachtte te leven. Het lijkt erop dat het landschap voor de bedijking een maritieme identiteit had, maar meer systematisch onderzoek naar gelijkaardige plaatsnamen en hun historische en ruimtelijke context is nodig om hier meer uitspraken over te kunnen doen.

Figuur 12: De plaats van het *Kasteel ten Doorne* in Westende.

Verz. Dries Tys

Na de bedijking verdween dit oriënterende belang en bleven alleen die topografiebeschrijvende plaatsnamen over die betekenisvol en sterk bleven, zoals de namen van de belangrijkste getijdengeulen die op de kernwaterlopen van de bedijkte geulen overgingen. Ook de plaatsnamen die werden verbonden aan nieuwe elementen, die in een ander concept betekenisvol bleven, of die verbasterd werden tot nieuwe plaatsnamen, bleven bewaard als getuigen van een verdwenen landschap en landschapsbeleving. Zo werd in de plaatsnamen Lampernisse en Vercanesse het element *nesse* overgeleverd, omdat de *nesse* plaats had geboden aan een grafelijk schaaps- en varkensdomein. Deze domeinen kregen een vaste plaats in het landschap maar ook in de grafelijke domeinadministratie, waardoor deze plaatsnamen geïnstitutionaliseerd werden. Lampernisse ging als naam ook over op het dorp en de parochie die zich in de omgeving van deze groep domeinen hadden gevormd. Op dat ogenblik verwees het element allang niet meer naar een vooruit-springend stuk land in het getijdengebied, maar wel naar een landschapsrelict dat ooit geadapteerd werd vanuit de visie om het landschap domaniaal in te richten en te beheren.

Plaatsnamen hoeven ook niet steeds noodzakelijk naar een fysische landschappelijke realiteit te verwijzen. De laatmiddeleeuwse plaatsnamen van het domein van de Commanderij van de Tempeliers en na 1307 de Hospitaalridders in Slijpe verwezen allen naar aspecten van de bedrijfsvoering van de Commanderij, zoals het kweken van paarden of het ontginnen van veen⁶¹. Eén plaatsnaam, het *Salomonsstick*, verwees echter naar de Tempel in Jeruzalem en dus naar de symbolische opdracht van beide orden, hoewel het verder om een gewoon perceel weidegrond in de polder ging. Bij de lezing en interpretatie van plaatsnamen moet men dus ook een bepaald inzicht hebben in de symbolische beeldtaal van de Middeleeuwen. Hiertoe behoort ook het aspect humor. Het is interessant om te zien hoe sommige plaatsen werden benoemd door middel van spottende of relativerende plaatsnamen. Zo werd een klein stuk leenland in Westende dat op een met duindoorns begoeide zandbodem lag, ten minste in de 16de eeuw bedacht met de naam *Kasteel ten Doorne* (figuur 12). Het laat zien dat in sommige plaatsnamen een getolereerde anarchie ten opzichte van de heersende sociale constellatie mogelijk was, wat uiteindelijk die constellatie alleen maar bevestigde.

Er zijn echter ook een aantal "politieke" processen achter de evolutie, de vorming en het verdwijnen van plaatsnamen. Zo kunnen er ideologische redenen voor bepaalde

⁶⁰ DRIES TYS, Domeinvorming in de 'wildernis' en de ontwikkeling van vorstelijke macht: het voorbeeld van het bezit van de graven van Vlaanderen in het IJzerestuarius tussen 900 en 1200, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 2004, 7, in druk. DRIES TYS, De inrichting van een getijdenlandschap. De problematiek van de vroegmiddeleeuwse nederzettingsstructuur en de aanwezigheid van terpen in de kustvlakte: het voorbeeld van Leffinge (gemeente Middelkerke, provincie West-Vlaanderen), in: *Archeologie in Vlaanderen*, 2004, 8, in druk.

⁶¹ INGE ZEEBROEK, GILBERT JANSSEUNE, DRIES TYS, MARNIX PIETERS, Het Groot-Tempelhof te Slijpe, de oude *Commanderie des Flandres* van de orde van de Tempelridders (gemeente Middelkerke, prov. West-Vlaanderen), in: *Archeologie in Vlaanderen*, 2005, 9, in druk.

plaatsnamen bestaan, die naar gelang de vermelde formatieprocessen, ingang zullen vinden in een landschap of niet. Om een voorbeeld te geven: na het beleg van Oostende en de overwinning in 1604 door Hertog Albrecht werden verschillende middeleeuwse plaatsnamen uit de omgeving van Oostende vervangen door nieuwe, ideologische namen die de identiteit van de overwinnaar signaliseerden, naast de politieke macht en de glorie van de overwinning zelf natuurlijk⁶². Zo werd de *Testerepvlit* vanaf het begin van de 17de eeuw *Albertusgeleed* genoemd, en deze naam leeft nog steeds door (figuur 4). Ook het proces of ideologische namen ingang vonden of niet is met andere woorden niet onbelangrijk.

Besluit

Zo vertellen alle plaatsnamen vanuit de kennis van hun levenstraject en vanuit hun analyse en benadering als benoemingen van wat conceptueel betekenisvol was steeds hun landschappelijk verhaal. Hierbij moet er opgelet worden om de betekenis van plaatsnamen juist te benaderen, vanuit gerichte vragen. Zoals gezegd refereren de meeste plaatsnamen wel steeds een bepaalde fysische realiteit, maar hierbij mag niet uit het oog worden verloren dat de verwijzing naar deze fysische realiteit steeds gebeurt vanuit een overkoepelende visie en conceptualisatie van het landschap, dat alleen die aspecten van de fysische realiteit werden benoemd die daarbinnen een economische, sociale of culturele betekenis hadden. Plaatsnamen worden ook in de eerste plaats overgeleverd omdat ze een geëvolueerde of een nieuwe rol krijgen in de dynamiek van het landschap. Als het landschap grondig transformeert, of er een grondige conceptuele transformatie van het landschap en het landschapsbeeld plaatsvinden, zullen de plaatsnamen van het oude landschap verdwijnen, omdat ze niet passen in het nieuwe concept en dus "onleesbaar" worden. Alleen als ze een nieuwe rol krijgen, overgaan op een nieuw landschapselement, verbasterd worden of geïnstitutionaliseerd geraken in een

administratie, worden ze overgeleverd. De vraag is echter hoe ze dan gelezen en begrepen zullen worden. Plaatsnamen zullen steeds gelezen worden vanuit de eigen belevingswereld en de eigen visie op ruimte en landschap, die meestal zal beantwoorden aan de heersende sociale, politieke, economische en culturele orde, aan de constructie van de eigentijdse samenleving. Plaatsnamen worden op zich dan ook steeds als eigentijdse cultuurproducten gelezen. Niemand leest Gistel, Gestel of Gastel nog als ontginning in een bos op een zandige opduiking, maar wel als de moderne nederzettingen die ze nu zijn. Over het algemeen zullen plaatsnamen ook eerder de maatschappelijke orde bevestigen dan ze te verwerpen, omdat plaatsnamen nu eenmaal deel uitmaken van een constructie. Huizen van dagloners zullen zelden tot een plaatsnaam leiden, en marginale nederzettingen hebben haast steeds minder marginale aspiraties. Maatschappelijk verzet in plaatsnamen is een zeldzaamheid. Men kan zich verder ook bijvoorbeeld afvragen of plaatsnamen vooruitgang of behoud benadrukken in een landschap, of ze een landschap openen of sluiten voor verandering en transformatie, of ze verwijzen naar al dan niet metafysische relaties tot het verleden, spirituele krachten en voorouders, naar de constitutie van sociale groepen, enzovoort. Door deze en andere vragen aan plaatsnamen te stellen en plaatsnamen aldus als sociale producten te benaderen komt er een betekeniswereld los die verder gaat dan de louter feitelijke betekenis en interpretatie van plaatsnamen en die een tipje van de sluier zal oplichten van de ware rijkdom aan landschapsbeleving en – betekenis die in de levenstrajecten van plaatsnamen vevat zitten.

Dries Tys
Pleinlaan 2 – gebouw C
1050 Brussel

⁶² Deze politieke ingreep in de benoeming en dus ook de conceptualisatie van het landschap rond Oostende had te maken met de mystificatie van het Beleg van Oostende, dat ook *Nova Troja* werd genoemd, in het begin van de 17de eeuw.

Bibliografie

MICK ASTON, *Interpreting the Landscape, Landscape Archaeology and Local History*, London-New York, 1985.

G.W.S. BARROW, The uses of place-names and Scottish History - Pointers and Pitfalls, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names, Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998, pp. 54-74. (= St John's House Papers, 7).

DIRK P. BLOK, De toponymie als bron voor de historische geografie: mogelijkheden en beperkingen, in: JOZEF MERTENS, red., *Bronnen voor de historische geografie van België: Handelingen van het colloquium te Brussel, 25-27-IV-1979*, Brussel, 1980, pp. 43-59.

DIRK P. BLOK, Historische aspecten van de naamkunde, in: R. RENTENAAR & E. PALMBOOM, red., *De naamkunde tussen taal en cultuur*, Amsterdam, 1988, pp. 9-23.

PAUL CARTER, *The Road To Botany Bay. An Essay in Spatial History*, London, 1988.

GÉRARD CHOUQUER, *L'étude des Paysages. essais sur leurs formes et leur histoire*, Paris, 2000.

MAURICE COORNAERT, *Uitkerke, Topografie, geschiedenis en toponimie van Uitkerke en Sint-Jans-op-de-Dijk tot omstreeks 1900*, s.l., 1967.

MAURICE COORNAERT, *De topografie, de geschiedenis de toponimie van st-Pieters-op-de-Dijk tot 1899, met een studie over de waterwegen*, Brugge, 1972.

MAURICE COORNAERT, *Knokke en het Zwin, De geschiedenis, de topografie en de toponimie van Knokke met een studie van de Zwindelta*, Tielt, 1974.

MAURICE COORNAERT, *De geschiedenis, de topografie en de toponymie van Heist met een studie over de Eiesluis*, Tielt, 1976.

J. DE LANGHE, Toponymica uit het kustland, in: *Biekorf*, 1967, nr. 68, pp. 183-184.

MAGDA DEVOS, *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten: spreidings- en betekenisgeschiedenis*, Tongeren, 1991. (= Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling, 16).

MAGDA DEVOS, Naamkunde, in: JAN ART, red., *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente, deel 3a Hulpwetenschappen*, Gent, 1995, pp. 215-278.

MAGDA DEVOS, Microtoponiemen en agrarische geschiedenis, in: *Naamkunde*, 2000, jg. 32, nr. 1-2, pp. 69-87.

M. MARGARET GELLING, Place-names and Landscape, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names, Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998, pp. 75-100. (= St John's House Papers, 7).

MARGARET GELLING & ANN COLE, *The Landscape of Place-names*, Stamford, 2000.

MAURITS GYSSELING, *De toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950. (= Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 5).

MAURITS GYSSELING & ADRIAAN VERHULST, *Nederzettingnamen en nederzettingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland*, Lezingen gehouden voor de commissie voor naamkunde en nederzettingsgeschiedenis der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 14 december 1968, Amsterdam, 1969. (= Bijdragen en Mededelingen van de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis, 25).

PETER A. HENDERIKX, De ringwalburgen in het mondingsgebied van de Schelde in historisch perspectief, in: R.M. VAN HEERINGEN, P.A. HENDERIKX & A. MARS, red., *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburchten in Zeeland*, Goes, 1995, pp. 70-112.

R. KÜNZEL, D.P. BLOK & J.M. VERHOEFF, *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam, 1988.

KAREL LEENDERS, Hoe zit Gastel in elkaar? (Gemeente Halderberge, provincie Noord-Brabant), in: <http://users.bart.nl/~leenders/txt>.

L.H. MAAS, De toponymische elementen koud en warm, in: *Naamkunde*, 1989, jg. 21, nr. 1-4, pp. 15-46.

J. MOLEMANS, Profiel van de Kempische toponymie, in: *Naamkunde*, 1977, jg. 9, nr. 1-2, pp. 1-49.

H. MORPHY, Colonialism, History and the Construction of Place: The Politics of Landscape in Northern Australia, in: BARBARA BENDER, red., *Landscape, Politics and Perspectives*, Providence, 1993, pp. 205-243.

RICHARD MUIR, *The New Reading the Landscape. Fieldwork in Landscape History*, Exeter, 2000.

SIMON TAYLOR, Introduction, in: S. TAYLOR, red., *The uses of place-names, Language, landscape, archaeology, environment, literature, history*, Edinburgh, 1998. (= St John's House Papers, 7).

DRIES TYS, *Landschap als materiële cultuur. De interactie tussen macht en ruimte in een kustgebied en de wording van een laatmiddeleeuws tot vroegmodern landschap. Kamerlings Ambacht, 500-1200/1600*, Brussel, 2003, onuitgegeven doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel.

DRIES TYS, Domeinvorming in de 'wildernis' en de ontwikkeling van vorstelijke macht: het voorbeeld van het bezit van de graven van Vlaanderen in het IJzerestuarius tussen 900 en 1200, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 2004, 7, in druk.

DRIES TYS, De inrichting van een getijdenlandschap. De problematiek van de vroegmiddeleeuwse nederzettingsstructuur en de aanwezigheid van terpen in de kustvlakte: het voorbeeld van Leffinge (gemeente Middelkerke, provincie West-Vlaanderen), in: *Archeologie in Vlaanderen*, 2004, 8, in druk.

LUC VAN DURME, Een andere taal, een andere wereld, in: D. LAMARCQ D. & M. ROGGE, *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Leuven, 1996, pp. 164-172.

J. VERDAM, *Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1932.

ALDE VERHAERT & RICA ANNAERT, Op zoek naar Keuthegem: plattelandsbewoning in Hove (Antw.), in: *Archaeologia Medievalis – kroniek*, 2003, nr. 26, pp. 69-72.

ADRIAAN VERHULST, Settlement and field structures in continental North-West Europe from the ninth to the thirteenth centuries, in: *Medieval Settlement Research Group Annual Report*, 1998, nr. 13, pp. 6-13.

ELISABETH ZADORA-RIO, Archéologie et toponymie: le divorce, in: *Les petits cahiers d'Anatole*, 2001, nr. 8, 8, http://www.univ-tours.fr/lat/pdf/F2_8.pdf.

INGE ZEEBROEK, GILBERT JANSSEUNE, DRIES TYS, MARNIX PIETERS, Het Groot-Tempelhof te Slijpe, de oude *Commanderie des Flandres* van de orde van de Tempelridders (gemeente Middelkerke, prov. West-Vlaanderen), in: *Archeologie in Vlaanderen*, 2005, 9, in druk.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

- Luc Van Eeckhoudt, *De iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium* 2
- Julien De Vuyst, *Achter het masker van carnaval* 21
- D. Wilfried Verleyen & Fr. Lambertus Moonen, *'De stichting van de abdij Sint-Clemens te Merkelbeek in 1893 (deel II)* 43
- Dries Tys, *Het onderzoek van de perceptie van landschap en ruimte in plaatsnamen: theorie, problemen en praktijk* 49

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

 03/658.90.34

 03/685.59.30

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Gudstraat 13
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)
* eerste nummer: vóór 15 januari
* tweede nummer: vóór 15 april
* derde nummer: vóór 15 juli
* vierde nummer vóór 15 oktober.

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Carnaval in Gent, 1856. Verz. Julien De Vuyst
2. Het mooie Kempendorp Gestel. Verz. Dries Tys
3. Gaspar DE CRAEYER, Nikolaas van Tolentijn celebreert de H. Mis, Sint-Stefanusklooster, kerk. Verz. Provinciaal Archief van de Augustijnen van België. Gent.
4. Abt H. Renzel met op de achtergrond zijn patroon, de Z. Herman Jozef van Steinfeld. Archief Abdij Affligem

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 57, nummer 4

oktober-november-december 2004

ISSN 1370-6489